

ISSN 2414-634X

scientific journal

**INNOVATIVE
SOLUTIONS
IN MODERN
SCIENCE**

N 4 (4)

Dubai 2016

publisher TK Meganom, LLC

ISSN 2414-634X

**SCIENTIFIC JOURNAL
INNOVATIVE SOLUTIONS IN MODERN SCIENCE
No. 4(4), 2016**

FOUNDER: CENTER FOR
INTERNATIONAL COOPERATION
TK MEGANOM, LLC
WAS FOUNDED IN 2016
IT IS ISSUED TEN TIMES A YEAR
<http://naukajournal.org/index.php/ISMSD>

Edition address: Dubai Silicon Oasis
Headquarters Building 4th Floor, C & D
Wing, Dubai Silicon Oasis, Dubai, UAE
Edition e-mail: ismsdubai@gmail.com
Phone: +971 55 1435638
© Center for international cooperation TK
Meganom, LLC

Reprint of materials without the written permission of edition forbidden

Editorial Board:

The Editor-in-chief Doctor of Political
Science, Professor, Kornienko V.

Doctor of Economics Sciences, Professor
Bashnyanin G.

Doctor of Economics Sciences, Professor,
Barsky Y. M.

Doctor of Economics Sciences, Professor,
Shvets N. R.

Doctor of Economics Sciences, Professor,
Shevchuk A. V.

Doctor of Economics Sciences, Associate
Professor, Vdovenko N. M.

Doctor of Economics Sciences, Professor,
Zahorna T. O.

Doctor of Economics Sciences, Associate
Professor, Hrapkina V. V.

Doctor of Economics Sciences, Professor
Babenko A.

Doctor of Historical Sciences, Professor,
Orehovsky V.

Doctor of Historical Sciences, Professor,
Yuriy M.

Doctor of Historical Sciences,
Bezarov O.

Doctor of Historical Sciences, Professor,
Tsyganenko L. F.

Doctor of Historical Sciences, Professor,
Roebuck Igor Y.

Doctor of Historical Sciences,
Nikitenko K. V.

Doctor of Philosophy, Alatoom
Mohammad Fayiz Ahmad

Doctor of Philosophy, Professor,
Chikarkova M.

Doctor of Philosophy, Professor,
Andriyenko O. V.

Doctor of Philosophy, Dulyň P. G.

Doctor of Political Sciences, Professor,
Tkach O. I.

Doctor of Political Sciences, Associate
Professor, Denysyuk S. G.

Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor, Belmaz Y. M.

Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor, Vlasenko K. V.

Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor, Prima R. M.

Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor, Kozhevnikov V. M.

Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor, Tarnopolskyi O. B.

Doctor of Pedagogical Sciences,
Associate Professor, Poluboiaryna I. I.

Doctor of Psychology, Professor,
Volzhentseva I.

Doctor of Medicine, Professor,
Bocharov V. A.

Doctor of Medicine, Professor,
Peklina G. P.

Doctor of Medicine, Chief Scientific
Associate, Zhalko-Titarenko V.

Doctor of Technical Sciences, Professor,
Baranowski V. M.

Doctor of Technical Sciences, Professor,
Gogo V. B.

Doctor of Law, Professor, Krinitsky I. E.

Doctor of Law, Professor, Gumin A. M.

Doctor of Engineering Sciences, Alatoon
Mohammad Fayiz Ahmad

Ulrichsweb™ Global Serials Directory

Indexing:

RSCI SCIENCE INDEX

WORLDCAT

BIELEFELD ACADEMIC SEARCH ENGINE

RESEARCHBIB

CITEFACTOR

OPEN ACADEMIC JOURNALS INDEX

GOOGLE SCHOLAR

I. ECONOMICAL SCIENCES

УДК: 338.432-021.387: 63-027.3

ГЛОБАЛЬНІ ПРІОРИТЕТИ СТАЛОГО ВИРОБНИЦТВА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ

доктор економічних наук, професор, Вдовенко Н. М.

Національний університет біоресурсів і природокористування України,
Україна, Київ

Обґрунтовано глобальні пріоритети сталого виробництва сільськогосподарської продукції як для світу у цілому, так і для окремих країн з різним рівнем економічного розвитку. Виокремлено основні причини і фактори, які призводять до неповноцінного харчування населення. Доведено, що стале забезпечення продовольством, яке сприяє здоровому харчуванню, обов'язково враховує розвиток галузей сільського господарства. Висвітлено, що значне місце у світовому виробництві продукції сільського господарства посідає виробництво риби та морепродуктів. Систематизовано пропозиції щодо поєднання замкнених систем з рециркуляцією води та ставкової аквакультури, що дасть змогу збільшити обсяги виробництва європейського сома з 30 кг/га до 3000 кг/га. Доведено, що управління рибним господарством має ґрунтуватися на врахуванні особливостей екосистем, технологій виробництва, застосуванні ефективних заходів державної підтримки, що сприятиме збільшенню запасів і обсягів вилову риби, доступної споживачеві.

Ключові слова: глобальна економіка, державна підтримка, аквакультура, рибне господарство, попит, пропозиція, сільськогосподарська продукція.

Professor, Doctor of Economic Sciences, Vdovenko Nataliia, Global priorities for sustainable agricultural production/ National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Reasonably global priorities for sustainable agricultural production for the world as a whole and for individual countries with different levels of economic development. The basic causes and factors are leading to inadequate nutrition of the population. It is proved that sustainable food promotes healthy nutrition need to be based on the development of agriculture. It is proved that a significant place in world production of agricultural products is the production of fish and seafood. Systematic offers the combination of a closed system with recirculation of water and pond aquaculture, which will allow to increase volumes of production of European catfish with a 30 kg/ha to 3000 kg/ha. Proved that fisheries management should be based on consideration of the peculiarities of ecosystems, production technologies, use of effective measures of state support, which will help increase fish stocks available to the consumer.

Key words: global economy, state support, aquaculture, fisheries, demand, supply, agricultural products.

Вступ. Неповноцінне харчування, включаючи недоїдання, не тільки впливає на здоров'я та добробут людей, але виступає потужним тягарем у вигляді соціально-економічних витрат на окремих людей, сім'ї, громади та державу. У Міжнародному пакті Організації Об'єднаних націй про економічні, соціальні і культурні права підтверджено право кожної людини в достатньому обсязі отримувати безпечні і корисні продукти харчування. Безсумнівно, що за таких

обставин беззаперечну роль, як головний двигун глобальних процесів, відіграє виробництво сільськогосподарської продукції, особливо продукції рибного господарства. При цьому сільськогосподарське виробництво важливе як для світу у цілому, так і для окремих країн з різним рівнем економічного розвитку, ураховуючи глобальні цілі Всесвітньої організації охорони здоров'я щодо поліпшення харчування до 2025 року. Очевидно потрібний відповідний моніторинг глобальних пріоритетів і проблем сталого виробництва харчових продуктів у всіх його формах, які б дозволили віднайти можливості щодо їх вирішення в майбутніх десятиліттях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання досягнення продовольчої безпеки та зниження недоїдання людей виокремлено у розряд глобальних пріоритетів Порядком денним у сфері сталого розвитку на період до 2030 року [1; 2]. Значне місце у світовому виробництві продукції сільського господарства посідає виробництво риби та морепродуктів. Виробництво риби та морепродуктів у 2012 році перевищило 158 млн. тонн, а вартість міжнародної торгівлі цією продукцією – 129 млрд. дол. США [3]. Вчені дослідники С. Тревертс, Ф. Ейш, М. Бельмар, М. Сміт, А. Гутормсмен, А. Лем, С. Вануччі та К. Лієн, стверджують, «...частка риби виробленої в аквакультури, що потрапляє на світовий ринок, має тенденцію до постійного збільшення. Водночас багато риби та морепродуктів, що виробляються та продаються на ринках країн з низьким рівнем доходу, походять з рибальства» [4; 5; 6].

Поступово, за уявленням С. Бене, ці дві системи відіграли важливу взаємодоповнюючу роль з огляду на попит на рибу та похідні з неї продукти, покращують добробут, стан доходів та харчування дрібних виробників, рибалок та незаможних споживачів. Крім зазначеного вище, слід ураховувати, що рибогосподарські політики

переважно зосереджені на збільшенні вартості продукції, що виробляється, шляхом збільшення постачання до міст та на експорт на міжнародні ринки [7]. На думку С. Бене об'єднання судновласників спрямовують використання рибальських активів на максимізацію економічних показників, що може принести вигоду в частині збереження ресурсів та для торгівлі, але зменшує кількість риби, доступної на місцевих ринках [7].

Наскільки важлива роль виробництва риби для економічного зростання країн свідчать узагальнені матеріали ФАО. Риба є товаром, що займає найбільшу частку в обсягах продажів продуктів у світі. Споживання у країнах з середніми та високими доходами задовольняється (із зростанням) в основному за рахунок імпорту, а у країнах з низькими доходами – більшою мірою за рахунок власного виробництва [8]. В той же час, торгівля є рухом у двох напрямках, причому існує тренд до експорту рибопродуктів з підвищеною ринковою вартістю з бідних країн до багатих, та імпорту до бідних країн рибопродуктів з низькою ринковою вартістю – для внутрішнього споживання [6, С. 151–160]. За оцінками ФАО та ОЕСР середньосвітове споживання риби (19 кг/особу/рік в 2011) зросте до 22 кг/особу на рік у 2024 році, при цьому зростання очікується по всіх регіонах [9; 10]. Однак це прогнозоване зростання знаходиться за широкою глобальною неоднорідністю та нерівністю, і бідні люди у всіх регіонах будуть й надалі споживати мало риби.

Для вирішення цієї проблеми на глобальному рівні, необхідно поміркувати над тим, як зробити рибу доступною для незаможних людей з урахуванням принципів сталого розвитку.

Метою статті є виокремлення глобальних пріоритетів сталого виробництва сільськогосподарської продукції, включаючи рибу та

морепродукти як для світу у цілому, так і для окремих країн з різним рівнем економічного розвитку.

Виклад основного матеріалу. Стале забезпечення продовольством, яке сприятиме здоровому харчуванню, обов'язково повинно ґрунтуватись на розвитку галузей сільського господарства як рослинництва, так і тваринництва.

В усіх попередніх дослідженнях вченими було зафіксовано важливість підтримки вибору споживача та покращеної корисності продуктів шляхом сприяння збільшенню продуктивності сільськогосподарського виробництва та підтримці зв'язків між місцевими та глобальними ринками.

Для того щоб виробляти повноцінну харчову продукцію, у сільському господарстві в цілому, і в галузі рибного господарства зокрема, доцільно використовувати інструмент важелю інвестицій у виробництво та ланцюгів створення додаткової вартості. Тобто відбувається інтегрування рибальства та аквакультури в місцеві та національні системи забезпечення продовольством для покращення харчування у майбутньому. Ми повністю погоджуємося з думкою М. Руеля, що для цього є наявні три взаємопов'язані можливості: підвищення якості та кількості риби та морепродуктів; сприяння розширенню прав і можливостей жінок в рибному господарстві; та сприяння справедливій торгівлі й функціонуванню ринків риби та рибної продукції для забезпечення повноцінного харчування в сучасній глобальній економіці [11].

Аналіз відібраного нами матеріалу показав, що причини і фактори, які призводять до неповноцінного харчування, складні і різноманітні, зокрема бідність, недостатній рівень розвитку і низький соціально-економічний статус значною мірою обумовлюють неповноцінне харчування як у сільській місцевості, так і в містах. Крім

того, відсутність постійного доступу до достатнього за обсягом харчування, відповідає встановленим вимогам за кількістю і якістю, що враховують релігійні, культурні і традиційні норми і індивідуальні харчові звички і уподобання харчових продуктів у відповідності з національним і міжнародним правом і зобов'язаннями. Фактично в тих умовах, що формуються й формуватимуться, проблема повноцінного харчування ускладнюватиметься якістю систем охорони здоров'я і безпечної питної води, інфекціями, що передаються з їжею і паразитами, потраплянням в організм людини забруднювачів у шкідливих кількостях в результаті порушень вимог безпеки на етапі від виробництва до споживання.

У процесі досліджень вирішення проблем неповноцінного харчування у світі нами були використані статистичні матеріали Римської декларації щодо питань харчування [12] і бази даних ФАО [8-10]. Незважаючи на суттєві досягнення за останні десятиліття в багатьох країнах, розрахунки вказують на те, що: а) масштаби проблеми неповноцінного харчування дещо зменшилися, однак абсолютна кількість людей, які страждають від нього залишається неприйнятно високою. У 2012-2014 роках воно становило близько 805 млн осіб; б) масштаби недоїдання, визначені у вигляді відставання в рості, зменшилися, проте в 2013 році від нього все ще страждали 161 млн дітей у віці до п'яти років, причому від гострого недоїдання, виснаження, страждали 51 млн дітей у віці до п'яти років; г) недоїдання залишається основною причиною смертності серед дітей у віці до п'яти років, і на його частку в 2013 році припадає 45 % всіх випадків дитячої смертності; д) більше двох мільярдів чоловік страждають від дефіциту вітаміну А, йоду, заліза, цинку та інших; е) у всіх регіонах швидко наростають такі явища, як надмірна вага та ожиріння серед дітей і дорослих [12]. У 2013 році 42 мільйони дітей у

віці до п'яти років мали зайву вагу, а в 2010 році 500 мільйонів дорослих страждало від ожиріння; є) фактори ризику, пов'язані з раціоном харчування на фоні недостатньої рухливості, викликають 10 % випадків захворювань та інвалідності.

Зосереджуючи увагу на глобальній смертності, С. Лім, М. Аман вказують, що вживання продуктів із низьким вмістом 3-омега кислот призвела до 1,4 млн. смертей у 2010 році [5, С. 2224—2260]. Так, Е. Рім та Д. Мозафаріан вказують, що споживання риби пов'язане із зменшенням ризику смерті від хвороб серця на 36 % [13], а мета-аналіз показав, що вживання 60 г риби в день пов'язане із зменшенням смертності на 12 % [14].

Природно, що обсяги виробництва риби та рибної продукції продовжують зростати із середніми темпами 3,2 % на рік, головним чином за рахунок аквакультури, оскільки виробництво продукції рибальства тривалий час є стабільним [8]. Очевидно, що до 2030 року частка продукції аквакультури у загальному обсягу споживання риби та морепродуктів досягне 63 %. Зокрема у Китаї, виробництво риби в аквакультурі вже перевищило обсяги виробництва у рибальстві (табл. 1 та табл. 2) [15].

Виробництво риби та морепродуктів та її споживання у країнах із низьким та середнім рівнем доходів, 2013 р. *

Країни	Виробництво			Споживання		
	всього риби (млн. тонн/рік)	рибальство (млн. тонн/рік)	аквакультура (млн. тонн/рік)	всього риби (кг/на особу/рік)	риби (кг /особ у/ рік)	рибного білка (% загального тваринного білка)
Бангладеш	3,41	1,55	1,86	21,1	19,7	56,2
Китай	59,82	16,27	43,55	43,2	33,5	22,4
Індія	9,2	4,65	4,55	7,3	5,2	13,0
Індонезія	9,92	6,1	3,82	39,7	28,9	54,8
Малаві	0,11	0,11	0	7,1	5,7	27,7

Нігерія	1,02	0,72	0,30	5,8	17,1	43,1
Перу	5,98	5,85	0,13	196,9	22,7	22,5
В'єтнам	6,01	2,8	3,21	65,7	33,6	27,3

Слід ураховувати, що у таблицях 1 та 2, кількість риби виражена у еквіваленті живої ваги. Споживання відноситься до кількості риби, доступної до споживання (виробництво плюс імпорт мінус експорт та використання для нехарчових цілей).

Таблица 2

Виробництво риби та морепродуктів та її споживання у країнах із високим рівнем доходів, 2013 р. *

Країни	Виробництво			Споживання		
	всього риби (млн. тонн/рік)	рибальство (млн. тонн/рік)	аквакультура (млн. тонн/рік)	всього риби (кг/на особу/рік)	риби (кг/особу/рік)	рибного білка (% загального тваринного білка)
Чилі	2,80	1,77	1,03	15,1	14,6	8,3
Японія	4,27	3,66	0,61	33,5	51,7	37,3
Норвегія	3,32	2,07	1,25	658,8	53,4	23,4
Республіка Корея	2,00	1,60	0,40	40,6	60,4	38,7
США	5,67	5,23	0,44	17,7	21,7	7,4
Всього	162,76	92,57	70,19	22,5	18,9	16,5

Аналіз таблиць дає можливість зробити висновки, що у деяких країнах виробництво риби на одну особу набагато вище обсягів споживання. Серед них Норвегія, Перу та Чилі. Водночас у деяких країнах, навпаки, споживання продукції на одну особу перевищує обсяги виробництва на одну особу. Вказане стосується Нігерії, Японії та Республіки Корея. В Індонезії та Бангладеш риба є основним джерелом тваринного білка, а в Індії рівень споживання на одну особу є найнижчим. У глобальному вимірі як рибальство, так і аквакультура міцно пов'язані з дрібномасштабним рибальством та фермерством.

При цьому багато рибалок та фермерів є людьми незаможними, а 30,6 млн. осіб забезпечують своє існування за рахунок дрібномасштабного рибальства і потребують державної підтримки [3]. З метою поліпшення доступності різноманітної та здорової їжі, продуктів, що містять поживні речовини, слід розширити сферу державної підтримки сільського господарства, включаючи субсидії. Відповідно управління рибним господарством має ґрунтуватися на врахуванні особливостей екосистем, технологій виробництва, застосуванню ефективних заходів державної підтримки, що сприятиме збільшенню запасів риби, доступної споживачеві.

Склалась така ситуація, що нині споживання риби в Європейському Союзі на 57 % забезпечується за рахунок виробників з Китаю та Південно-Східної Азії. В такому випадку виробники в Європейському Союзі потрапляють у середовище жорсткої конкуренції, яка лише підсилюється тим, що природні запаси риб суттєво зменшились. Як показали дослідження, ринок Європейського Союзу перенасичений імпортованим пангасіусом. Для того, щоб, наприклад, Україні зайняти на цьому ринку місце, потрібні ефективні технології. Також є перспективи для нашої країни, оскільки існує попит на сталі системи аквакультури, які забезпечують виробництво свіжої, високоякісної, бажано місцевого походження та безпечної для здоров'я риби, що відповідає суворим правилам захисту споживачів.

У традиційній ставковій аквакультурі України хижі риби високої якості культивуються лише у полікультурі з короповими. Їх частка у загальному обсязі продукції становить 3-4 %. Це означає продуктивність не більше 30-40 кг/га. Тому одним із варіантів є вирощування європейського сома, цінною за споживчими якостями та ціною хислою рибою. Європейський сом є другою після осетра за розміром прісноводною рибою Європи. Це швидкозростаюча, смачна

хижа риба, що не має міжмускульних кісточок. Вона витримує низькі зимові температури та може вирощуватись у великих корошових ставках. До цього часу європейського сома вирощували переважно у земляних ставках з досить низькою щільністю розміщення або у закритих системах за годівлі штучними гранульованими кормами. Обидві технології працюють на межі між втратами та вигодами.

Саме тому виробництво знаходиться на такому низькому рівні у порівнянні з більш економічно ефективними корошом або фореллю.

На наш погляд, вітчизняним рибницьким господарствам доцільно використати досвід угорської компанії, що займається повносистемним вирощуванням прісноводних риб. У ній поєднано технології використання замкнених систем з рециркуляцією води та ставкову аквакультуру. Замкнена система є необхідною для виробництва однорічки, але продукція товарного європейського сома може конкурувати з азійським пангасіусом, що постачається за дешевими цінами, лише з використанням ставкової аквакультури. При умові використання рибопосадкового матеріалу, зокрема однорічки, що вирощується у рециркуляційних системах аквакультури та виробництва риби у ставках можна зменшити час отримання товарної риби до двох років, замість трирічного обороту. У цьому випадку рибу годують гранульованим комбікормом. Водночас риба може споживати природні організми, вирощені у ставках. Ці джерела кормів роблять годівлю повноцінною через споживання поживних речовин. За проведеними розрахунками, маємо можливість прийти до висновку, що це дає змогу збільшити обсяги вилову європейського сома з 30 кг/га до 3000 кг/га.

Іншою відмінністю нової технології є використання рециркуляції ставків у спеціальний спосіб. У процесі виробництва використовується водозберігаюча технологія, за якої забруднена вода з ставків з

інтенсивною аквакультурою очищується у ставках з полікультурою, з низькою щільністю розміщення, в яких рибу не годують додатково. Тому риба є соціально необхідним товаром, який має виробити і надати сільське господарство. Риба та рибна продукція – це безпека й надійна якість харчових продуктів, захист навколишнього середовища, соціальна захищеність та стабільність, які стосуються найнеобхідніших потреб людини, оскільки недостатня пропозиція такої сільськогосподарської продукції відразу стає загрозливою.

Висновки. Викладені прикладні засади до виокремлення глобальних пріоритетів сталого виробництва сільськогосподарської продукції як для світу у цілому, так і для окремих країн з різним рівнем економічного розвитку, що направлені на посилення управлінської вмотивованості прийняття рішень щодо виробництва риби та морепродуктів, дають можливість зробити висновки:

1. Аграрний сектор економіки, включаючи рослинництво, тваринництво, рибальство і аквакультуру, потребує цілісного підходу при прийнятті заходів державної підтримки, ураховуючи такі фактори, як ресурси, інвестиції, навколишнє середовище, люди, інститути і процеси, пов'язані з виробництвом, переробкою, зберіганням, розподілом, приготуванням і споживанням продовольства, взаємності заходів підтримки та зобов'язань суб'єктів господарювання в сільському господарстві.

2. Щоб досягти сталого збалансованого розвитку у рибному господарстві України запропоновано поєднати замкнені системи з рециркуляцією води та ставкової аквакультури, що забезпечить збільшення обсягів виробництва європейського сома з 30 кг/га до 3000 кг/га в умовах глобальних перетворень.

3. Управління рибним господарством має ґрунтуватися на врахуванні особливостей екосистем, сучасних технологій

рибогосподарського виробництва, застосуванню ефективних заходів державної підтримки галузі, наданні субсидій, що сприятиме збільшенню запасів риби, доступної споживачам.

Література:

1. *The transformation of our world: an Agenda for sustainable development for the period up to 2030 [Resource]* http://globalcompact.ru/files_manager/Povestka_dny_v_oblasti_UR_do_2030.pdf
2. *Shakuntala Haraksingh Thilsted, Andrew Thorne-Lyman. Sustaining healthy diets: The role of capture fisheries and aquaculture for improving nutrition in the post-2015 era Food Policy.* — V. 61. — May, 2016, P. 126—131.
3. *HLPE, 2014. Sustainable fisheries and aquaculture for food security and nutrition. A report by the High Level Panel of Experts on Food Security and Nutrition of the Committee on World Food Security. Food and Agriculture Organization, Rome, Italy.*
4. *Tveteres, S., Asche, F., Bellemare, M.F., Smith, M.D., Guttormsen, A.G., Lem, A., Lien, K., Vannuccini, S., 2012. Fish is food. — the FAO's fish price index. PLoS ONE 7, e36731.*
5. *Lim, S., Vos, T., Flaxman, A., Danaei, G., Shibuya, K., Adair-Rohani, H., Amann, M., 2012. A comparative risk assessment of burden of disease and injury attributable to 67 risk factors and risk factor clusters in 21 regions, 1990–2010: a systematic analysis for the Global Burden of Disease Study 2010. Lancet 380, P. 2224—2260.*
6. *Asche, F., Bellemare, M.F., Roheim, C., Smith, M.D., Tveteras, S., 2015. Fair enough? Food security and the international trade of seafood. World Dev. 67, P. 151–160.*

7. Bèné, C., Hersoug, B., Allison, E.H., 2010. *Not by rent alone: analysing the pro-poor functions of small-scale fisheries in developing countries. Dev. Policy Rev.* 28, P. 325—358.
8. FAO, 2014. *The State of World Fisheries and Aquaculture. Food and Agricultural Organization, Rome, Italy.*
9. FAO, 2015. *Voluntary Guidelines for Securing Sustainable Small-Scale Fisheries in the Context of Food Security and Poverty Eradication. Food and Agriculture Organization, Rome, Italy.*
10. OECD, FAO, 2015. *OECD-FAO Agricultural Outlook 2015. OECD Publishing, Paris.*
11. Ruel, M.T., Alderman, H.the Maternal and Child Nutrition Study Group, 2013. *Nutrition-sensitive interventions and programmes: how can they help to accelerate progress in improving maternal and child nutrition? Lancet* 382, P. 536—551.
12. *The Second International Conference on Nutrition Rome, 19-21 November 2014 [Resource] <http://www.slideshare.net/ecolife21/ss-41793369> ICN2 2014/INF/1 Rev.1*
13. Rimm, E.B., Mozaffarian, D., 2006. *Fish intake, contaminants, and human health: evaluating the risks and the benefits. J. Am. Med. Assoc.* 296, P. 1885—1899.
14. Zhao, L.G., Sun, J.W., Yang, Y., Ma, X., Wang, Y.Y., Xiang, Y.B., 2015. *Fish consumption and all-cause mortality: a meta-analysis of cohort studies. Eur. J. Clin. Nutr.*, 1—7.
15. FAOSTAT, 2015. *Fish and Fishery products – World Apparent Consumption Statistics based on Food Balance Sheets.*

References:

1. *The transformation of our world: an Agenda for sustainable development for the period up to 2030 [Resource]*

http://globalcompact.ru/files_manager/Povestka_dny_v_oblasti_UR_do_2030.pdf

2. *Shakuntala Haraksingh Thilsted, Andrew Thorne-Lyman. Sustaining healthy diets: The role of capture fisheries and aquaculture for improving nutrition in the post-2015 era Food Policy. — V. 61. — May, 2016, P. 126—131.*
3. *HLPE, 2014. Sustainable fisheries and aquaculture for food security and nutrition. A report by the High Level Panel of Experts on Food Security and Nutrition of the Committee on World Food Security. Food and Agriculture Organization, Rome, Italy.*
4. *Tveteres, S., Asche, F., Bellemare, M.F., Smith, M.D., Guttormsen, A.G., Lem, A., Lien, K., Vannuccini, S., 2012. Fish is food — the FAO's fish price index. PLoS ONE 7, e36731.*
5. *Lim, S., Vos, T., Flaxman, A., Danaei, G., Shibuya, K., Adair-Rohani, H., Amann, M., 2012. A comparative risk assessment of burden of disease and injury attributable to 67 risk factors and risk factor clusters in 21 regions, 1990–2010: a systematic analysis for the Global Burden of Disease Study 2010. Lancet 380, P. 2224—2260.*
6. *Asche, F., Bellemare, M.F., Roheim, C., Smith, M.D., Tveteras, S., 2015. Fair enough? Food security and the international trade of seafood. World Dev. 67, P. 151—160.*
7. *Bènè, C., Hersoug, B., Allison, E.H., 2010. Not by rent alone: analysing the pro-poor functions of small-scale fisheries in developing countries. Dev. Policy Rev. 28, P. 325—358.*
8. *FAO, 2014. The State of World Fisheries and Aquaculture. Food and Agricultural Organization, Rome, Italy.*
9. *FAO, 2015. Voluntary Guidelines for Securing Sustainable Small-Scale Fisheries in the Context of Food Security and Poverty Eradication. Food and Agriculture Organization, Rome, Italy.*

10. OECD, FAO, 2015. *OECD-FAO Agricultural Outlook 2015*. OECD Publishing, Paris.
11. Ruel, M.T., Alderman, H. *the Maternal and Child Nutrition Study Group*, 2013. *Nutrition-sensitive interventions and programmes: how can they help to accelerate progress in improving maternal and child nutrition?* *Lancet* 382, P. 536—551.
12. *The Second International Conference on Nutrition Rome, 19-21 November 2014* [Resource] <http://www.slideshare.net/ecolife21/ss-41793369> ICN2 2014/INF/1 Rev.1.
13. Rimm, E.B., Mozaffarian, D., 2006. *Fish intake, contaminants, and human health: evaluating the risks and the benefits*. *J. Am. Med. Assoc.* 296, P. 1885—1899.
14. Zhao, L.G., Sun, J.W., Yang, Y., Ma, X., Wang, Y.Y., Xiang, Y.B., 2015. *Fish consumption and all-cause mortality: a meta-analysis of cohort studies*. *Eur. J. Clin. Nutr.*, 1—7.
15. FAOSTAT, 2015. *Fish and Fishery products – World Apparent Consumption Statistics based on Food Balance Sheets*.

УДК 330.1:630*6:674:684

SC-МЕТОДИКА ОЦІНКИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ ДЕРЕВООБРОБНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Кравчук Н.О.

Нововолинський навчально-науковий інститут економіки та менеджменту Тернопільського національного економічного університету, Україна, м. Нововолинськ

Розроблено індикаторну методику оцінки інтелектуального капіталу підприємств лісової та деревообробної галузей

промисловості, на підставі вивчення зарубіжного та вітчизняного досвіду використання SC-методів оцінки інтелектуального капіталу підприємства. Визначено основні показники, що характеризують формування та використання людського, структурного та споживчого капіталу як основних складових інтелектуального капіталу досліджуваних підприємств та враховують специфіку галузі, індекси зміни яких формують основу розробленої методики. Проведено оцінку окремих складових та загального інтелектуального капіталу п'яти лісових та деревообробних підприємств Волинського регіону України.

Ключові слова: інтелектуальний капітал підприємства, оцінка інтелектуального капіталу підприємства, індикаторні методи оцінки інтелектуального капіталу підприємства.

Kravchuk N.O. SC-method estimating intellectual capital woodworking companies / Novovolynsk educational and research institute of economics and management Ternopil national economic university, Ukraine, Novovolynsk.

Indicator method for estimating intellectual capital forestry and wood industries enterprises, based on the study of foreign and domestic experience with SC-estimate methods of the intellectual capital of the company is developed. The main indicators characterizing the formation and use of human, structural and consumer capital as key components of intellectual capital sampled enterprises and take into account the specific sector, index changes which form the basis of the developed technique. The evaluation of individual components and overall intellectual capital of five forest and woodworking enterprises Volyn region of Ukraine.

Key words: intellectual capital of enterprise, indicator method for estimating intellectual capital of enterprise, indicators of evaluation intellectual capital, integral index evaluation of intellectual capital

woodworking companies, the method of estimating the intellectual capital of the company.

Вступ. Сучасні умови ведення бізнесу зумовлюють актуальність такої економічної категорії як «інтелектуальний капітал підприємства». Адже саме завдяки знанням працівників, їх кваліфікації, навичкам та досвіду, налагодженим зв'язкам підприємства із споживачами, постачальниками та іншими контрагентами, високому рівню ділової репутації в умовах сучасної економіки знань підприємство здобуває конкурентні переваги.

Дослідженням оцінки інтелектуального капіталу підприємства займалися такі зарубіжні і вітчизняні науковці, зокрема N.Bontis [1], С. Каплан, Д. Нортон, К.-Е. Свейбі [2], Л. Едвінсон, І.Л. Назаренко, С.О. Білоус-Сергєєва, О.В. Кендюхов [3], Г. Ступнікер [4] та ін.. Щодо індикаторних методів оцінки інтелектуального капіталу, то їх досліджували такі вчені як К.Е. Свейбі [2], Д. Нортон, N. Bontis [1], О.В. Кендюхов [3], С. Ілляшенко [5], А.Л. Гапоненко та ін. Проте специфіка окремих галузей промисловості, зокрема деревообробної, впливає на оцінку окремих складових та загального інтелектуального капіталу підприємства.

Мета та завдання дослідження. Метою статті є розробка індикаторної методики оцінки інтелектуального капіталу підприємств лісової та деревообробної промисловості на основі вітчизняного та зарубіжного досвіду, а також проведення оцінки інтелектуального капіталу деревообробних підприємств згідно розробленої методики.

Виклад основного матеріалу дослідження. На підставі зарубіжного та вітчизняного досвіду використання Scorecard (SC) - методів оцінки інтелектуального капіталу підприємства [1-10] нами запропонована авторська SC-методика оцінки, яка включає оцінку трьох блоків показників, які стосуються людського капіталу,

структурного та споживчого капіталу підприємства та визначення інтегрального індексу інтелектуального капіталу. Порядок оцінки інтелектуального капіталу згідно запропонованої методики наведений на рис.1.

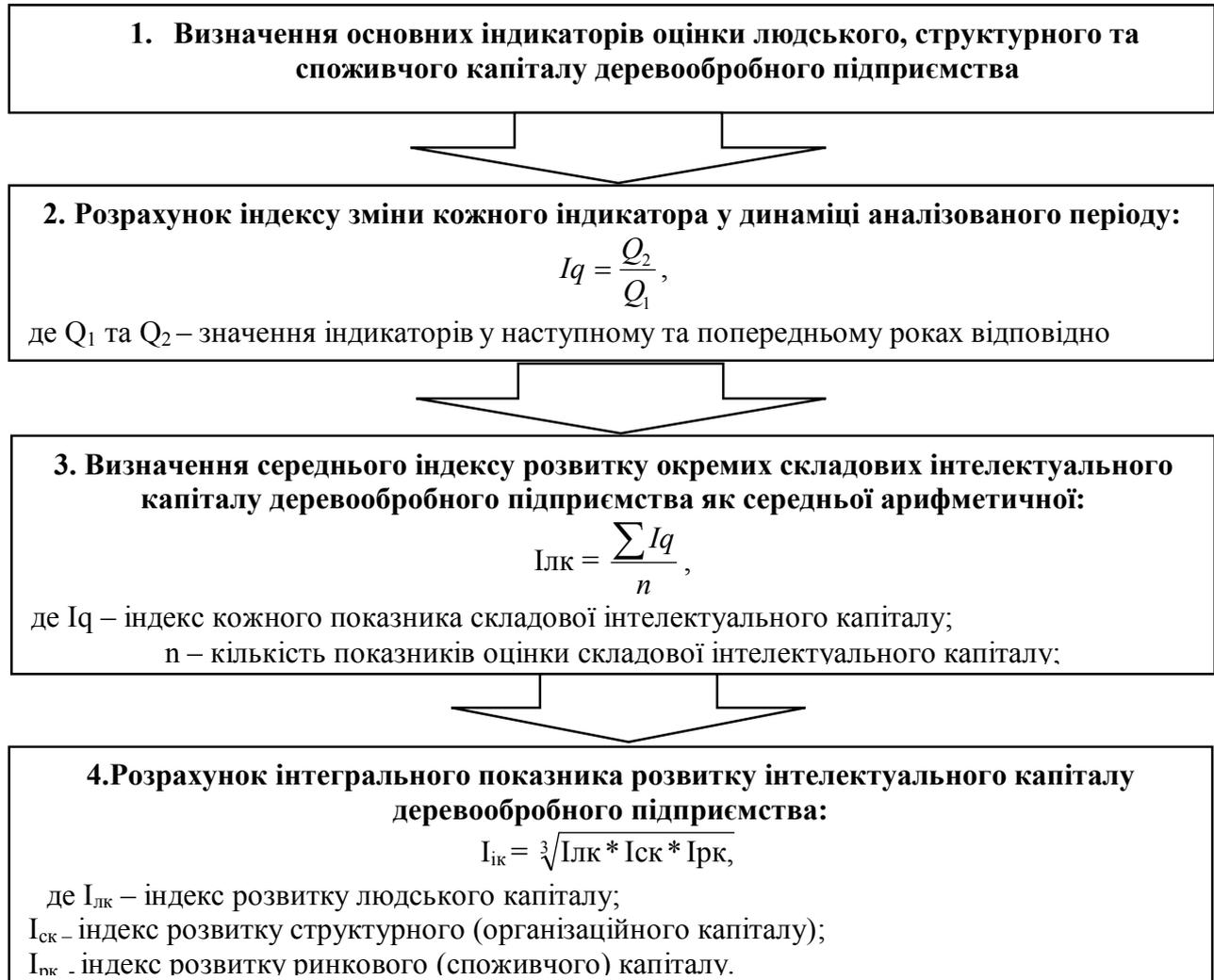

Рис.1. Схема оцінки інтелектуального капіталу деревообробного підприємства згідно авторської SC-методики

При цьому варто звернути увагу, що вказана методика враховує основні та специфічні показники розвитку підприємств лісової та деревообробної промисловості, які відображають розвиток складових інтелектуального капіталу досліджуваних підприємств у 2011-2015 рр..

Розпочнемо оцінку, із найважливішої складової інтелектуального капіталу – людського капіталу деревообробних підприємств (табл.1).

При цьому основні індикатори оцінки людського капіталу вже наведені у розрахунковій таблиці.

Таблиця 1

Динаміка індикаторів оцінки людського капіталу деревообробних підприємств Волинської області у 2011-2015 рр.*

№ п/п	Індикатори оцінки людського капіталу деревообробного підприємства	Індекси 2015/2011 рр.				
		ДП "Прибузьке ЛГ"	ДП "Старовижівське ЛГ"	ДП "СЛАП "Локачі Агроліс"	ТОВ "БРВ-Україна"	ТОВ "Кроноспан УА"
1.	Частка персоналу із вищою освітою, %	1,0	0,9	1,0	1,5	0,9
2.	Частка працівників, які пройшли або проходять курси підвищення кваліфікації, %	1,1	1,1	0,9	1,1	1,3
3.	Коефіцієнт плинності персоналу	1,2	0,8	1,1	1,2	1,1
4.	Стаж роботи у межах професії, у тому числі на даному підприємстві	1,1	1,2	1,1	1,3	1,2
5.	Середній вік працівників	1,3	1,2	1,1	1,2	1,3
6.	Частка працівників, які володіють навиками використання деревообробних технологій	1,1	1,2	1,1	1,1	1,1
7.	Коефіцієнт оновлення персоналу	1,1	0,9	1,1	1,2	1,1
8.	Рівень відповідної кваліфікації	1,0	1,1	1,1	1,3	1,2
Середній індекс по підприємству		1,11	1,05	1,06	1,24	1,15

*розраховано автором на основі даних досліджуваних підприємств

Таким чином, якщо розглянути тенденції розвитку людського капіталу у 2011-2015 рр., можемо зробити висновок, що найбільш позитивними тенденціями володіють підприємства ТОВ «Кроноспан УА» (значення індексу 1,15) та ТОВ «БРВ-Україна» (значення індексу 1,24). Загалом індекси розвитку людського капіталу по п'яти підприємствах характеризують його збільшення за 2011-2015 рр., що загалом можна вважати позитивним явищем.

Варто також зазначити, що найважливішою складовою людського капіталу є освіта. Витрати на освіту на всіх рівнях, складаючи бюджетне фінансування, не є безповоротними, але необхідними витратами на виховання підростаючого покоління – це інвестиції в людський капітал, що приносить економічний і соціальний ефект. Крім цього, формування людського капіталу деревообробних підприємств в сучасних умовах потребує безперервного оновлення знань, умінь та навичок, що обумовлено зміною техніки й технології, перейманням європейського досвіду. Такий процес має відбуватися кожні 4-5 років для забезпечення ефективного функціонування суб'єктів економічної діяльності.

Надалі здійснимо узагальнюючу оцінку рівня використання та розвитку структурного (організаційного) капіталу деревообробних підприємств Волинської області (табл. 2).

Таблиця 2

**Динаміка індикаторів оцінки структурного капіталу
деревообробних підприємств Волинської області
у 2011-2015 рр.***

№ п/п	Індикатори оцінки структурного капіталу деревообробного підприємства	Індекси 2015/2011 рр.				
		ДП "Пробузьке ЛГ"	ДП "Степанівська лісова промисловість ЛГ"	ДП "Східно-Українська Лісова Промисловість ЛГ"	ТОВ "БРВ Україна"	ТОВ "Кронос Україна"
1.	Частка продукції, що випускається на рівні інновацій, %	0,8	0,7	0,8	1,2	1,3
2.	Частка продукції, що випускається з використанням знаків фірми для товарів, %	1,0	0,9	1,0	1,3	1,3
3.	Кількість святкових, спортивних, творчих та інших заходів, що проводяться фірмою для зміцнення командного духу та зростання соціальної відповідальності	0,9	1,0	0,8	1,2	1,4
4.	Кількість документів, отриманих фірмою протягом року, що засвідчують її права та об'єкти інтелектуальної власності	1,1	1,0	1,0	1,2	1,2
5.	Обсяг програмного забезпечення (кількість прикладних програм)	1,0	0,9	1,0	1,4	1,4
6.	Рівень якості продукції (заг. обсяг продукції – брак), %	0,9	0,8	1,0	1,1	1,1
7.	Кількість баз даних	1,1	0,8	1,1	1,2	1,2
8.	Кількість заходів щодо посилення безпеки (зокрема охорони лісів), в т.ч. економічної безпеки	1,2	1,1	1,2	1,3	1,3
Середній індекс по підприємству		1,00	0,90	0,99	1,24	1,28

*розраховано автором на основі даних досліджуваних підприємств

Отже, як бачимо, із табл.2, загалом значення індексів структурного капіталу досліджуваних деревообробних підприємств є нижчими, аніж індекс людського капіталу (найменшим індексом характеризується ДП «Старовижівське лісове господарство»). При цьому, доцільно зазначити, що найменшим потенціалом до випуску інноваційної продукції володіють, в силу специфіки своєї діяльності лісові господарства, проте цими суб'єктами господарювання водночас проводиться безліч заходів щодо забезпечення безпечного використання лісових ресурсів, тобто уникнення та попередження лісових пожеж.

Також, вартим є досвід проведення Дня відкритих дверей підприємств ТОВ «Кронспан УА» та ТОВ «БРВ –Україна», благодійних та дитячих заходів, спонсором, яких виступають вказані деревообробні підприємства, що значно підвищує рівень використання як структурного, так і споживчого капіталу деревообробного підприємства. І, звичайно, організація корпоративних заходів, які зміцнюють колектив. Адже, такий чинник як соціально-психологічний клімат у колективі, що є невід'ємним елементом організаційної культури, визначає динаміку продуктивності праці колективу, рівень творчості персоналу, ступінь досягнення командних або бригадних завдань і т.д.

Саме стратегічним інструментом, що дозволяє зорієнтувати всі підрозділи підприємства і окремих працівників на загальні цілі та мобілізувати ініціативу робітників, є організаційна культура. Дана категорія робить підприємство унікальним, формує історію його розвитку і організаційну структуру, правила комунікації. Результати діяльності підприємства в значній мірі залежать від того, наскільки робітники підприємства об'єднані загальними цілями і особистим відношенням до своєї праці.

Завершальним елементом для індексної оцінки виступає ринковий (споживчий) капітал (табл.3).

Таблиця 3

**Динаміка індикаторів оцінки ринкового (споживчого) капіталу
деревообробних підприємств Волинської області
у 2011-2015 рр.***

№ п/п	Індикатори оцінки споживчого капіталу деревообробного підприємства	Індекси 2015/2011 рр.				
		ДП "Прибузьке ЛГ"	ДП "Старовижівське ЛГ"	ДП "СЛАП "Локачі Агроліс"	ТОВ "БРВ-Україна"	ТОВ "Кроноспан УА"
1.	Кількість клієнтів	1	1,1	1	1,2	1,2
2.	Частка постійних клієнтів (рівень довіри споживачів), %	1,1	1	1	1,4	1,3
3.	Частка витрат на маркетингову діяльність у загальному обсязі витрат, %	0,9	0,9	1	1,2	1,4
4.	Кількість проведених маркетингових досліджень	1	0,9	1	1,3	1,3
5.	Наявність та кількість брендів деревообробної продукції (в т.ч.меблів)	-	-	-	1	1
6.	Кількість каналів збуту продукції	1	1	1,1	1,2	1,2
7.	Частка ринку,%	1	1	1	1,2	1,1
8.	Участь у ярмарках, торгах, виставках та ін.	0,9	1	1	1,2	1,3
Середній індекс по підприємству		0,99	0,99	1,01	1,21	1,23

*розраховано автором на основі даних досліджуваних підприємств

Як бачимо, із проведених розрахунків індексів споживчого капіталу досліджуваних деревообробних підприємств Волинської області у 2011-2015 рр. найбільшим індексом споживчого (ринкового) капіталу (1,23) володіє ТОВ «Кроноспан УА».

Вартим уваги, є наявність, постійне удосконалення брендингової політики, максимальна адаптація до умов українського ринку та активне використання підприємством ТОВ «БРВ-Україна» європейського бренду «BRW (Black-Red-White)» та підприємством ТОВ «Кроноспан УА» бренду «Kronospan».

На підставі розрахованих загальних середніх індексів, можемо визначити інтегральні індекси оцінки розвитку інтелектуального капіталу досліджуваних підприємств (табл.4).

Таблица 4

Визначення інтегрального індексу оцінки розвитку інтелектуального капіталу деревообробних підприємств Волинської області у 2011-2015 рр.*

№ п/п	Індекс оцінки інтелектуального капіталу деревообробного підприємства	ДП "Прибузьке ЛГ"	ДП "Старовижівське ЛГ"	ДП "СТАП "Локачі Агроліс"	ТОВ "БРВ-Україна"	ТОВ "Кроноспан УА"
1.	Індекс людського капіталу	1,11	1,05	1,06	1,24	1,15
2.	Індекс структурного (організаційного) капіталу	1,00	0,90	0,99	1,24	1,28
3.	Індекс ринкового (споживчого) капіталу	0,99	0,99	1,01	1,21	1,23
4.	Інтегральний індекс оцінки розвитку інтелектуального капіталу	0,37	0,31	0,35	0,62	0,60

*розраховано автором на основі даних досліджуваних підприємств

Отже, в результаті інтегральної оцінки інтелектуального капіталу деревообробних підприємств Волинської області, доцільно зазначити, що найбільшим індексом розвитку інтелектуального капіталу протягом останніх п'яти років діяльності володіє нововолинське підприємство ТОВ «БРВ-Україна» (спостерігаємо зростання інтелектуального капіталу підприємства за останні п'ять років на 62%). Також інтенсивно формує інтелектуальний капітал ТОВ «Кроноспан УА»

(індекс протягом 2011-2015 рр. склав 0,60). Проте, існують проблеми у формуванні та використанні інтелектуального капіталу державних лісових господарств порівняно із приватними суб'єктами господарювання, що зумовлено недостатньою увагою з боку керівництва до формування інтелектуального капіталу та відсутністю фінансових програм його розвитку.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямку.

Таким чином, для оцінки інтелектуального капіталу деревообробних підприємств, поряд із традиційними витратними та доходними методами, варто використовувати новітні методи індикаторної (бальної або експертної) оцінки. Застосування даних методів дає можливість врахувати особливості розвитку підприємств у певній галузі промисловості, детальніше зупинитися на аналізі окремих компонентів, які наповнюють людський, структурний та ринковий капітали підприємства. Подальші дослідження варто спрямувати на SC-оцінку інтелектуального капіталу підприємств інших галузей промисловості.

Література:

1. Bontis N. *Assessing knowledge assets: a review of the models used to measure intellectual capital* [text]/N. Bontis // *International Journal of Management Reviews*. – 2001. – № 3. – p. 41 – 60.
2. Sveiby K.E. *The Balanced Score Card (BSC) and the Intangible Assets Monitor – a comparison* / Karl-Erik Sveiby // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: www.sveiby.com/articles/BSCandIAM.html - updated April 2001.
3. Кендюхов О.В. *Інтелектуальний капітал підприємства: методологія формування механізму управління* [монографія] / О.В. Кендюхов; НАНУ. Інститут економіки промисловості. – Донецьк: ІЕП НАНУ України, 2006. – 307с.

4. Ступнікер Г. Формування і оцінка інтелектуального капіталу підприємства [текст] / Г. Ступнікер // *Економічний аналіз*. – 2010. – № 5. – С. 189 – 192.
5. Ілляшенко С.М. Сутність, структура і методичні основи оцінки інтелектуального капіталу [текст] / С.М. Ілляшенко // *Економіка України*. – 2008. – № 11. – С. 16-26.
6. Горовий Д.А. Огляд сучасних методів оцінки нематеріальних здобутків підприємства [текст]/ Д.А. Горовий // *Теоретичні та практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності*, 2013. - №1.- С.201 - 207.
7. Ляшенко Н.Є. Методичні підходи удосконалення аналізу моделей вимірювання інтелектуального капіталу підприємства [Електронний ресурс] /Н.Є. Ляшенко // Режим доступу: <https://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/spec/151.pdf>
8. Собко О.М. Інтелектуальний капітал підприємства: концептуалізація–функціонування–розвиток[монографія] / О.М. Собко. – Тернопіль: Крок, 2014.-360с.
9. Старик Р.Я. Методологічні аспекти оцінки рівня інтелектуального капіталу / Р.Я. Старик // *Науковий вісник НЛТУ України*, 2010. – № 20. – С. 233 – 241.
10. Starovic D. *Understanding corporate value: managing and reporting intellectual capital* [text] / D. Starovic and B.Marr // *The Chartered Institute of Management Accountants (CIMA), Technical Report*. - London, 2003. - 26 p.

References:

1. Bontis N. *Assessing knowledge assets: a review of the models used to measure intellectual capital* [text]/ N. Bontis // *International Journal of Management Reviews*. – 2001. – № 3. – p. 41 – 60.

2. Sveiby K.E. *The Balanced Score Card (BSC) and the Intangible Assets Monitor – a comparison* / Karl-Erik Sveiby // [Elektronnyj resurs]. - Rezhym dostupu: www.sveiby.com/articles/BSCandIAM.html - updated April 2001.
3. Kendjukhov O.V. *Intelektualnyj kapital pidpryjemstva: metodologhija formuvannja mekhanizmu upravlinnja* [monoghrafija] / O.V. Kendjukhov; NANU. Instytut ekonomiky promyslovosti. – Donecjk: IEP NANU Ukrainy, 2006. – 307 s.
4. Stupniker Gh. *Formuvannja i ocinka intelektualnogho kapitalu pidpryjemstva* [tekst] / Gh. Stupniker // *Ekonomichnyj analiz.* – 2010. – № 5. – S. 189 – 192.
5. Illjashenko S.M. *Sutnistj, struktura i metodychni osnovy ocinky intelektualnogho kapitalu* [tekst] / S.M. Illjashenko // *Ekonomika Ukrainy.* – 2008. – № 11. – S. 16-26.
6. Ghorovyj D.A. *Oghljad suchasnykh metodiv ocinky nematerialnykh zdotukiv pidpryjemstva* [tekst] / D.A. Ghorovyj // *Teoretychni ta praktychni aspekty ekonomiky ta intelektualnoji vlasnosti, 2013.* - № 1.- S.201 — 207.
7. Ljashenko N.Je. *Metodychni pidkhody udoskonalennja analizu modelej vymirjuvannja intelektualnogho kapitalu pidpryjemstva* [Elektronnyj resurs]/ N.Je. Ljashenko // Rezhym dostupu: <https://www.pdaa.edu.ua/default/files/nppdaa/151.pdf>
8. Sobko O. M. *Intelektualnyj kapital pidpryjemstva: konceptualizacija–funkcionuvannja–rozvytok* [monoghrafija] / O.M. Sobko.– Ternopilj:Krok,2014.– 360 s.
9. Staryk R.Ja. *Metodologhichni aspekty ocinky rivnja intelektualnogho kapitalu* / R.Ja. Staryk // *Naukovyj visnyk NLTU Ukrainy, 2010.* – №20. – S. 233 – 241.
10. Starovic D. *Understanding corporate value: managing and reporting intellectual capital* [text]/ D. Starovic and B.Marr // *The Chartered Institute*

of Management Accountants (CIMA), Technical Report. - London, 2003. - 26 p.

УДК 330.332; 330.341

ЗМІСТ, МЕТА ТА ЗАВДАННЯ ІННОВАЦІЙ ТА ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Потапкін А.І., кандидат педагогічних наук, Потапкіна Л. В.,
ПВНЗ «Університет економіки і підприємництва», Україна,
Хмельницький

На основі аналізу та узагальнення результатів вітчизняних і зарубіжних науковців в статті висвітлюються поняття «інновація» та «інноваційна діяльність», розкриваються різні підходи пов'язані з створенням, впровадженням та розповсюдженням нового в економічній сфері. Представлено зв'язок між інноваціями та інвестиціями. Підкреслюємо, що інноваційна діяльність є важливою складовою системи заходів щодо прискорення розвитку виробництва, підвищення його конкурентоспроможності та ефективності.

Ключові слова: інновації, інноваційна діяльність, інвестиції, нововведення.

Потапкин А. И., кандидат педагогических наук, Потапкина Л. В. Определение, цель и задания инноваций и инновационной деятельности / ЧВУЗ «Университет экономики и предпринимательства», Украина, Хмельницкий

На основе анализа и обобщения результатов отечественных и зарубежных научных исследователей в статье освещаются понятия «инновация» и «инновационная деятельность»,

раскрываются разные подходы связанные с созданием, внедрением и распространением, нового в экономической сфере. Представлено связь между инновациями и инвестициями. Подчеркиваем, что инновационная деятельность является важной составляющей системы мероприятий по ускорению развития производства, повышения его конкурентоспособности и эффективности.

Ключевые слова: инновации, инновационная деятельность, инвестиции, нововведения.

Potapkin A. I., PhD in Pedagogical, Potapkina L. V. Determination, purpose and tasks of innovations and innovative activity / Higher educational establishment «University of economy and enterprise», Ukraine, Khmelnytskyi

On the basis of analysis and generalization of the results of domestic and foreign scientific researchers, the article presents a concept of the «innovation» and the «innovative activity». The different approaches that are related to the creation, the introduction and the distribution of the new in an economic sphere are shown.

Connection is presented between innovations and investments. Innovative activity is important making system of measures on the acceleration of development of production, increases of his competitiveness and efficiency.

Key words: of innovation, innovative activity, investments, innovations.

Вступ. Поняття «інноваційна діяльність» увійшло в науковий обіг у 70-х роках ХХ століття спочатку щодо економіки, а потім і до інших сфер життєдіяльності людини. Його трактування не обмежується тільки вузьким семантичним смислом, пов'язаним з поняттями створення, впровадження та розповсюдження нового, а має декілька

додаткових відтінків значення, а саме: інноваційній діяльності характерна властивість цілісності, масштабності, глобальності нововведення, що запроваджується; інноваційна діяльність має володіти перманентністю, невичерпністю оновлень і трансформації; інноваційна діяльність – це еволюційний процес у будь-якій галузі, оскільки створення нового завжди базується на якомусь фундаменті, що був на практиці [1, с. 28].

Одним із важливих чинників підвищення уваги економістів до механізмів інноваційної діяльності на сучасному етапі є швидке та масштабне одержання економічних результатів завдяки виконанню інноваційних проектів.

Проблемам інноваційної діяльності підприємств присвячені праці вітчизняних науковців-економістів. Авторами наукових досліджень із вказаної проблеми є: М. Авилкіна, Ю. Аранович, Л. Безчасний, Н. Бондарчук, П. Бубенко, Є. Вилгін, В. Геєць, Т. Городня, І. Космидайло, Т. Крупка, Л. Крючко, М. Пашута, І. Семернікова, П. Харів та інші.

Метою статті є дослідити поняття «інновація» та «інноваційна діяльність», визначити їх зміст, ознаки, завдання та ефективність впровадження для народного господарства та суспільного прогресу.

Виклад основного матеріалу статті. Інновацію економісти розуміють як науково-технічне досягнення на рівні окремого технологічного (або управлінського) процесу, продукту, методу, що здійснене в результаті розробки науково-дослідних і дослідницько-конструкторських робіт, впроваджених у виробництво або управління та розповсюдженого в галузях економіки [2, с.173].

Зарубіжний досвід показує, що в західноєвропейських державах прийняті програми стимулювання інноваційної діяльності, що передбачають фінансування інноваційно активних фірм і надання податкових пільг на інновації [3, с. 90].

М. Кларін зазначає, що за своїм змістом поняття «інновація» належить не тільки до створення і поширення новацій, а й до змін у способах діяльності, стилі мислення, що з цим пов'язанні [4, с. 24].

З поняттям «інновації» тісно пов'язане поняття інвестиції. Зв'язок та взаємозумовленість цих понять полягають у діалектичній єдності таких основних форм інвестицій як фінансові, реальні та інтелектуально-інноваційні [5, с.110]. Важливим чинником є обсяг інвестицій, що має вирішальне значення на ринку капіталу в інноваційному процесі. На практиці фінансове забезпечення інновацій може здійснюватись за рахунок кількох джерел: бюджетних асигнувань, банківського, приватного, оборотного капіталу фірми тощо [6, с.11].

У сучасній літературі поширені два підходи щодо визначення поняття «інновація»: статичний, де інновація виступає як «інновація-продукт», коли вона представляється як результат інноваційного процесу у вигляді нової техніки (продукції), технології, нового методу, що впроваджується на ринку; динамічний, де інновація виступає як «інновація-процес», коли в динаміці розглядається процес, що охоплює дослідження, проектування, розробку, організацію виробництва, комерціалізацію і поширення нових виробів, технологій, принципів замість існуючих [7, с. 41].

На думку українських авторів Л. Антонюк, А. Поручника та В. Савчука залежно від об'єкта і предмета дослідження інновації можна розглядати:

- як зміни (Й. Шумпетер, Ю. Яковець та інші);
- як процес (Д. Тідд, Д. Бессант, К. Павітт, Б. Твісс, Б. Санто, українські економісти І. Школа, І. Будникевич, О. Лапко, Д. Черваньов, Л. Нейкова та ін.);

- як результат (Х. Рігс, В. Хіппель, Р. Фатхутдінов, С. Покропивний).

Крім того, можна виділити два підходи до визначення інновацій: вузький і широкий:

- згідно з першим інновація ототожнюється з новою технікою, технологією, промисловим виробництвом (Б.Твісс, Б. Санто, Ю. Яковець, В. Хіппель, Х. Рігс та ін.);

- у широкому розумінні інновації розглядаються як прибуткове використання ідей, винаходів у вигляді нових продуктів, послуг, організаційно-технічних і соціально-економічних рішень виробничого, фінансового, комерційного характеру (М. Портер, П. Друкер, Д. Тідд, Д. Бессант, К. Павітт, Ю. Морозов та ін.).

Інші українські автори – Н. Чухрай та Р. Патора подають такі трактування поняття «інновація» [8, с. 10], що представлено в таблиці 1.:

Отже, є всі підстави не протиставляти статистичний і динамічний підходи, а розглядати інновацію і як одиничний акт, і як процес, тому що кожний підхід має свій сенс у розумінні сутності інновацій як особливого явища відтворювального процесу.

Таблиця 1.

Визначення інновацій за підходами

№	Автор	Підхід	Визначення згідно підходу
1.	Ю. Бажал	Функціональний	інновація – це зміна в процесах (старі товари виготовляються новими способами). Інновація як економічна категорія – нова функція виробництва; це зміна технології виробництва; стрибок від старої виробничої функції до нової
2.	П. Друкер	етимологічний	інновація – це мистецтво надання ресурсам нових можливостей для створення цінностей
3.	Українська економічна енциклопедія	конкурентний	інновація – це новий підхід до конструювання виробництва, збуту товарів, завдяки якому інноватор та його компанія здобувають перевагу над конкурентами

4.	О. Лапко	процесний	інновація – це «інноваційний процес», ініціювання, отже, інновація – комплексний процес, котрий включає в себе створення, розробку, доведення до комерційного використання і розповсюдження нового технологічного або якогось іншого рішення (новації), що задовольняє певну потребу
5.	Б. Твісс	комерційний	інновація – нововведення є застосуванням, тобто процесом, у якому дослідження або ідея набувають економічного змісту; науково-технічні інновації – це матеріалізація нових ідей і знань, відкриттів, винаходів і науково-технічних розробок у процесі виробництва з метою їх комерційної реалізації для задоволення відповідних потреб споживачів на ринку
6.	Фраскаті	статичний	інновація – це кінцевий результат інноваційної діяльності, що знайшов втілення у вигляді нового або вдосконаленого продукту, впровадженого на ринку, нового або вдосконаленого технологічного процесу, що використовується в практичній діяльності або в новому підході до соціальних послуг

Існує велика кількість варіантів класифікації інновацій та інноваційних процесів, розроблених вітчизняними та зарубіжними авторами. При цьому важливими ознаками дослідники найчастіше називають ступінь новизни, сферу застосування, характер використання, призначення та ін. Крім того, фахівці навіть за однією ознакою вирізняють різноманітні типи інновацій. У таблиці 2 представлено види інновацій за різними ознаками.

З огляду на сутнісні ознаки інновації є всі підстави розглядати її і як процес і як продукт (результат). Інновація як процес означає часткову або масштабну зміну стану системи і відповідну діяльність людини. Інновація як результат передбачає процес створення (відтворення) нового, що має конкретну назву «новація». На цій підставі розрізняють поняття «новація» («новий засіб») як певний засіб (нові ідеї, методи, методики, технології програми тощо) та «інновація», яке ширше за змістом, оскільки означає процес, предметом якого є новації [9, с. 23].

Таблиця 2.

Види інновацій за ознаками

Класифікаційна ознака інновацій	Види інновацій згідно ознаки
За сферами діяльності (характером застосування)	технологічні, технічні, виробничі, економічні, торгові, соціальні, управлінські, організаційні, товарні, суспільні
За технологічними параметрами	продуктові (нові продукти), процесні (нові технології, методи управління тощо)
Залежно від глибини внесених змін	радикальні (піонерні), ординарні (винаходи, нові рішення), такі, що покращують або модифікують (модернізації)
За ступенем новизни	нові для підприємства, нові для галузі, нові для країни, нові для світового ринку
За адресатом інновацій	для виробника, для споживача, для суспільства взагалі
За причинами виникнення	реактивні, стратегічні
За характером потреб, що задовольняються	зорієнтовані на існуючі потреби, зорієнтовані на формування нових.

Інноваційна діяльність є важливою складовою системи заходів щодо прискорення розвитку виробництва, підвищення його конкурентоспроможності та ефективності. У наукових дослідженнях це поняття застосовують для означення функціонування організаційних структур на кожному етапі інноваційного процесу від створення новацій (здійснення маркетингових досліджень, проведення науково-дослідних і дослідно-конструкторських розробок, їх експериментального освоєння та апробації, оформлення у вигляді звітів, матеріального стимулювання науковців і винахідників, охорони новацій як об'єктів інтелектуальної власності) до впровадження у виробництво (перетворення в інновації) [10, с.134].

На думку науковців Ю. Сурміна і Н. Туленкова до проблем у галузі соціальних нововведень в Україні належать такі: популізм і відсутність стимулів до інноваційної діяльності; недостатнє використання сучасної науки в обґрунтуванні нововведень та розрахунку можливих наслідків від їх утілення; інформаційний вакуум;

зниження інтелектуального потенціалу новаторів; незатребуваність нововведень, відсутність механізмів їх утілення, що, зазвичай, є авторитарно-адміністративними, вкрай неефективними й бюрократичними; інноваційний тоталітаризм; негативне ставлення людей до всього нового тощо [11, с. 342].

В Україні розроблено основні засади інноваційної політики, державної підтримки інноваційних проектів і структур, що забезпечують інноваційний розвиток України. В Концепції науково-технологічного та інноваційного розвитку України [12, с. 23] наголошується на тому, що «інноваційний розвиток є невід'ємною складовою частиною задоволення широкого комплексу національних інтересів держави». Згідно з Концепцією у сфері інноваційного розвитку державною підтримкою користуватиметься, зокрема «вища освіта, підготовка наукових і науково-педагогічних кадрів з пріоритетних напрямів науково-технологічного розвитку» [13, с. 26].

Висновки. На підставі дослідження наукових праць різних науковців та нормативних актів *інновацію* називаємо – новий підхід до розв'язання завдань, розробки рішень, конструювання ідей, виробництва, збуту товарів, оформлення пропозицій, завдяки якому інноватор та його організація здобувають успіх та переваги над конкурентами.

Отже, інноваційна діяльність є основним чинником розвитку економіки, а її ефективність залежить від професійної підготовки майбутніх економістів. Тому на сучасному етапі розвитку суспільства філософією освіти стає навчання через дослідження й проектування нового, а основною стратегічною метою має стати формування у фахівця готовності до інноваційної діяльності.

Література:

1. Гесць В.М. Інноваційні перспективи України / В.М.Гесць, В.П.Семиноженко. – Х.: Константа, 2006. – 272 с.
2. Економіка природокористування: підручник / [Фурдичко О. І., Мармуль Л. О., Малєєв В. О., Пилипенко Ю. В.]. – К.: Аграрна освіта, 2009. – 256 с.
3. Голуб Н. Вітчизняний досвід формування конкурентоспроможності підприємств / Наталія Голуб, Антоніна Бондаренко // Фінансово-економічний механізм інноваційного розвитку і формування конкурентних переваг підприємств і територій: Матеріали міжнародної наук.-практ. Інтернет-конференції 17-18 листопада, 2011. – Т.: Вектор. – С.88-91.
4. Кларін М. В. Педагогическая технология в учебном процессе. – М., 1989. – 55с.
5. Румарєва Л. М. Реалізація сучасної парадигми інвестиційно-інноваційного розвитку мікроекономічних структур в умовах фінансової нестабільності / Л.М. Румарєва, І.Є. Матвєєва // Розвиток України в ХХІ столітті: економічні, соціальні, екологічні, гуманітарні та правові проблеми: Зб.наук.пр. Міжнародної наук.-практ.конф. – Вінниця: Центр підготовки навчально-методичних видань ВТЕІ КНТЕУ, 2010. – Ч.2. – С.108-112.
6. Аранович Ю. В. Інновації – шлях розвитку українського підприємництва / Ю.В. Аранович // Розвиток України в ХХІ столітті: економічні, соціальні, екологічні, гуманітарні та правові проблеми: Зб.наук.пр. Міжнародної наук.-практ.конф. – Вінниця: Центр підготовки навчально-методичних видань ВТЕІ КНТЕУ, 2010. – Ч.2. – С.10-13.
7. Drucker P. Beyond the Information Revolution // The Atlantic Monthly, October 1999. — Vol. 284. — № 4.

8. Патора Р. Ініціативи Європейського Союзу щодо побудови економіки, яка спирається на знання / Р. Патора // Регіональна економіка. – 2006. - №2. – С.176-182.
9. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології: Навчальний посібник. – К.: „Академвидав”, оригінал-макет, 2004. –352 с. (Альма-матер)
10. Лиса О. Деякі аспекти класифікації інноваційних процесів та їх обліку / Ольга Лиса, Руслана Андрушко //Фінансово-економічний механізм інноваційного розвитку і формування конкурентних переваг підприємств і територій: Матеріали міжнародної наук.-практ. Інтернет-конференції 17-18 листопада, 2011. – Т.: Вектор. – С.134-136.
11. Сурмин Ю. П. Теория социальных технологий: Учеб. Пособие. / Сурмин Ю. П., Туленков Н. В. – К.: МАУП, 2004. – 608 с.
12. Концепція інноваційного розвитку економіки України. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Table/Zhalilo21/003.htm>
13. Скібенко О. Інноваційна діяльність підприємства в сучасних ринкових умовах / О. Скібенко, Ю.Шандро, О.Іванович / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://intkonf.org/skibenko-o-shandro-yu-ivanovich-os>.

References:

1. Geets V.M. Innovatsiyni perspektivi Ukraïni / V.M.Geets, V.P.Seminozhenko. – Kh.: Konstanta, 2006. – 272 s.
2. Yekonomika priroдокористuvannya: pidruchnik / [Furdichko O. I., Marmul L. O., Maleєv V. O., Pilipenko Yu. V.]. – К.: Agrarna osvita, 2009. – 256 s.
3. Golub N. Vitchiznyaniy dosvid formuvannya konkurentospromozhnosti pidpriemstv / Nataliya Golub, Antonina Bondarenko //Finansovo-ekonomichniy mekhanizm innovatsiynogo rozvitku i formuvannya

konkurentnikh perevag pidpriemstv i teritoriy: Materiali mizhnarodnoi nauk.-prakt. Internet-konferentsii 17-18 listopada, 2011. – T.: Vektor. – S.88-91.

4. Klarin M. V. *Pedagogicheskaya tekhnologiya v uchebnom protsesse. – M., 1989. – 55s.*

5. Rimareva L. M. *Realizatsiya suchasnoi paradigmi investitsiynno-innovatsiynogo rozvitku mikroekonomichnikh struktur v umovakh finansovoï nestabilnosti / L.M. Rimareva, I.E. Matveeva // Rozvitok Ukraïni v XXI stolitti: ekonomichni, sotsialni, ekologichni, gumanitarni ta pravovi problemi: Zb.nauk.pr. Mizhnarodnoi nauk.-prakt.konf. – Vinnitsya: Tsentр pidgotovki navchalno-metodichnikh vidan VTYel KNTYeU, 2010. – Ch.2. – S.108-112.*

6. Aranovich Yu. V. *Innovatsii – shlyakh rozvitku ukraïnskogo pidpriemnitstva / Yu.V. Aranovich // Rozvitok Ukraïni v XXI stolitti: ekonomichni, sotsialni, ekologichni, gumanitarni ta pravovi problemi: Zb.nauk.pr. Mizhnarodnoi nauk.-prakt.konf. – Vinnitsya: Tsentр pidgotovki navchalno-metodichnikh vidan VTYel KNTYeU, 2010. – Ch.2. – S.10-13.*

7. Drucker P. *Beyond the Information Revolution // The Atlantic Monthly, October 1999. — Vol. 284. — № 4.*

8. Patora R. *Initsiativi Evropeyskogo Soyuzu shchodo pobudovi ekonomiki, yaka spiraetsya na znannya / R. Patora // Regionalna ekonomika. – 2006. - №2. – S.176-182.*

9. Dichkivska I.M. *Innovatsiynni pedagogichni tekhnologii: Navchalniy posibnik. – K.: „Akademvidav”, original-maket, 2004. –352 s. (Alma-mater)*

10. Lisa O. *Deyaki aspekti klasifikatsii innovatsiynnikh protsesiv ta ikh obliku / Olga Lisa, Ruslana Andrushko //Finansovo-ekonomichniy mekhanizm innovatsiynogo rozvitku i formuvannya konkurentnikh perevag pidpriemstv i teritoriy: Materiali mizhnarodnoi nauk.-prakt. Internet-konferentsii 17-18 listopada, 2011. – T.: Vektor. – S.134-136.*

11. Surmin Yu. P. *Teoriya sotsialnykh tekhnologiy: Ucheb. Posobie.* / Surmin Yu. P., Tulenkov N. V. – K.: MAU P, 2004. – 608 s.
12. *Kontseptsiya innovatsiynogo rozvitku ekonomiki Ukraïni.* – [Elektronnyy resurs]. Rezhim dostupa: <http://old.niss.gov.ua/Table/Zhalilo21/003.htm>
13. Skibenko O. *Innovatsiyna diyalnist pidpriemstva v suchasnikh rinkovikh umovakh* / O. Skibenko, Yu. Shandro, O. Ivanovich / [Yelektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://intkonf.org/skibenko-o-shandro-yu-ivanovich-os>.

UDC:339.37:658

CONSTRUCTION OF ENTERPRISE VALUE-BASED MANAGEMENT FRAMEWORK ON THE BASIS OF SYSTEM METHODOLOGY

Rozman A. M.

Kyiv National University of Trade and Economics, Ukraine, Kyiv

Based on theoretical and methodological foundations of system methodology, basic elements of the value-based management system were identified in the article. The object, subject, goals, objectives, functions and principles of value-based management were singled out, that allowed to clearly reveal the contents and features of this type of management and its place in the enterprise management system. The processes of formation and using the capital of enterprise as its investment resource were determined as objects of value-based management. According to the position of value-based management target orientation, it has been found out that the purpose of value-based management is to ensure conditions for increasing enterprise value and obtaining a target profit in the long run.

Keywords: value-based management system, financial capital, human capital, organizational capital, interface capital, process of value-based management, business model, vector based hybrid value metric.

Introduction. In modern conditions effective functioning and development of the enterprise is determined by leadership ability to predict future consequences of managerial decisions. In order to occupy a dominant market position, managers should review basic principles of management, the subject of economic activity and be oriented at making decisions on a single target quantitative indicator – the growth of business value, which is the starting point of any enterprise activity and the advisability of its development. The restructuring of administrative processes should begin with the question of where and how value is created or lost and how enterprise performance correlates with the interests of stakeholders. The problems of increasing enterprise value are reflected in the concept of Value-based Management, which came into wide practical application in the corporate sectors of advanced economies.

The fundamental basis of enterprise activity is to build an effective management system focused on achieving defined objectives. The key aspect of constructing value-based management system is the coordination of economic interests of value impact groups in the context of achieving the goal of generating enterprise value. The attempts to describe value-based management system have been made by many foreign researchers: Rappaport A. [1], Arnold G. [2], Payne A., Frow P. [3], Copeland T., Koller T., Murrin J. [4], Slatara S., Olsonb E. [5], Knight J. [6], Martin J., Petty W., Wallace J. [7]. Among Ukrainian scientists the investigations of Boyarko I., Samusevych J. [8] and Boiko M. [9]. are worth noting. While acknowledging the importance of scientific and practical outputs of these authors, it should be noted that despite the considerable

amount of research in the field of value-based management, there is no unanimity of views of scientists on the list of elements that form value-based management system. In this connection the problem of isolating the main components of enterprise value-based management on the basis of system methodology and searching of appropriate methodological tools needed for the effective operation of this system is actualized.

The purpose of the article is a substantiation of theoretical positions of enterprise value-based management on the basis of a systematic approach by singling both functional component which includes object, subject, goals, functions, objectives and principles, and process component which includes structural and logical sequence of steps for its implementation.

Achieving this goal involves the following **tasks**:

- clarifying the object of value-based management;
- disclosing certain managers' tasks;
- studying the functions of value-based management,
- review of value-based management principles;
- clarifying the content of the individual stages of the administrative impact that will add enterprise value;
- searching the methodological tools of value-based management.

Research results. The complexity and dynamism of enterprises' activities in modern conditions require application of a systematic approach to managing them. System approach as theoretical and methodological framework assumes that company as the integrity with special properties consist of specific components and subsystems, which remaining relatively isolated, enter into relationships with each other, and

transformation in individual elements or subsystems cause chain changes in others [11, p. 42].

Scientists believe that the main elements that are inherent in any management system are the following ones: the object, the subject, goals and objectives, functions, methods, principles and management process [10, p. 32; 16, p. 51]. Based on the specified methodological approach, we have proposed a system of value-based management, which is shown in Fig. 1.

Since the aims and objectives of management are the starting point for determining the type and scope of management activities [12, p. 345], achieving the desired results is possible only in case of setting appropriate target vector. Based on the position of value-based management target orientation, we can state that the purpose of value-based management is to ensure conditions for increasing enterprise value and obtaining a target profit in the long run. Achieving this objective needs a solution of a wide range of goals, among which the main are: determining the impact of factors on the formation of value; ensuring investment attractiveness of enterprise; developing motivation system for employees [13, c. 156]; identifying effective combinations of resources, capabilities and competencies of the enterprise; ensuring interconnection between elements of the enterprise potential in the process of value creation; forming of organizational culture focused on finding and implementing opportunities for enterprise development [14, p. 26]. Absolutely accepting given a list of goals, it is advisable, in our opinion, to extend the proposed list of goals by the following ones:

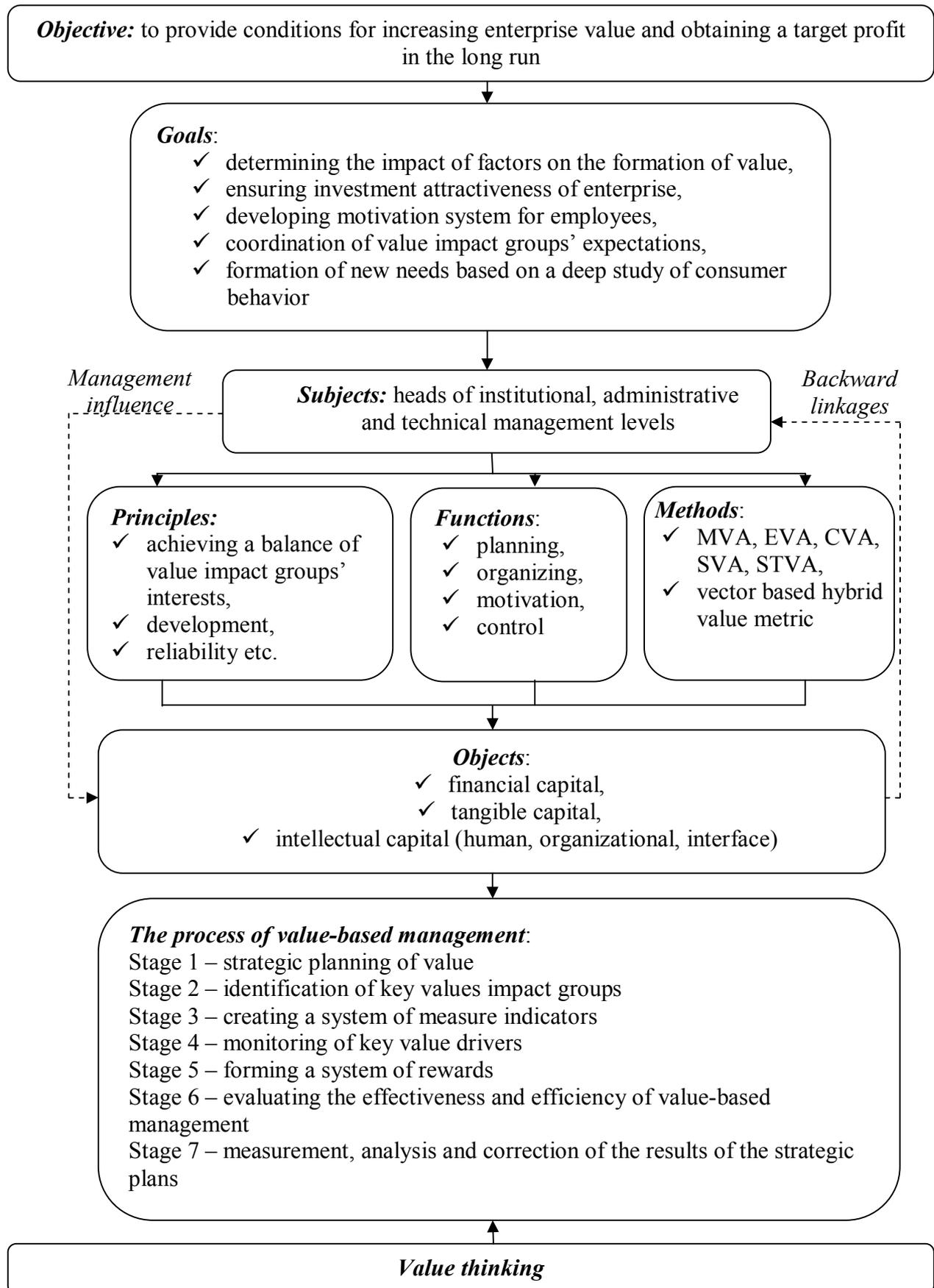

Fig. 1. The system of value-based management

[Author's formulation]

- 1) coordination of value impact groups' expectations,
- 2) formation of new needs based on a deep study of consumer behavior,
- 3) minimizing the risks associated with the failure of partner agreements and obligations,
- 4) identification of the conditions under which it becomes possible to create "shared value" – the prospects for profits from solving pressing social problems.

Based on the defined objectives, the *object* of value-based management is the accumulated value in monetary, material and immaterial forms, i.e. the capital of an enterprise as a tool for achieving its objectives in the long run. In modern studies scholars do not pay sufficient attention to the refinement of value-based management objects. Only Boyko M. G. [9, p. 29] has singled out the following objects of value-based management: products / services, business, human, client, process and innovative capital. This list, in our opinion, is not complete because it covers only products of the enterprise and intangible (intellectual) capital without taking into account such important components as the financial and material support of the enterprise. Also, we believe it is necessary to emphasize that the consideration of value-based management target orientation on the needs of value impact groups necessitates singling out as one of the management objects not only client capital, but also such type of capital that represents economic relations with partners (suppliers, customers, resellers, etc.). and image of the enterprise. Solving this problem becomes possible on the condition of including interface capital to the list of value-based management objects [15, p. 17]. Thus, we believe that value-based management objects are all kinds of enterprise capital as an investment resource that provides enterprise value growth (Fig. 2).

In this context the content of value-based management consists in implementing managing actions on objects of value-based management in order to adjust their status in accordance with the requirements of creating enterprise value. Formation of such managing actions takes place through preparation, adoption and implementation of appropriate management decisions.

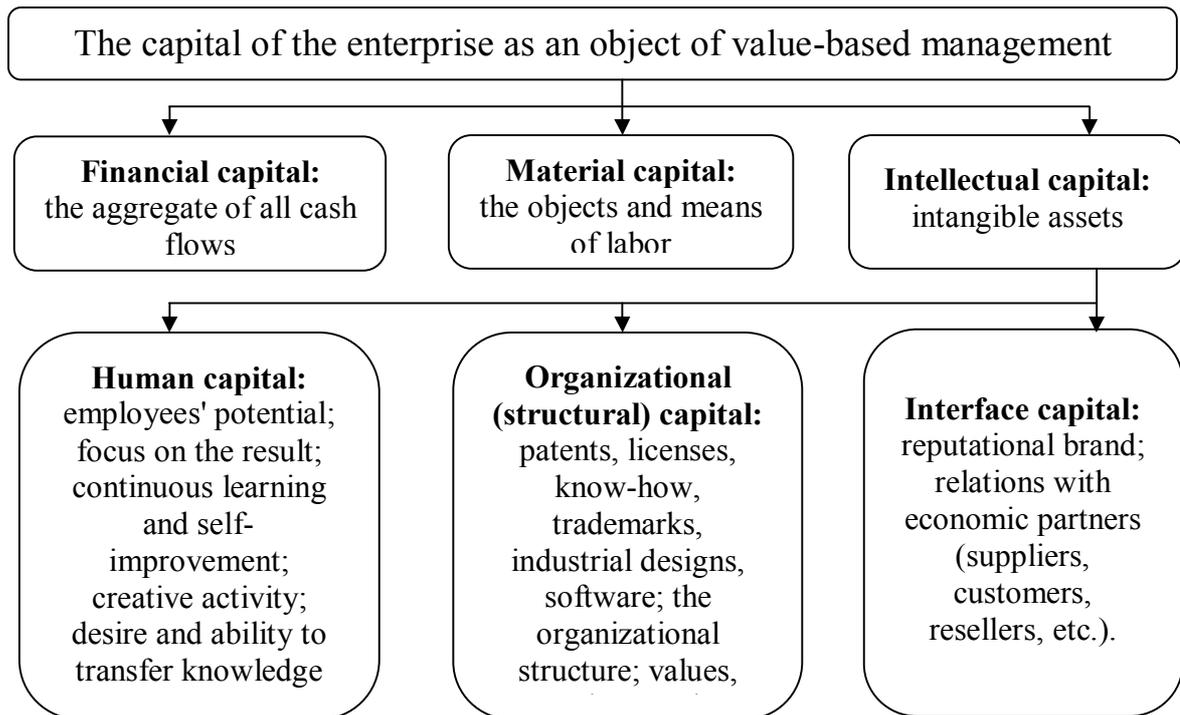

Fig. 2. The structure of enterprise capital as an object of value-based management

[Developed by the author based on 276, p. 17; 277, c. 214]

The *subjects* of value-based management are structurally defined unification of people and leaders on a personal level, endowed with administrative authority and performing management activities aimed at increasing enterprise value. The subject creates appropriate economic, organizational, methodological and informational conditions of achieving value-based management objective, which is specified depending on the system characteristics of subject and object [9, p. 29]..

The system of value-based management is functioning because an administrative management exercises targeted *influence* on the object. Such influence is a complex of actions, techniques and methods by which changes in value-based management object are achieved. Management influence contains a set of control commands that subject produces, creates and publishes. The object perceives, interprets and implements these commands in practice. For generating control commands, the subject requires an information about understanding of his previous commands. Therefore, the subject diagnoses, explores, examines the state of the object, i.e. establishes and supports the so-called *backward linkages*. The information that is the result of backward linkages is the basis for assessment object state by the subject, making new commands, forming the next impulse of managerial influence on the object. The hierarchy levels of value-based management and subjects that correspond to each of these levels are given in Tab. 1.

Table 1

The hierarchy levels of value-based management

[Author's formulation]

The level of management	The subjects of management	The conceptual task of managing value creation process
Institutional	Top managers, owners of the enterprise	Ensuring the interests and needs of owners, the strategic and general management, creation of the enterprise value managing policy
Administrative	Managers of mid-level	Ensuring the implementation of the enterprise value managing policy, which is developed by top management, and responsibility for bringing more detailed tasks to departments
Technical	Lower-ranking managers	Responsibility for delivering the objectives on implementation of the enterprise value managing policy to direct perpetrators and control of effectiveness of its implementation

Value-based management involves many kinds of widely differing efforts which are identified by the concept of "management functions". The list and features of general value-based management functions are shown in Tab. 2.

An important tool that enables synthesizing and coordinating the activities of the individual components of value-based management system are the *principles* of management. The principles of value-based management are sufficiently represented in the works of modern scholars. In particular, Bezhin K. S. in his scientific work [16, p. 127-148] describes the following architecture of value creation principles: methodological management principles (objectivity, self-complementarity, feedback), methodological principles of synergy (structural coupling, nonlinearity of managerial influence), methodological principles of innovative environment organization (harmonization of innovation and value in the created object, interaction while creating value, axiological marking, variability of leading level, integrating of production and consumption, half-decay of value, innovative value) and methodological principles of subjectivity (collection of the subject, convergence). Boyko M. G. [9, c. 30] focuses attention on the following principles of value-based management: the priority of the human factor, minimizing the social and psychological resistance, reliability, applicability. Novikova I. V. in her research [17, p. 111] has generated the following list of value-based management principles: priority of value creation, value coordination, continuity of investment decisions, flexibility, alternative, efficiency.

Table 2

The content of the general value-based management functions
[Author's formulation]

Value-based management function	Measures for its practical realization
Planning	Determining the necessary actions and decisions that lead to maximum increasing of enterprise value:

	<ul style="list-style-type: none"> ✓ strategic level: mission, strategy, goals, value drivers ✓ tactical level: medium and short term plans, targets ✓ operational level: plans for short periods of time
Organizing	Organizational support for enterprise value-based management implementation: the development of an optimal organizational structure; conducting of explanatory activities and training of employees; forming corporate culture; creation of complex information support.
Motivation	The system of rewards and incentives in accordance with the achieving performance objectives and contribution of everyone into the increasing of enterprise value
Control	Evaluation of the results using special indicators of the planned goals fulfillment aimed on increasing enterprise value

Despite sufficient coverage of various value-based management aspects by the principles listed above, in modern scientific research there is lack of attention to the characteristics responsible for coordination interests of different stakeholders. In this connection, we offer to complement existing list of value-based management principles by the following ones:

- the principle of achieving balance of value impact groups' interests which implies maximum possible coordination and satisfaction of interests of the participants involved in value creating process, and neutralization of potential threats caused by possible conflict of value impact groups' interests,
- the principle of ethics which implies the responsibility of the enterprise for implemented value-based initiatives and their compliance with ethical standards.

We consider it is necessary to complement the principle of value half-decay with the principle of development, which implies that value-based management system should be changed over time, developing new organizational abilities of the enterprise. Application of these value-based management principles will allow managing subsystem more clearly coordinate the individual system elements, regulate the process of

adoption and implementation of management decisions, ensure the selection of adequate to specific situation management techniques etc.

Since the current management paradigm implies the indivisibility of system and process approaches to management because no system can exist without processes forming it [11], *management process* is the necessary component of management system. Based on current scientific studies and on the review of value-based management functions we offer the following sequence of managing the process of enterprise value creating:

Stage 1 – Strategic planning of the value and implementation of value-thinking in the strategic decisions of enterprise managers, focus on creating maximum value for the key stakeholders, which determines its strategic and tactical goals.

Stage 2 – Identification of key value impact groups and evaluation of each group's influence on the enterprise, search for possible sources of conflicts between value impact groups and their neutralization.

Stage 3 – Creating a system of measure indicators (value drivers), which is a tool to justify the choice of the available alternatives and priorities. The advantage of this value thinking deepening is associating professional tasks of employees with the final, integrating indicator of value.

Stage 4 – Monitoring key value drivers, an early warning of negative processes that impede value creation. Monitoring of value drivers allows to take appropriate measures for more efficient use of enterprise resources in time. The scheme of enterprise value creation monitoring system may be represented as the interaction of three blocks that include data collection, data processing, and resulting information.

Stage 5 – Formation of rewards system that is linking salaries to value indicators. Also, recognition of personnel as the main source of progress and success of the enterprise is very important for motivating employees.

Stage 6 – Evaluating effectiveness and efficiency of value-based management. Effectiveness of value-based management is a measure of the achievement of set objectives of the enterprise and is an external manifestation of its activities. However, efficiency is an internal manifestation of the company, which aims to improve the internal economy of its work. Ensuring the ability of the enterprise to achieve long-term goals of increasing its value is a prerequisite for sustained success of the company. The level of achieving the objectives determines enterprise effectiveness, and compliance of its high level with appropriate efficiency allows continuously improve enterprise success.

Stage 7 – Measurement and analysis of the results of strategic plans implementation, control standards development, comparing actual values with the standard (optimal) ones, setting possible deviations, eliminating detected nonconformities and preventing their repetition. The control is intended not only to verify the functioning of value-based management objects, but also, what is very important, to evaluate the feasibility and effectiveness of management decisions.

Formation of an effective value-based management system and construction of relevant process should be based on clear guidelines of behavior in specific functional areas and the use of appropriate methodological tools. Management of capital as a strategic resource of the enterprise in the context of value creation should be shifted from the priority to minimize costs and suppression rivals in the market competition to creation unique competences, hard copied by others, as the basis for leading in business. In this context, the mechanism of value creation may be described by a *business model*, which is a simplified mechanism for

reflection of certain economic activity related to the production (sale of goods, services, works) that is valuable to the consumer, and gives a profit. The business model of the enterprise is considered in three aspects: economic, operational and strategic (Fig. 3).

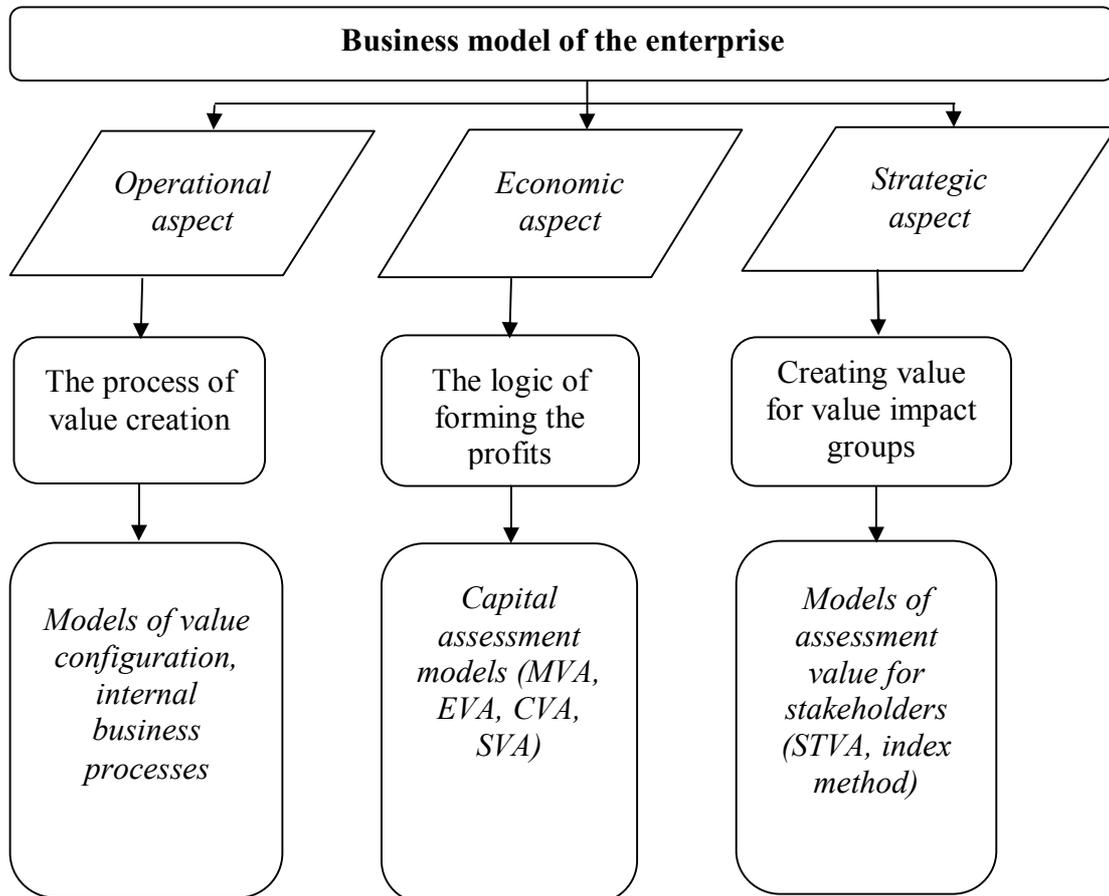

Fig. 3. Structural components of the enterprise business model

[Developed by the author based on 288, p. 730; 280, p. 123-127]

The operational aspect of business modeling represents internal business processes and the processes of value creation. The economic aspect of business modeling focuses on the logic of profit formation and measuring the value of the enterprise as an integrated sustainable development criterion. The strategic aspect of business modeling focuses on creating value for the value impact groups.

It is the authors' opinion, that the comfortable and effective method of enterprise value measuring is a vectorial method (*Vector based Hybrid*

Value Metric), which allows to visualize and to calculate result, that is formed from quantitatively-(economic value) and qualitatively-measurable (social value) indexes (Fig. 4).

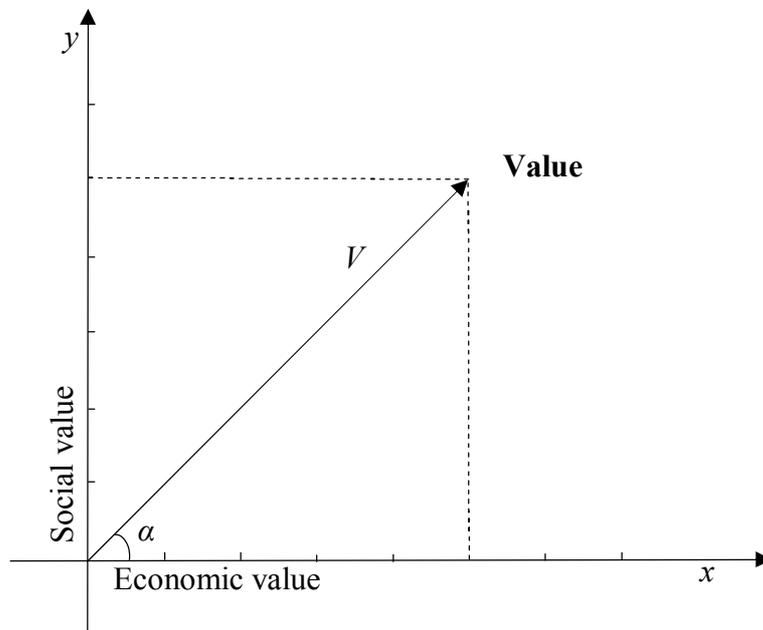

Fig. 4. Vectorial method of value measurement
[20, c. 5]

In Fig. 4 the scale of axis (x) corresponds to the numerical value of economic value (financial results of the company activity), the scale of ordinate (y) corresponds to values of quality indicators of achieved social effect (for example, on a scale from 1 to 10, determined on the basis of a questionnaire). The length of vector V, which passes through the origin of coordinates and the point of intersection of these two values, is an indicator of created shared value. Under such approach, enterprise value can be measured by the formula (1):

$$V = \sqrt{x^2 + y^2}, \quad (1)$$

where V – enterprise value,
 x – value created for owners,
 y – value created for value impact groups.

The angle of vector α allows to draw a conclusion about balance of the created economic and social value in dynamics: if in course of time

angle α becomes sharper, it means that an enterprise creates more economic value, however a social value here has a tendency to destruction. And vice versa - if the angle tends to increase within a certain interval of time, then an enterprise creates more of social value, however it receives less profit here. In both cases managers of the enterprise should revise the plans of actions and balance economic and social effects.

Conclusions. The results of research of theoretical foundations of value-based management system lead to the following conclusions. The system of value-based management is a set of interacting elements such as object and subject, goals and objectives, functions, methods, principles and management process. The object of value-based management is the accumulated value in monetary, material and immaterial forms, that is the capital of an enterprise as a tool for achieving its objectives in the long run. The subjects of value-based management are structurally defined unifications of people and leaders on a personal level, endowed with administrative authority and performing management activities aimed on increasing enterprise value.

The objective of value-based management is ensuring conditions for increased enterprise value and obtaining a target profit in the long run. Achieving this objective needs a solution of a wide range of goals, among which the main are: determining the impact of factors on the formation of value; ensuring investment attractiveness of enterprise; developing motivation system for employees; identifying effective combinations of resources, capabilities and competencies of the enterprise; ensuring interconnection between elements of the enterprise potential in the process of value creation; forming of organizational culture focused on finding and implementing opportunities for enterprise development; coordination of value impact groups' expectations; formation of new needs based on a deep study of consumer behavior; minimizing the risks

associated with the failure of partner agreements and obligations; identification of the conditions under which it becomes possible to create “shared value” – the prospects for profits from solving pressing social problems.

The main principles of value-based management, proposed by the author, are the following: achieving a balance of value impact groups' interests, ethics and development.

Managing of value creation occurs in 7 stages:

- 1) strategic planning of value,
- 2) identification of key values impact groups,
- 3) creating a system of measure indicators,
- 4) monitoring key value drivers,
- 5) forming a system of rewards,
- 6) evaluating effectiveness and efficiency of value-based management,
- 7) measurement, analysis and correction of the results of the strategic plans.

Methodological toolkit of value-based management system is the concept of the business model (business, economic and strategic aspects) and vector method of measuring value.

References:

1. *Rappaport A. Creating Shareholder Value: The New Standard for Business Performance / A. Rappaport. – N.Y.: Free Press, 1986. – 209 p.*
2. *Arnold G. Tracing the development of value based management / G. Arnold, M. Davies // Value based management. Context and application. – 2000. – P. 7-36.*
3. *Payne A. A Strategic Framework for Customer Relationship Management / A. Payne, P. Frow // Journal of Marketing. – 2005. – № 4. – P. 167-176.*

4. Copeland T. *Valuation: Measuring and Managing the Value of Companies, Second Edition* / T. Copeland, T. Koller, J. Murrin. – New York : John Wiley & Sons, 1994. – 819 p.
5. Slatara S. *A value-based management system* / S. Slatara, E. Olsonb // *Business Horizons*. – 1996. – Volume 39, Issue 5. – P. 48-52.
6. Knight J. *Value Based Management* / J. Knight. – New York: McGraw-Hill, 1997. – 307 p.
7. Martin J. *Value-based management with corporate social responsibility* / J. Martin, W. Petty, J. Wallace. – New York: Oxford University Press, 2009. – 196 p.
8. Boyarko I. M. *Teoretychni aspekty systemy tsinnisno-oriyentovanoho upravlinnya pidpryyemstvom* / I. M. Boyarko, Ya. V. Samusevych // *Biznesinform*. – 2012. – № 9. – S. 282-284.
9. Boyko M. G. *Kontseptual'ni zasady pobudovy systemy tsinnisno-oriyentovanoho upravlinnya pidpryyemstvamy* / M. H. Boyko // *Visnyk Volyns'koho instytutu ekonomiky ta menedzhmentu*. – 2011. – № 1. – Access mode: <http://wp.viem.edu.ua/10/11/24/39/visnukviem1.pdf>
10. Agafonova N. V. *K voprosu o predmete filosofii i metodologi upravleniya* / N. V. Agafonova // *Uchenyie trudyi*. – M.: Univ. gumanit. litsey, 2005. – S. 31-45.
11. Bay S. I. *Rozvytok orhanizatsiyi: polityka, potentsial, efektyvnist': monohrafiya* / S. I. Bay. – K.: KNTEU, 2009. – 280 s.
12. Lafta D. *Teoriya organizatsii*. – M.: VELBI; Prospekt, 2006. – 416 s.
13. Ivashkovskaya I. V. *Vyibor strukturyi kapitala krupnyimi rossiyskimi kompaniyami* / I.V. Ivashkovskaya, M. S. Solntseva. M. – : Izdatelskiy dom GU-VShE. – 2009. – S. 155-163.
14. Krasnokuts'ka N. S. *Kontseptsiya tsinnisno-oriyentovanoho upravlinnya potentsialom pidpryyemstva* / N. S. Krasnokut-s'ka // *Aktual'ni problemy ekonomiky*. – Kyiv, 2012. – № 8. – S. 23-29.

15. *Ilyashenko S. Sutnist', struktura i metodychni osnovy otsinky intelektual'noho kapitalu pidpryyemstva / S. Ilyashenko // Ekonomika Ukrayiny. – 2008. - № 11. – S. 16-26.*
16. *Bezgin K. S. Upravlinnya protsesom stvorenniya tsinnosti na pidpryyemstvi / dysertatsiya na zdobuttya naukovoho stupenya doktora ekonomichnykh nauk. – Mariupol': Pryazovs'kyy derzhavnyy tekhnichnyy universytet, 2016. – 450 s.*
17. *Novykova I. V. Teoretychni osnovy vartisno-oriyentovanoho upravlinnya investytsiynoyu diyal'nistyuu pidpryyemstva / I. V. Novykova // Ekonomika ta upravlinnya pidpryyemstvamy mashynobudivnoyi haluzi: problemy teorii ta praktyky. – 2012. - № 3 (19). – S. 106-116.*
18. *Kozenkov D. E. Proektuvannya biznes-protseviv yak osnova stvorenniya arkhitektury pidpryyemstva / D. E. Kozenkov // Visnyk SumDU. – 2011. – № 3. – S. 126-136.*
19. *Porter M. E. Competitive Advantage / M. E. Porter. – New York : Free Press, 1985. – 557 p.*
20. *Daum J. Measuring performance in a knowledge economy: linking subjective and objective measurement into a “vector-based” concept for performance measurement / J. Daum, P. Bretscher. – Edinburg: The 4th International Conference on Theory and Practice in Performance Measurement and Management, 2004. – 21 p.*

II. LEGAL SCIENCES

УДК: 351.749:355.54

ОСОБЛИВОСТІ СИСТЕМИ ПІДГОТОВКИ КАДРІВ ДЛЯ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ У ПРОВІДНИХ КРАЇНАХ СВІТУ

кандидат юридичних наук, Гончаренко І.Б.,

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,

Михайлова Ю.О.

Харківський національний університет внутрішніх справ, Україна,
Харків

Предметом статті є система підготовки кадрів для сектору безпеки та оборони провідних країн світу. Мета дослідження полягає у визначенні особливостей системи підготовки кадрів для сектору безпеки та оборони провідних країн світу. Розглянуто особливості системи підготовки спеціалізованих формувань з правоохоронними функціями США, країн Європи та Азії. Авторами зроблено висновки про те, що у зарубіжних країнах значні зусилля спрямовані на ретельність процесу відбору кандидатів для роботи в спецслужбах, а система підготовки кадрів націлена на міцне засвоєння особами, що навчаються тих професійних знань, вмінь та навичок, які необхідні в практичній роботі. Зазначається, що посилена увага при підготовці кадрів приділена вивченню іноземних мов та інших важливих для безпеки держави предметів в області міжнародних відносин. Підкреслено, що особливої уваги заслуговує і діяльність щодо підвищення кваліфікації працюючих співробітників спецслужб.

Ключові слова: сектор безпеки і оборони, закордонний досвід,

провідні країни світу, підготовка кадрів, професійне навчання.

PhD in Legal Sciences Honcharenko I.B., PhD in Legal Sciences, senior researcher, Mikhailova Y.O. Peculiarities of the personnel training system for security and defense sector in leading countries of the world / Kharkiv National University of Internal Affairs, Ukraine, Kharkiv.

The subject matter of the article is the system of training of personnel for security and defense sector of leading countries of the world. The goal of research lies in the determination of peculiarities of the personnel training system for security and defense sector of leading countries of the world. Features of the system of training of specialized units with law enforcement functions of the USA, countries of Europe and Asia have been considered. The authors have drawn conclusions that significant efforts of foreign countries are focused on diligence of the process connected with selection of candidates for work in special intelligence agencies, and the personnel training system is aimed at hard assimilating by trainees of professional knowledge, abilities and skills, as required in practical work. It has been mentioned that in respect of personnel training special attention is given to learning of foreign languages and other subjects in the field of international relations as important for security of state. It is emphasized that activity concerning advanced training of officers of intelligence agencies deserves a special attention as well.

Keywords: security and defense sector, foreign experience, leading countries of the world, training of personnel, professional training.

Вступ. Забезпечення безпеки особи та суспільства, протидія міжнародному тероризму та екстремізму, військові та громадянські конфлікти, зміни у зовнішньому та внутрішньому безпековому середовищі, інша протиправна діяльність обумовлюють необхідність

створення в державі системи професійних, добре підготовлених та оснащених кадрів. Створення такої системи потребує змін та реформ відомчої системи освіти. Без реального підвищення якості навчання, спрямованості на підготовку фахівців нового сучасного формату з високим рівнем професійної майстерності, компетентності, підготовленості до професійної діяльності, неможливе ефективне функціонування сектору безпеки та оборони.

Під сектором безпеки та оборони розуміють систему органів держави, що залучені до визначення та реалізації політики безпеки та оборони, до якої, як правило відносяться наступні складові: органи, що приймають рішення в даній сфері (уряд, парламент, інші державні інституції, пов'язані з питаннями безпеки та оборони), неурядовий сектор та безпосередньо силові структури, які втілюють політику національної безпеки та оборони відповідної країни.

Прагнення деяких держав до реформування або удосконалення системи підготовки кадрів для сектору безпеки та оборони мають ґрунтуватися на аналізі та дослідженні кращих світових прикладів системи професійної підготовки спеціальних підрозділів для забезпечення національної безпеки та оборони провідних країн, що надає цій публікації відповідної актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що актуальні питання підготовки та діяльності спеціалізованих підрозділів із правоохоронними функціями для сил безпеки та оборони є предметом досліджень таких науковців, як: В.К. Андрушко, О.В. Банчук-Петросова, А.В. Биков, П.М. Бирюков та І.О. Смородінська, Д.О. Горбач, М.В. Гребенюк, В.Л. Костюк та інші. Однак зазначеним працям здебільшого не властивий загальносистемний підхід, крім того, вони окреслюють лише окремі питання діяльності спецпідрозділів без проведення порівняльного аналізу системи

підготовки відповідних підрозділів у зарубіжних країнах.

Мета статті – розкрити особливості системи підготовки кадрів для сектору безпеки та оборони провідних країн світу.

Виклад основного матеріалу. Практично в усіх країнах світу існують формування, які виконують завдання із підтримання миру та правопорядку, залучаються до виконання правоохоронних функцій, проте їх назва, завдання та система підготовки різняться залежно від історичних передумов розвитку країни, власних національних особливостей формування системи підготовки кадрів.

Сьогодні стратегічні пріоритети кадрової політики сектору безпеки провідних країн світу передбачають:

- запровадження дієвої системи стратегічного управління кадровими процесами в секторі безпеки, що спрямована на раціональне використання наявного кадрового потенціалу, а також вжиття системних заходів щодо його відтворення в інтересах захисту національної безпеки кожної держави;

- встановлення уніфікованих стандартів та процедур для кадрової політики сектору безпеки, в інтересах забезпечення потреб національної безпеки;

- створення сприятливих умов для реалізації персоналом свого інтелектуального потенціалу та професійної майстерності в умовах проходження військової та правоохоронної служби;

- забезпечення раціонального використання кадрових ресурсів, шляхом встановлення чітких, відкритих та прозорих процедур управління службовою кар'єрою персоналу;

- професіоналізація кадрової політики шляхом модернізації системи базового і професійного навчання;

- формування високих лідерських, професійних, моральних та ділових якостей керівного складу сектору безпеки з метою здійснення

ефективного керівництва військовими та правоохоронними структурами;

– створення дієвих інструментів мотивації для особового складу, гармонізація інтересів персоналу з інтересами державної, військової та правоохоронної служби;

– індивідуальну відповідальність кожної посадової особи сектору безпеки за сумлінне виконання функціональних обов'язків військової (правоохоронної) служби;

– запровадження комплексних антикорупційних заходів, що спрямовані на недопущення втягування персоналу у протиправну діяльність [1, с. 71-72].

Як бачимо, одним із пріоритетів кадрової політики сектору безпеки провідних країн світу є професіоналізація кадрової політики шляхом модернізації системи базового і професійного навчання. Реалізація цього пріоритетного напрямку можлива лише за умови якісного процесу відбору кадрів для сил безпеки та оборони. Так, відбір претендентів на право стати членом групи GIGN - «Groupe d'Intervention de la Gendarmerie Nationale» у Франції («Група втручання Національної жандармерії») ведеться строго і ретельно. Претендентами можуть стати чоловіки і жінки, які мають офіцерські або унтер-офіцерські звання.

Загальні вимоги до кандидатів у спецпідрозділ такі: вік - не старше 30 років, наявність французького громадянства, кандидат повинен працювати у жандармерії та мати стаж безперервної служби в Національній жандармерії не менше п'яти років.

На першому етапі, протягом 7 днів, перевіряються психофізичні здатності кандидата, після чого розпочинається тримісячний відбірковий етап.

Базовий іспит з фізичної підготовки включає в себе так звані «мокрі» та «сухі» тести, що проводяться на тренувальній базі GIGN. Перший тест містить перевірку навичок альпіністської підготовки, підйом на будівлю і спуск з неї та випробування з використанням сльозогінного газу. В ході перевірки кандидат виконує спеціальний тест, що імітує втечу з території противника, в ході якого проти претендента застосовують службових собак. Так перевіряється психологічна стійкість. Потім кандидати перевіряють свої сили у спарингу на рингу. Витривалість перевіряється наступним чином: необхідно зробити 100 віджимань, 25 разів підтягнутися, піднятися канатом на висоту 5 метрів і т. д. Потім йде теоретичний тест, в ході якого перевіряються знання з географії, історії, політики і т. д. «Мокра» частина випробувань проходить в басейні. Там претенденти складають наступні тести: плавання на 100 метрів вільним стилем, плавання під водою на 50 метрів, плавання на 50 метрів із зв'язаними руками, стрибок у воду з 10-метрової вишки.

Після цього претенденти виконують марш-кидок на 8000 метрів за 60 хвилин в спорядженні та зі зброєю. Потім відпрацьовуються нормативи з вогневої підготовки. Цей етап включає в себе стрільбу з автомата (дистанція 200 метрів) і автоматичного пістолета (дистанція 15 метрів). Процес навчання стрільбі в GIGN вважається одним з кращих в світі. Протягом шести днів кандидати займаються на бойовому полігоні, де відпрацьовуються стрільби зі зброї великого калібру. Ще одним елементом відбору на полігоні є пересування кандидатів в групах вузькими каналами і трубами, заповнених смердючою рідиною. Сенс цих випробувань – подолати страх замкнутого простору. Також кандидати беруть участь в ризикованому тесті, який краще за інших перевіряє психологічну стійкість. Йдеться про банджі-джампінг – стрибки з висотних споруд (мостів, віадуків і ін.)

за допомогою спеціальних еластичних тросів, що прив'язуються до ніг стрибун. У GIGN на додачу до всього стрибок у прірву ускладнений тим, що до ніг прив'язується не еластичний трос, а альпіністський фал, який значно жорсткіше.

У результаті шестиденних випробувань тільки 5-10 відсотків новобранців проходять всі випробування і переходять на наступний рівень, так званий «попередній період навчання» [2].

Поряд із європейськими країнами заслуговує уваги підготовка кадрів спеціальних підрозділів для сектору національної безпеки та оборони і у країнах Азії. Так, наприклад, Індонезія має у розпорядженні сильний та якісно підготовлений підрозділ спеціального призначення KOPASSUS (Komando Pasukan Khusus). Тривалість відбору у даний підрозділ становить дев'ять місяців. У цей час кандидати долають різні випробування, пов'язані, головним чином, з перевіркою їх фізичної витривалості. Навчальний курс, спрямований на отримання кваліфікації «командос», включає в себе такі теми, як ведення бойових дій в джунглях, виживання в екстремальних умовах природного середовища, базова парашутно-десантна підготовка і ряд інших.

В ході польових занять використовуються бойові патрони. Ступінь ризику для здоров'я кандидатів при проведенні випробувань досить висока. Про це свідчить той факт, що практично кожен відбірковий курс не обходиться без летального випадку (причини різні: виснаження, нещасний випадок і т. д.) Рівень вимог, що пред'являються до кандидата в KOPASSUS, дуже високий. Під час випробувань допускаються тільки незначні помилки. Кандидат, який допустив помилку навіть в останній день випробувань, буде негайно відрахований. Однією з найважливіших вимог, що висувають до

кандидатів в KOPASSUS, є старанність при виконанні наказів і розпоряджень [3].

Слід відмітити, що одним із чинників, що сприяє функціонуванню системи стратегічного управління кадровими процесами в секторі безпеки зарубіжних країн, є наявність низки керівних та координуючих органів, покликаних сприяти питанням підготовки кадрів. Так, у США для координації дій у сфері підготовки кадрів для спецслужб створено Консорціум керівників навчальних закладів, а також низка інших керівних та координуючих органів, покликаних сприяти питанням підготовки кадрів. Важливе місце серед них займає Комітет вивчення іноземних мов, який уповноважений займатися перспективним плануванням у сфері вивчення іноземних мов в учбових центрах підготовки спеціальних підрозділів, розробкою навчальних програм та їх фінансуванням, забезпеченням взаємодії між навчальними закладами [4, с. 104]. Особливістю системи підготовки кадрів американських спецслужб є посилена увага до навчання іноземних мов.

Окрім того, важливість створення ефективно діючої системи підготовки кадрів для сектору безпеки і оборони підкреслюється існуванням федеральних програм навчання з питань національної безпеки. Так, у США існує така федеральна програма навчання (National Security Education Program) [5], яка була введена в дію відповідним Законом, де сформульовано загальний напрямок зусиль у сфері підготовки кадрів для американських спецслужб. Основними цілями даної Програми є: надання необхідних ресурсів для задоволення освітніх потреб сфери національної безпеки США, підвищення рівня якості викладання іноземних мов, країнознавства та інших важливих для національної безпеки США предметів в області міжнародних відносин, збільшення категорій спеціалістів на яких

покладено обов'язки, пов'язані із забезпеченням національної безпеки держави [5].

Дослідження зарубіжного досвіду підготовки кадрів для сил безпеки та оборони у зарубіжних країнах свідчить, що навчальний процес підготовки спеціальних кадрів характеризується такими особливостями, як чітко виражена спеціалізація, практична орієнтація, інтенсивність та короткостроковість.

Наприклад, під час навчання особового складу групи боротьби з тероризмом Німеччини (Спецназу-9), яка на сьогоднішній день є однією з найсильніших команд в Європі, особлива увага приділяється спеціальній підготовці, яка включає в себе дві частини: основна підготовка, що триває 5 місяців, спеціальна підготовка - 3 місяці.

П'ятимісячний курс включає:

- 1) Спортивну підготовку, військову справу, бойові єдиноборства;
- 2) Поліцейську підготовку (тактичну і оперативну);
- 3) Вивчення зброї і вогневу підготовку;
- 4) Правову підготовку;
- 5) Курс психології.

З першого дня занять особовому складу дається максимальне навантаження з метою виявити індивідуальну межу психофізичних можливостей курсантів.

В ході занять з рукопашного бою використовується техніка східних єдиноборств. Тренування проходять 6 годин на тиждень. Після завершення курсу загальної підготовки тривають заняття з рукопашного бою, заняття з альпінізму, форсування гірських річок, тренування на величезній висоті.

Вогнева підготовка включає в себе наступні етапи:

- 1) Курс навчання володінню холодною зброєю;

2) Курс навчання і застосування вогнепальної зброї. Стрільба з укриття і снайперська підготовка;

3) Курс стрільби з кулемета, автомата;

Правова підготовка включає в себе не тільки теоретичне вивчення законів, але й аналіз конкретних випадків з юридичної практики. Особливе місце відведено заняттям з психології. Світовий досвід свідчить, що знання психології особистості, психології спілкування стало важливим критерієм в роботі поліції і Збройних Сил проти злочинців і терористів. У зв'язку з цим, до проведення навчання залучається група досвідчених і авторитетних психологів.

Антитерористична спеціальна підготовка триває 5 місяців. Протягом цього часу програма навчання включає:

1. Загальну підготовку в спецбойовій команді;
2. Технічний інструктаж щодо виконання спеціальних операцій проти викрадачів літаків, тобто проти повітряного піратства, а також заняття зі звільнення захоплених будівель;
3. Велика увага приділяється веденню бою всередині будівлі, знешкодженню та захопленню терористів.

У програму входять також загальна повітряно-десантна підготовка, навчання водінню автомобіля на високих швидкостях, рукопашний бій, стрільба з автомобілю, що рухається, стрільба з вертольоту [6].

Варто зазначити, що у зарубіжних країнах практика роботи з кадрами спецслужб передбачає обов'язкове і неодноразове залучення персоналу до занять, спрямованих на підвищення їх професійної майстерності. Програми та заходи щодо підвищення кваліфікації персоналу не поступаються за своїм значенням базовій підготовці, а іноді, навіть, перевищують її за кількістю учасників та залучених ресурсів.

Так, співробітники ЦРУ США у разі необхідності отримання додаткових знань з дисциплін, що не входять до програми навчальних закладів, направляються для підвищення кваліфікації на різноманітні курси до низки університетів Вашингтону (округ Колумбія) або у військові вищі навчальні заклади такі, як National War College або Army of Naval War College.

Для бійців Дев'ятого парашутно-штурмового полку «Кол Мошин» - 9° Reggimento d'Assalto Paracadutisti Col Moschin (також відомого під короткою назвою «Ноно» - «дев'ятка»), який вважається формуванням італійської армії, призначеним для виконання найскладніших спеціальних завдань, курси підвищення кваліфікації організовані за кордоном і проводяться, як правило, в Міжнародному центрі далекого патрулювання Пфуллендорфе (Німеччина), який є школою сил спеціального призначення НАТО [7].

Проведене нами дослідження дозволяє сформулювати низку **висновків:**

По-перше, варто відзначити, що у зарубіжних країнах значні зусилля спрямовані на процес відбору кандидатів для роботи в спецслужбах. Для цього витрачаються значні сили і засоби, проте створюється резерв орієнтованих кандидатів, які пройшли первинну підготовку. В результаті ретельного відбору кандидатів суттєво знижується вірогідність потрапляння до лав спецпідрозділів випадкових осіб.

По-друге, зауважимо, що система підготовки кадрів забезпечення безпеки і оборони у зарубіжних країнах націлена, в першу чергу, на міцне засвоєння особами, що навчаються тих професійних знань, вмінь та навичок, які необхідні в практичній роботі. Окрім практичного спрямування навчання, особливостями системи підготовки відповідних кадрів у зарубіжних країнах є чітко

виражена спеціалізація, інтенсивність та короткостроковість навчального процесу.

По-третє, слід відмітити, що посилену увагу при підготовці кадрів для сфери національної безпеки в зарубіжних країнах приділено вивченню іноземних мов та інших важливих для безпеки держави предметів в області міжнародних відносин. Крім того, значна увага приділяється питанням моніторингу якості освіти, який є обов'язковим елементом системи управління якістю.

По-четверте, вважаємо, що виходячи із аналізу зарубіжного досвіду підготовки кадрів для сил безпеки особливої уваги заслуговує і діяльність щодо підвищення кваліфікації працюючих співробітників спецслужб. Закордонні спецслужби в організації роботи по підвищенню кваліфікації своїх кадрів дотримуються принципу «коротше, але частіше», що представляється розумним і прийнятним для реалізації.

Література:

1. Банчук-Петросова О. В. *Загальна характеристика кадрової політики сектору безпеки провідних країн світу* / О. В. Банчук-Петросова // *Науковий вісник Академії муніципального управління: Серія «Управління»*. – 2014. – № 1. – С. 69-76 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
file:///C:/Users/user/Downloads/Nvamu_upravl_2014_1_11.pdf
2. *Groupe d'Intervention de la Gendarmerie Nationale* [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://www.gendarmerie.interieur.gouv.fr/gign/>
3. *Komando Pasukan Khusus* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kopassus.mil.id/>
4. Серебряков Е., Королев С. *Подготовка кадров иностранных*

спецслужб / Е.Серебряков, С.Королев [Электронный ресурс]. – Режим доступа:

http://www.observer.materik.ru/observer/N10_2006/100_110.pdf

5. National Security Education Program [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.nsep.gov/>

6. Ивашин С. GSG 9 — подразделение спецназа Федеральной полиции Германии [Электронный ресурс] / С.Ивашин. – Режим доступа: <https://lastday.club/gsg-9-specnaz/>

7. 9° Reggimento d'assalto paracadutisti "Col Moschin" [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.colmoschin.it/>

References:

1. Banchuk-Petrosova O. V. Zahalna kharakterystyka kadrovoi polityky sektoru bezpeky providnykh krain svitu / O. V. Banchuk-Petrosova // Naukovyi visnyk Akademii munitsypalnoho upravlinnia: Seriya «Upravlinnia». – 2014. – № 1. – S. 69-76 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: file:///C:/Users/user/Downloads/Nvamu_upravl_2014_1_11.pdf

2. Groupe d'Intervention de la Gendarmerie Nationale [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu:

<http://www.gendarmerie.interieur.gouv.fr/gign/>

3. Komando Pasukan Khusus [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://kopassus.mil.id/>

4. Serebriakov E., Korolev S. Podhotovka kadrov ynostrannykh spetssluzhb / E.Serebriakov, S.Korolev [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu:

http://www.observer.materik.ru/observer/N10_2006/100_110.pdf

5. National Security Education Program [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.nsep.gov/>

6. Yvashyn S. GSG 9 — podrazdelenye spetsnaza Federalnoi polytsyy Hermanyy [Elektronnyi resurs] / S.Yvashyn. – Rezhym dostupu:

<https://lastday.club/gsg-9-specnaz/>

7. 9° Reggimento d'assalto paracadutisti "Col Moschin" [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.colmoschin.it/>

III. PEDAGOGICAL SCIENCES

УДК 37.091.113:004:17.023.36

ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ КЕРІВНИКА ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

кандидат педагогічних наук, Ростовська В.І.

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, Україна, м. Харків

У статті розглянуто поняття «інформаційна культура» та визначено шляхи формування інформаційної культури керівника загальноосвітнього навчального закладу. Здійснено огляд наукових джерел з цієї сфери. Обґрунтовано розвиток інформаційної культури керівника фактором розвитку інформаційного суспільства. Підкреслено важливість виховання у керівника загальноосвітнього навчального закладу медіакомпетентності та медіаграмотності, розвитку уміння працювати з інформаційним матеріалом при прийнятті управлінського рішення, мотивації його до постійної самоосвіти та застосування отриманих знань на практиці. Звернено увагу на необхідність наявності у керівника загальноосвітнього навчального закладу знань про шкідливий вплив зловживання використанням комп'ютерної техніки.

Ключові слова: культура, інформаційна культура, керівник загальноосвітнього навчального закладу, інформація, інформаційне суспільство.

PhD in Pedagogical Sciences, Rostovska V. I. The Formation of Information Culture of the Head of a Secondary Education Institution / H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, Ukraine

In the article, the concept of “information culture” is reviewed and the ways of the formation of information culture of the head of a secondary education institution are defined. The article presents a review of scientific sources in this field. The development of information culture of a leader is determined by the development of the information society. The article focuses on the importance of media competence and media literacy for the head of a secondary school, as well as of his / her ability to work with information materials when taking management decisions, motivation for lifelong learning and putting the knowledge acquired into practice. Attention is drawn to the necessity for the head of a secondary education institution to be aware of the harmful effects of the excessive computer use.

Key words: culture, information culture, head of a secondary school, information, information society.

Вступ. Сьогодні в країні відбуваються кардинальні зміни внаслідок становлення інформаційного суспільства. Це потребує системної та цілеспрямованої роботи з модернізації усіх сфер життя, зокрема в сфері освіти. У національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року зазначено, що головною функцією освіти є виховання людини інноваційного типу мислення та культури, проектування акмеологічного освітнього простору з урахуванням інноваційного розвитку освіти, запитів особистості, потреб суспільства

та держави. Пріоритетом розвитку освіти є впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, що забезпечують удосконалення навчально-виховного процесу, доступність та ефективність освіти, підготовку молодого покоління до життєдіяльності в інформаційному суспільстві [1].

Уміння отримувати, оцінювати інформацію та орієнтуватися в її великій кількості стає невід'ємною рисою фахівця в будь-якій сфері. Саме інформаційна культура особистості дозволяє ефективно використовувати накопичені людством інформаційні ресурси. Якщо наявні інформаційні ресурси не використовуються в повному обсязі, це призводить до низької результативності будь-якого виду діяльності, зокрема управлінської.

Формування інформаційної культури керівника загальноосвітнього навчального закладу є одним із найбільш пріоритетних напрямів діяльності в системі освіти. Освіта як така є способом передачі найважливішої інформації, здобутої попередніми поколіннями, поколінням наступним. Сучасні інформаційні технології є інструментом становлення більш ефективної, результативної системи передавання такої інформації з можливістю високого ступеня інформаційного підходу до кожного з учасників освітнього процесу з урахуванням властивих саме йому особистісних здібностей, інтересів, цінностей. Сьогоднішні підходи до освіти передбачають широке залучення мультимедійних засобів навчання, освітніх ігрових курсів, дистанційного навчання, застосування яких у загальноосвітньому навчальному закладі неможливе без сформованості у його співробітників та його керівника, зокрема, необхідних знань, умінь та моральних настанов, що є основами інформаційної культури.

У зв'язку з цим вивчення питання щодо формування інформаційної культури керівника загальноосвітнього навчального закладу є актуальним на сучасному етапі розвитку освітньої галузі.

Питання інформаційної культури фахівця, зокрема керівника навчального закладу, розглядали у своїх дослідженнях В. Беспалько, Р. Вільямс, Н. Гендіна, Б. Гершунський, М. Кабанець, Л. Калініна, В. Кремень, В. Ларцов, М. Левшин, В. Поліщук, Е. Тоффлер, А. Урсул та ін.

Проте, незважаючи на широке висвітлення науковцями питання формування інформаційної культури фахівців, питання формування інформаційної культури керівника загальноосвітнього навчального закладу потребує подальшого вивчення.

Формулювання мети статті та завдань. Метою статті є розкриття шляхів формування інформаційної культури керівника загальноосвітнього навчального закладу.

Виклад основного матеріалу. Для розкриття структури та змісту поняття «інформаційна культура керівника загальноосвітнього навчального закладу» потрібно провести аналіз наукових джерел щодо поняття «культура».

Поняття «культура» охоплює надзвичайно багате, різноманітне явище. Культура відіграє важливу роль у житті людства, бо є засобом узагальнення, збереження та передачі людського досвіду. Слововживання терміну «культура» залишається широким і єдиного загальноприйнятого тлумачення на цей час не існує. У тлумачному словнику сучасної української мови поняття «культура» визначається як сукупність матеріальних та духовних цінностей, створених людством протягом його історії; те, що створюється для задоволення духовних потреб людини; освіченість, вихованість; рівень, ступінь

досконалості якої-небудь галузі господарської або розумової діяльності [2, с. 339].

Культура є специфічним способом організації та розвитку людської життєдіяльності, який відображено в продуктах матеріальної та духовної праці, у системі соціальних норм і засад, духовних цінностей, сукупності відношень людей до природи, між собою і до самих себе [3, с. 18].

Л. Калініна виокремлює три основні сфери, в яких існує культура як феномен, – духовну, соціальну і технологічну, і наголошує, що культура належить до специфічного способу організації та розвитку людської діяльності з усіма її видами, формами, процесами та артефактами і є причиною і наслідком усіх змін, які відбуваються в суспільстві, освітньо-інформаційному просторі та життєдіяльності людини [4, с. 22].

У зв'язку з цим науковці [5, с. 9] розглядають культуру особистості з трьох сторін: ціннісної, діяльнісної й особистісної. Зокрема:

- за ціннісного підходу культура характеризується як сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством;
- за діяльнісного – специфічним способом організації і розвитку людської життєдіяльності;
- за особистісного – процесом розвитку сутнісних сил людства та її творчої самореалізації.

С. Королюк вважає, що культура органічно поєднана з діяльністю особистості. Цей взаємозв'язок полягає в тому, що будь-які досягнення в діяльності впливають на розвиток культури особистості і навпаки, відсутність загальної культури відобразиться на рівні професійної діяльності особи, в тому числі управлінської [5, с. 12].

Культура суб'єкта управління — це сформована на базі загальної культури та соціокультурної компетентності здатність здійснювати управлінську діяльність з максимальною ефективністю [4, с. 22].

В управлінській діяльності керівника загальноосвітнього навчального закладу виокремлюють інформаційну, економічну, професійну, методологічну, наукову, методичну, технологічну, організаційну та інші види культур, діалектично пов'язані з усіма елементами культури особистості (розумовим, моральним, естетичним, комунікативним, соціальним, психічним, фізичним тощо), яка є інтегральним складником інших видів культури і водночас включає їх [4, с. 22].

Отже, одним із видів культури, якими повинен володіти керівник загальноосвітнього навчального закладу, є інформаційна.

М. Антонченко пропонує визначення інформаційної культури як системного утворення особистості, яке інтегрує знання про основні методи інформаційно-комунікаційних технологій, уміння застосовувати наявну інформацію для вирішення прикладних завдань, навички використання персонального комп'ютера і технологій зв'язку, здатності подати інформацію в зрозумілій формі, орієнтує на розширення та поновлення знань, моральну відповідальності за наслідки розповсюдження інформації [6, с. 235].

За визначенням Е. Семенюка, інформаційна культура – це інформаційна компонента людської культури в цілому, що об'єктивно характеризує рівень усіх інформаційних процесів, що існують у суспільстві, та існуючих інформаційних стосунків [7, с.3].

О. Хмельницький визначає інформаційну культуру фахівця як сукупність загальноосвітніх та вузькоспеціальних знань, умінь і навичок роботи з інформацією, необхідних йому для якісного виконання своїх професійних обов'язків. До структури поняття

інформаційної культури, на його думку, крім загальних знань, умінь і навичок обробки інформації, входять знання, уміння та навички роботи з інформацією певної тематичної спрямованості. Адже, як свідчить практика, фахівець, що опрацьовує науково-технічну інформацію, навряд чи буде здатний так само якісно обробляти інформацію суспільно-політичного змісту, і навпаки [8, с. 391].

Інформаційна культура особистості – одна зі складових загальної культури людини, сукупність інформаційного світогляду та системи знань і умінь, які забезпечують цілеспрямовану самостійну діяльність щодо оптимального задоволення індивідуальних інформаційних потреб з використанням як традиційних, так і нових інформаційних технологій. Вона є важливим фактором успішної професійної і повсякденної діяльності, а також соціального захисту особистості в інформаційному суспільстві [9, с. 60].

У структурі інформаційної культури науковці [6, с. 238] виокремлюють компоненти, які дозволяють краще зрозуміти її сутність:

- загально-пізнавальні компоненти (загальнокомунікативні вміння, уміння висловлювати власну думку, організовувати пошук інформації з різних джерел і т. ін.);
- компоненти алгоритмічної культури (уміння складати план діяльності, уміння правильно, чітко та однозначно формулювати власні думки, аналізувати знання і т. ін.);
- компоненти, що пов'язані з навичками оволодіння комп'ютерною технікою (уміння працювати з файловою системою, з прикладним програмним забезпеченням, з Інтернетом і т. ін.);
- компоненти, що включають знання етичних та юридичних норм у галузі інформаційних технологій (знати і не порушувати авторські права на програмні продукти, дотримуватись етичних

норм при опублікуванні інформації в Інтернеті, при роботі з електронною поштою і участі в телеконференціях);

- інформаційні компоненти (побудова інформаційної моделі предметної галузі, питання вимірювання та захисту інформації тощо).

В. Кремень вважає, що інформаційна культура керівника являє собою такі мінімальні обсяг і рівень знань, умінь і навичок, які необхідні йому для плідної роботи з інформаційними потоками і масивами, для ефективного використання технічних засобів і технологій збору, збереження, обробки, прийому/передачі, представлення та аналізу інформації з тим, щоб мати змогу формулювати адекватні проблемній ситуації управлінські рішення та здійснювати ефективне управління функціонуванням і розвитком, відповідної організації чи іншої соціальної системи [10, с. 89].

Інформаційна культура керівника загальноосвітнього навчального закладу характеризується знаннями та застосуванням інформації в управлінні, її видів, методів опрацювання та використання; засобів застосування технічних засобів в управлінні; організації системи інформаційного забезпечення в закладі. Керівник повинен вміти організовувати систему збирання інформації; аналізувати й оцінювати отриману інформацію; застосовувати соціально-психологічні та математичні методи досліджень; налагоджувати ефективну інформаційну систему в закладі [5, с. 28].

На сучасному етапі розвитку суспільства кожну людину оточує величезна кількість різноманітної інформації. Важливо отримати уміння і навички виділення значущої інформації, вироблення критеріїв її оцінки, створення і використання інформації.

Сьогодні ми живемо в епоху інформаційного суспільства, коли головними продуктами виробництва стають інформація і знання. Подібний соціум вирізняється від попередніх трьома рисами:

- створення глобального інформаційного простору, здатного забезпечити нову якість життя;
- збільшення питомої ваги інформаційно-комунікативних технологій, продуктів і послуг у валовому внутрішньому продукті країни;
- поява якісно нових комунікацій та ефективної інформаційної взаємодії людей на засадах зростаючого доступу до національних і світових інформаційних ресурсів, подолання інформаційної нерівності (бідності), прогресуюче задоволення людських потреб в інформаційних продуктах і послугах [11, с. 3].

Основна ідея інформаційного суспільства у соціогуманітарному вимірі полягає у досягненні нової фази розвитку – «суспільства знань» і забезпечення для всіх рівного доступу до них [11, с. 4].

За Н. Гендіною [12, с. 85], найбільш суттєвими рисами, що характеризують інформаційне суспільство, яке еволюціонує у суспільство знань, є:

- інформація та знання – головна перетворююча сила суспільства;
- інформаційні ресурси – це стратегічні ресурси суспільства;
- глобальна інформатизація, інформаційно-комунікаційні технології – основа економіки знань;
- безперервна освіта та здатність до перекваліфікації – умова підвищення соціального статусу людини у суспільстві;
- залежність від уміння знаходити та адекватно використовувати нову інформацію;
- швидкий ритм життя та темпи зміни технологій.

Розв'язання проблеми формування та розвитку інформаційної культури керівника загальноосвітнього навчального закладу є не лише фактором розвитку інформаційного суспільства в Україні, а й мусить забезпечити вищий рівень ефективного управління загальноосвітнім навчальним закладом та якості освіти.

У діяльності керівника загальноосвітнього навчального закладу використовують інформаційні технології опрацювання даних (щодо заходів, що проводяться в закладі, складання звітів з усіх видів діяльності та оформлення документів), інформаційні технології управління (планування діяльності, аналіз, контроль) та інформаційні технології підтримки прийняття рішень.

Керівник повинен мати достатній обсяг інформації про стан і розвиток усіх підсистем організації з метою здійснення управлінського впливу та забезпечення продуктивності аналітичної діяльності.

Ефективна управлінська діяльність може здійснюватися на основі бездоганного інформаційного матеріалу. Інформація тлумачиться як роз'яснення; виклад фактів, подій; витлумачення; представлення, поняття; ознайомлення, просвіта [13, с. 6]. Інформація – це основа, яка пов'язує весь процес управління, оскільки сама містить відомості, необхідні для оцінки ситуації та прийняття управлінського рішення. Для того, щоб інформація виконувала свою роль в управлінні, вона повинна відповідати певним вимогам: точності, чітко визначеній періодичності надходження, своєчасності, повноті, корисності, доступності [14, с. 252].

Слід підкреслити, що використання різноманітних інформаційних ресурсів вимагає від керівника таких важливих складових інформаційної культури як медіакомпетентність та медіаграмотність. Перша якість заснована на критичному мисленні, а також на здатності до медіатизованого діалогу з іншими людьми, а друга передбачає

володіння знаннями, навичками та вмінням аналізувати й синтезувати просторово-тимчасову реальність, уміння «читати» медіатекст та використовувати засоби масової комунікації для задоволення інформаційних потреб [15, с. 431]. Керівник повинен уміти оцінювати достовірність інформації, надійність джерел, з яких вона надходить, та можливість її застосування в умовах власної діяльності. Оскільки вільний доступ до інформації є також рівною для всіх можливістю розповсюдження інформації, керівник повинен мати дієвий інструментарій визначення правдивості та дієвості пропонованих методів, способів, підходів, які збирається використовувати для прийняття управлінських рішень. Удосконалення роботи з управлінською інформацією є запорукою підвищення ефективності управлінської діяльності.

Інформаційні технології в діяльності керівника загальноосвітнього навчального закладу використовуються з метою аналізу діяльності закладу, особливо при проведенні діагностичних процедур, що потребують кількісної обробки даних; при оформленні документації; організації обміну досвідом роботи (підготовка доповідей, комп'ютерних презентацій, ведення Web-сторінок, електронних портфоліо співробітників).

Найголовнішою функцією в діяльності керівника є прийняття управлінського рішення. Використання сучасних інформаційно-технологічних засобів дає можливість створення надійного інформаційного забезпечення процесів підготовки і прийняття всебічно обґрунтованих управлінських рішень, заснованих на результатах ретельного аналізу всієї множини можливих альтернатив з урахуванням переваг і недоліків кожної з них та прогнозування можливих наслідків їх прийняття та реалізації [10, с. 86].

На думку В. Кременя, інформаційна культура керівника не повинна зводитися лише до професійного володіння комп'ютерною технікою та комп'ютерними технологіями. Вона має включати інноваційну спрямованість мислення людини та її готовність до творчої роботи в умовах інформаційно-технологічної системи суспільного розвитку у поєднанні з високою загальнокультурною підготовкою, з необхідними керівникові психолого-педагогічними і управлінськими знаннями [10, с. 88].

Формування інформаційної культури керівника загальноосвітнього навчального закладу передбачає навчання його інформаційній грамотності, що включає логічно пов'язану, послідовну систему знань інформаційних технологій, у тому числі комп'ютерних, уміння і навички будь-якої діяльності, пов'язаної з інформацією, а також уміння і навички планування власної діяльності, проектування та побудови інформаційних моделей, комунікацій, інструментування всіх видів діяльності, використання сучасних технічних засобів у житті; виховання свідомої мотивації його особистості на задоволення своїх інформаційних потреб на базі знань інформаційно-комунікаційних технологій, підвищення свого загальнокультурного, загальноосвітнього та професійного світогляду, розвиток умінь і навичок інформаційної діяльності та інформаційного спілкування на основі використання інформаційних і телекомунікаційних технологій, у тому числі комп'ютерних та формування такого стилю мислення, головною метою якого є самостійність і креативність.

Інформаційна культура керівника загальноосвітнього навчального закладу полягає також у знаннях про шкідливий вплив зловживання використанням комп'ютерної техніки, а саме:

- звужування кола інтересів, підходів до джерел здобуття інформації;

- послаблення контролю за часом перебування в мережі;
- десоціалізація особистості, зменшення особистісних «очних» контактів, відчуження людини від навколишнього світу;
- шкідливий вплив на фізичне здоров'я: зір, поставу, органи травлення, опорно-рухову систему.

Таким чином, одним із критеріїв визначення інформаційної культури керівника загальноосвітнього навчального закладу є усвідомлення ним шкідливого впливу комп'ютерної техніки, контроль за дотриманням підлеглими та учнями (вихованцями) здоров'язберігаючих технологій, особистої гігієни; розповсюдження та популяризація знань про альтернативні джерела інформації, одним із яких є міжособистісне спілкування (вчитель – учень, колега – колега, керівник – підлеглий).

При формуванні інформаційної культури керівника загальноосвітнього навчального закладу не можна обійтися без мотивації його до постійної самоосвіти та застосування отриманих знань на практиці.

Рушійною силою, що спонукає керівника до оволодіння інформаційною культурою, є, перш за все, необхідність бути зразком для наслідування, утверджувати власну обізнаність щодо будь-яких аспектів діяльності колективу та закладу, мати можливість надавати необхідну інформаційну, методичну, психологічну і т. ін. підтримку підлеглим, якщо вона необхідна та пов'язана з професійною діяльністю. Загальновідомо, що авторитет керівника нерозривно пов'язаний з визначенням його високих професійних умінь, набором особистісних якостей, сприйманням у колективі як найкращого співробітника, здатного замінити будь-якого підлеглого та власним прикладом показати шляхи досягнення більш високих результатів діяльності.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Ґрунтуючись на усьому вищезгаданому, можна зробити висновок, що необхідно формувати та постійно підвищувати інформаційну культуру керівника загальноосвітнього навчального закладу, усі складові якої можна формувати за напрямками:

- знання про нову інформаційну картину світу, інформаційне середовище, можливість орієнтуватися в цьому середовищі, усвідомлювати мету своєї діяльності та можливість реалізації такої мети за допомогою інформаційних технологій;
- уміння та навички співпраці з комп'ютерною технікою, володіння здоров'язберігаючими та естетичними підходами до створення комфортних умов здійснення інформаційної діяльності, формування раціональної організації процесу співпраці людини з технікою;
- дотримання принципів і правил поведінки особистості в різноманітних інформаційних і комунікаційних середовищах;
- формування ціннісного ставлення до об'єктів і явищ інформаційних систем, утвердження власного світогляду, удосконалення власних правових, етичних, моральних норм, пов'язаних з інформаційною безпекою суспільства та особистості.

Подальші наукові пошуки будуть спрямовані на визначення критеріїв оцінки якості інформаційної культури керівника загальноосвітнього навчального закладу.

Література:

1. Указ Президента України від 25 червня 2013 року №344/2013 «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021

- року» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>
2. Тлумачний словник сучасної української мови / Укладачі А.П. Коврига, Т.В. Ковальова, В.Д. Пономаренко / За ред. докт. філ. наук, проф. В.С. Калашника. – Харків : Белкар-книга, 2005. – 800 с.
 3. Абрамова С.Г. О понятии «организационная культура» / С.Г. Абрамова, И.А. Костенчук // Служба персонала. – 2009. - №2. – С. 18-22.
 4. Калініна Л.М. Теоретико-прикладні аспекти формування інформаційної культури керівника загальноосвітнього навчального закладу: монографія / Л.М. Калініна. – К.: Педагогічна думка, 2012. – 160 с.
 5. Королюк С.В. Розвиток управлінської культури керівника загальноосвітнього навчального закладу: монографія / С.В. Королюк. – Полтава, 2007. – 168 с.
 6. Антонченко М.О. Інформаційна культура як складова загальнолюдської культури // Комп'ютерні технології навчання – К: НПУ ім. Драгоманова, 2004 – Вип 9. – С. 234-241.
 7. Семенюк Е.Л. Інформаційна культура суспільства і прогрес інформатики / Е.Л.Семенюк // НТІ. – Сер. 1. – 1994. - № 7. – С.3.
 8. Хмельницький О.О. Інформаційна культура сучасного фахівця // Творча особистість у системі неперервної професійної освіти: Матеріали Міжнар. наук. конф. – Харків: ХДПУ, 2000. – С.390-393
 9. Гендина Н.И. Информационная грамотность и информационная культура личности: международный и российский подходы к решению проблемы / Н.И.Гендина – Открытое образование, 2007, № 5, С. 58-69.

10. Кремень В.Г. Філософія управління: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. / В.Г. Кремень, С.М. Пазинич, О.С. Пономарьов. – К.: Знання України, 2007. – 360 с.
11. Дубов Д.В. Інформаційне суспільство в Україні: глобальні виклики та національні можливості: аналіт. доп. / Д.В. Дубов, О.А. Ожеван, С.Л. Гнатюк – К.: НІСД. – 2010. – 64 с. С.3.
12. Гендина Н.И. Формирование информационной культуры личности в библиотеках и образовательных учреждениях: уч.-метод. пособ. 2-е изд., перераб. - / Н.И.Гендина, Н.И.Колкова, И.Л.Скипор, Г.А.Стародубцева – М.: Школьная б-ка, 2003. – 296 с.
13. Гендина Н.И. Основы информационной культуры / Н.И. Гендина // Основы информационной культуры: сб. метод. материалов. – Кемерово, 1999. – С.6-7.
14. Осовська Г.В. Основи менеджменту. Практикум: Навч. посіб. / Г.В. Осовська, І.В. Копитова – К.: Кондор, 2010. – 581 с.
15. Баришполець О.Т. Медіакультура особистості: соціально-психологічний підхід: навчальний посібник / О. Т. Баришполець, Л. А. Найдьонова, О. Є. Голубєва, В. В. Різун та ін.; За ред. Л. А. Найдьонової, О. Т. Баришпольця. – К.: Міленіум, 2010. – 440 с., С. 431.

References:

1. Ukaz Prezidenta Ukrayiny vid 25 chervnya 2013 roku No. 344/2013 «Pro Natsionalnu stratehiyu rozvytku osvity v Ukrayini na period do 2021 roku» [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>
2. Tlumachnyy slovnyk suchasnoyi ukrayinskoyi movy / Ukladachi A. P. Kovryha, T. V. Kovalyova, V. D. Ponomarenko / Za red. dokt. fil. nauk, prof. B.C. Kalashnyka. – Kharkiv : Belkar-knyha, 2005. – 800 s.

3. Abramova S. H. O ponyatyy «orhanyzatsyonnaya kultura» / S. H. Abramova, Y. A. Kostenchuk // *Sluzhba personala.* – 2009. – No. 2. – S. 18-22.
4. Kalinina L. M. *Teoretyko-prykladni aspekty formuvannya informatsiyanoi kultury kerivnyka zahalnoosvitnyoho navchalnoho zakladu: monohrafiya* / L. M. Kalinina. – K.: Pedahohichna dumka, 2012. – 160 s.
5. Korolyuk S. V. *Rozvytok upravlinskoyi kultury kerivnyka zahalnoosvitnyoho navchalnoho zakladu: monohrafiya* / S. V. Korolyuk. – Poltava, 2007. — 168 s.
6. Antonchenko M. O. *Informatsiyna kultura yak skladova zahalnolyudskoyi kultury // Kompyuterni tekhnolohiyi navchannya.* – K: NPU im. Drahomanova, 2004 – Vyp. 9. – S. 234-241.
7. Semenyuk E. L. *Informatsiyna kultura suspilstva i prohres informatyky* / E. L. Semenyuk // *NTI.* – Ser. 1. – 1994. – No. 7. – S. 3.
8. Khmelnytskyy O. O. *Informatsiyna kultura suchasnoho fakhivtsya // Tvorchya osobystist u systemi neperervnoyi profesiyanoi osvity: Materialy Mizhnar. nauk. konf.* – Kharkiv: KhDPU, 2000. – S. 390-393.
9. Gendina N. I. *Informatsionnaya gramotnost i informatsionnaya kultura lichnosti: mezhdunarodnye i rossiyskie podkhody k resheniyu problemy* / N. I. Gendina – *Otkrytoe obrazovanie*, 2007, No. 5 – S. 58-69.
10. Kremen V. H. *Filosofiya upravlinnya: Pidruch. dlya stud. vyshch. navch. zakl.* / V. H. Kremen, S. M. Pazynych, O. S. Ponomaryov. – K.: Znannya Ukrayiny, 2007. – 360 s.
11. Dubov D. V. *Informatsiyne suspilstvo v Ukrayini: hlobalni vyklyky ta natsionalni mozhlyvosti: analit. don.* / D. V. Dubov, O.A. Ozhevan, S. L. Hnatyuk. – K. : NISD – 2010. – 64 s. S.3.
12. Gendina N. I. *Formirovanie informatsionnoy kultury lichnosti v bibliotekakh i obrazovatelnykh uchrezhdeniyakh: uch.-metod, posob. 2-e*

izd., pererab. – / N. I. Gendina, N. I. Kolkova, I. L. Skipor, G. A. Starodubtseva. – M.: Shkolnaya b-ka, 2003. – 296 s.

13. Gendina N. I. Osnovy informatsionnoy kultury / N. I. Gendina // Osnovy informatsionnoy kultury: sb. metod, materialov. – Kemerovo, 1999. – S. 6-7.

14. Osovska H. V. Osnovy menedzhmentu. Praktykum: Navch. posib. / H. V. Osovska, I. V. Kopytova – K.: Kondor, 2010. – 581 s.

15. Baryshpolets O. T. Mediakultura osobystosti: sotsialno-psykholohichnyy pidkhid: navchalnyy posibnyk / O. T. Baryshpolets, L. A. Naydyonova, O. Ye. Holubyeva, V. V. Rizun ta in.; Za red. L. A. Naydyonovoyi, O. T. Baryshpoltsya. – K.: Milenium, 2010. – 440 s. S. 431.

IV. MEDICAL SCIENCES

USC 591.4: 591.441: 597/599

MORPHOLOGICAL FEATURES OF THE SPLENIC RED PULP

Ph.D. in Biological Sciences, associate professor, Dunaievsk O. F.

Zhytomyr National Agroecological University, Ukraine, Zhytomyr

The spleen is an important peripheral organ of the sanguification and immune defense. In vertebrates and humans, it is formed by the support-contractile apparatus, as well as by the white and red pulps. The red pulp consists of the soft splenic cords, reticular stromal systems, and sinuses, including vascular structures. The relative area of red pulp is an important test criterion of the organ. It takes from 48,95% to 84,3% in the vertebrates, and from 71,4% to 83,6% in humans. It depends on the class,

type, race, sex, breed, the age of animals, or the person's age and physiological state. The indicator of red pulp's relative area is used as a biomarker in the environment bioindication. Any change of its values indicates the changes of the environmental conditions. Determination of the morphological standards in the organs and tissues according to the animals' age, species, and breed aspects is used in the prevention of diseases, effective treatment, and getting the high-quality food. The test criteria of the spleen are important while studying the effect of pharmacological drugs, conditions of animal sustentation and feeding. Determination of splenic morphometric parameters is of the great practical importance, particularly in surgery, laboratory diagnostics, and development of the medical measures.

Keywords: spleen, morphology, fish, frogs, birds, mammals, human.

Spleen belongs to the peripheral organ of the sanguification and immune protection; it is presented in all vertebrates. In the fish, the main function of the spleen is to deposit the blood; in the amphibians and reptiles, it is the sanguification; in the birds – lymph formation. The mammal and human spleen have the greatest functionality. It performs the functions of filtration, cleansing, sanguification, immune and blood depositing. Accordingly, the spleen carries the extramedullary hematopoiesis, synthesizes the substances of different groups, and takes part in metabolism. Any loss of spleen or its structural damage leads to significant disorders of the immune system [1].

As it was mentioned, the spleen consists of support-contractile apparatus and pulp. There are distinguished the white pulp and red pulp (RP). The RP performs these important functions: (1) it controls the state and destruction of the old, damaged red blood cells and platelets, (2) deposits to the mature blood cells, (3) ensures the phagocytosis of foreign

particles, (4) provides the maturation of lymphoid cells and (5) converting monocytes to macrophages, and (6) produces the Factor VIII (Willebrand's Factor) of the endothelial cells [2].

Moreover, the spleen consists of the soft splenic cords (Cords of Billroth), the reticular stroma, which is filled with blood cells, and the sinuses system that is located between the cords [3; 4]. The RP includes three types of vascular structures – the thin arterial capillaries, sinusoids, and pulp`s veins. All of these vessels are supported by the reticular stroma, which forms the splenic (or pulp`s) cords (i.e. Cords of Billroth) and is distinguished by the presence of extracellular proteins: the fibronectin, laminin, vitronectin, tenascin, collagens of the III and IV types. Pulp`s cords compose of connective tissue, which is represented by the fibroblasts, collagen, and elastic fibers [5]. Reticular cells and fibers network form a so-called 'filtration beds' that allow, depending on the location, to filter selectively the red blood cells, platelets, and granulocytes [5]. The RP of the spleen is a very dynamic compartment which exchange cells with other organ components intensively [6]. There are red blood cells, neutrophils, megakaryocytes, macrophages in the loops of the reticular fibers; the major place of the lymphocytes is taken by the subpopulation of CD8+ cells [3]. Reticular stroma is an actively supporting structure. Here are the processes of cell migration, their interaction, representation and processing of antigens, proliferation of B-lymphocytes and their differentiation. Components of the intercellular matrix that are produced by the reticular cells play an important role in cell-cell interactions, such as the interaction of lymphocytes with antigen-presenting and endothelial cells [3]. Macrophages, which are located in RP, use the vascular cell adhesion molecules 1 (VCAM-1) for the maintenance of hematopoietic stem cells. Therefore, the spleen can act as the cell regulation of certain stem cells [7].

The endothelium of splenic veins is smooth, its basement membrane is continuous. There are also anastomoses between pulp's arteries as well as arteries and veins in the capsule of the spleen. Speaking about the mammals, there are much fewer sinusoids, which lie in the spleen, in the horses, cats, and mice. This spleen is of "without sinusoid" type. However, it is present, but mostly is located around the ellipsoids and acts more openly in the blood supply of the organ. Due to the insufficient venous sinuses in the spleen of "without sinusoid" type, the flowing blood enters directly through the pulp veins. The mice, cats, and horses consist of the veins, which are thin-walled, with the large orifices and a thin discontinuous basal membrane. Pulp's veins often are close to the trabeculae, and, by entering them, become trabecular veins. The walls of pulp's veins in the animals, which are presented in the "without sinusoid" type of RP, as opposed to "sinusoid" ones, provide a little resistance to the blood flow through these large openings [5].

The volume of RP in the spleen of animal differs and depends on the class. Thus, the relative area of RP is 48,95% in the chicken [8], up to 83,81% in the dogs [9], and 84,3% in the rats [10] (see the table). The relative area of RP changes during the ontogenesis and has sex differences. For example, in hamsters' males, it decreased from 95,5% (10-day-old) to 65,6% (270-day-old); in females – from 96,4% (10-day-old) to 67,6% (270-day-old) [11].

Table 1.

Relative RP area of the vertebrates' spleen (%)

Animal species	RP	Animal species	RP
Fish [12]	70,82±10,8	Dog [9]	83,81 ± 1,24
Frog [13]	80,67±6,5	Rabbit [16]	76,45±3,78
Dove*	73,30±8,6	Pig [17]	78,87±2,36
Chicken *	78,30±1,9	Rat [18]**	79,43

Chicken [8]	48,95	Mouse [3]	49,6±2,0
Goose [14]	74,81±6,8	Cattle [19]	73,47±0,9
Duck [14]	57,12±6,0	Sheep [20]	69,99 ± 1,03
Horse [15]	78,94 ± 4,39	Cat [21]	75

* own research (the rock dove, the chicken)

** according to the other sources [22], this value reaches 72,1%

In the sheep, there is a clear age trend to the decrease of the RP relative area. Thus, in the 3-months sheep, it was 90,64%; in 9-months – 87,48%; 12- months – 85,66%; 18-months – 82,99%; 20-months -- 79,8%; 24-months – 76,44%; 28-month – 69,99%; and it reached 68,56% in the 30-months sheep [20]. In quail, the relative RP area was 32,7% in the first day after hatching; then it was declining slightly to 26.15% at the age of 70 days with a further increase to 32,73% at the age of 294 days [23]. In the fish, there was an in-order and in-family difference in terms of RP relative area. The RP of Caspian roach took over 80% of the spleen [24], while the catfish's RP did not exaggerate 72% [12].

There were also admitted the breed's features of spleen's morphometric parameters, particularly in pigs [17; 25].

Each class of vertebrates has different histological architectonic of the spleen RP. Here are some of them. There are sinusoids and diffusely located melanomacrophagocytes in the fish's RP, which form melanomacrophagocytious centers [12]. In the frog, the pigment cells create the melanomacrophagocytious clusters. They often topographically related with sinusoids [13]. In the rabbits, the RP ellipsoids are absent; instead, there was recorded an extensive network of venous sinuses [16]. Pig's venous sinuses are absent. At the same time, there are many sinusoidal capillaries among their blood vessels [17].

The RP in histological sections of human spleen takes from 71,4% (in children) to 83,6% (in old age). Relative area indicator depends not

only on the age but also on the physiological state of the body. The lymphocytes locate singly or in groups of 3-5 cells. There are also macrophages and blood corpuscles in a large quantity. Stroma of RP is formed by the reticular cells and reticular fibers, which continue in the reticular frame of arteries lymphoid sheaths, lymphoid nodules, ellipsoids, connective trabeculae, and reticular structures that surround the venous sinuses. The venous sinuses of RP are located in different areas, surrounded by a few reticular fibers as well as by the isolated reticular and smooth muscle cells. Around the venous sinuses walls, there are numerous macrophages, lymphocytes, erythrocytes, and leukocytes. Macrophages always locate in the intervals between the venous sinuses together with blood cells. During the postnatal ontogenesis, venous sinuses are expanding in 2,3-2,5 times, from 18,5 microns in the early childhood to 42,5 microns – in the elderly [26]. Venous sinuses are thin-walled vessels with the irregularly shaped anastomoses. The sinuses bespread the endothelial cells of unusual fusiform. Between these cells, there are the narrow slits (of 0,5 – 3 μm) [27].

The study of morphological features of the human and animal spleen has theoretical and practical value. Morphological study of the phylogenetic area allows determining the mechanisms of organism's adaptation to the environmental conditions, as well as the impact on taxonomic groups of animals. Morphophysiological features of animals set the environmental conditionality in the nature of family forms and deepen their response. The study of environmental assessment of environmental quality is essential, too; it allows revealing the extent and intensity of the pollutants' impact, tracing the dynamics of ecosystem degradation in time and space. The immune system of the fish is labile, which allows usage of the immunological parameters of fish in monitoring the ecological state of water systems, including such values as absolute weight, relative weight,

and relative area of spleen pulps [28]. It is successfully used the modern and perspective method of biological indication and identified natural reactions of animals are often extrapolated to humans for such an integrated assessment. Marsh frog (*Rana ridibunda P.*) meets all requirements imposed on bioindicators. Morphological parameters of the spleen serve as these biomarkers. There are the results of research, which show a significant decrease in the relative weight of the spleen in mature individuals of *R. ridibunda P.*, living in streams that are contaminated with heavy metals [29]. It is necessary to determine the morphological standards of organs and tissues in the animal according to the age, species, and breed aspect in order to prevent the disease and supply the effective treatment, got the high-quality food. The study of morphometric features of the animals' spleen is needed for the development of test criteria to the organ, which will be subsequently used while studying the effect of pharmacological agents, environmental factors, animal sustentation and feeding. Determination of morphometric parameters of human spleen is of great practical importance, particularly in surgery, laboratory diagnostics, and development of the medical measures.

References:

1. Дунаєвська О. Ф. Функції селезінки в організмі хребетних тварин / О. Ф. Дунаєвська // Зб. матер. Міжнародної науково-практичної конференції «Наука в епоху дисбалансів» (25 січня 2016 р.), м. Київ. – К.: Велес, 2016. – Ч. 1. – С. 12-17.
2. Атлас селезёнки (видовые особенности у человека и млекопитающих животных) [Текст]: монография / Н. С. Федоровская [и др.]. – Киров: Аверс, 2011. – 134 с.

3. Шаршембиев Д. А. *Морфология тимуса и селезёнки в условиях воздействия на организм иммуномодуляторов на основе полиоксидония: автореф. дисс. на соискание науч. степени доктора мед. наук: спец. 14.00.02 “Анатомия человека” / Д. А. Шаршембиев. – М., 2004. – 42 с.*
4. Hartwig H. *Structural characteristics of the mammalian spleen indicating storage and release of red blood cells. Aspects of evolutionary and environmental demands / H. Hartwig // Experientia. – 1985. – Vol. 41, № 2. – P. 159-163.*
5. Дьконов Д. А. *Гистологические и иммунохимические особенности структуры селезёнки у больных апластической анемией: автореф. дисс. на соискание науч. степени к. мед. наук: спец. 14.00.29. «Гематология и переливание крови», 14.00.36 «Аллергология и иммунология» / Д. А. Дьконов. – СПб, 2009. – 23 с.*
6. Нестерова А. А. *Морфологическая и иммуногистохимическая характеристика селезёнки при хроническом стрессе в раннем постнатальном онтогенезе : автореф. дисс. на соискание науч. степени к. м. н. : спец. 03.00.25 «Гистология, цитология, клеточная биология» / А. А. Нестерова. – Волгоград, 2007. – 27 с.*
7. *Macrophages retain hematopoietic stem cells in the spleen via VCAM-1 / Partha Dutta, Friedrich Felix Hoyer, Lubov S. Grigoryeva [et al] // Exp. Med. – 2015. – Vol. 212, № 4. – P.497–512.*
8. Финогенова Ю. А. *Возрастная морфология селезёнки бройлеров кросса «Смена-7» при применении суспензии хлореллы: автореф. дисс. на соискание уч. степени к. б. н.: спец. 06.02.01 «Диагностика болезней и терапия животных», 16.00.02 «Патология, онкология и морфология животных» / Ю. А. Финогенова. – Саранск, 2010 – 24 с.*

9. Дунаєвська О. Ф. Вплив імуностимуляторів на імунні органи собак в умовах радіаційного забруднення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. біол. наук : спец. 03.00.11 «Цитологія, клітинна біологія, гістологія» / О. Ф. Дунаєвська. – К., 2007. – 22 с.
10. Бахмет А. А. Морфологическая характеристика селезёнки, паховых лимфатических узлов и лимфоидных бляшек тонкой кишки крыс при эмоциональном стрессе, а также в условиях воздействия некоторых олигопептидов : автореф. дисс. на соискание науч. степени д. м. н.: спец. 14.03.01 «Анатомия человека» / А. А. Бахмет. – Москва, 2010 – 44 с.
11. Ахмадуллина Э. Т. Морфофункциональные изменения селезёнки и крови при коррекции организма хомяков продуктами пчеловодства в онтогенезе: автореф. дисс. на соискание науч. степени к. б. н.: спец. 16.00.02 «Патология, онкология и морфология животных» / Э. Т. Ахмадуллина. – Оренбург, 2006 – 24 с.
12. Дунаєвська О. Ф. Мікроскопічна будова та морфометричні показники селезінки сома (*Siluris glanis* L.) / О. Ф. Дунаєвська // Рибогосподарська наука України. – Київ, 2016. – № 1 – С. 80-89.
13. Дунаєвська О. Ф. Особливості гістоархітекτονіки селезінки жаби озерної (*Rana ridibunda* P.) / О. Ф. Дунаєвська // Вісник Проблем біології і медицини. – Полтава, 2016. – Вип.1. – Т. 2 (127) – С. 43-47.
14. Мельник В. В. Морфофункціональна характеристика лімфатичних вузлів і селезінки гусей та качок) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. вет. наук : спец. 16.00.02 “патологія, онкологія і морфологія тварин” / В. В. Мельник. – К., 2008. – 21 с.
15. Дунаєвська О. Ф. Особливості морфології селезінки коней / О. Ф. Дунаєвська // Вісник Проблем біології і медицини. – Полтава, 2015. – Вип.4. – Т. 2 (125) – С. 75-78.

16. Дунаєвська О. Ф. Особливості морфології селезінки кролів / О. Ф. Дунаєвська // Вісник Проблем біології і медицини. – Полтава, 2016. – Вип.1. – Т. 1 (126) – С. 80-83.
17. Дунаєвська О. Ф. Морфологічні особливості селезінки ссавців / О. Ф. Дунаєвська // Научные ответы на вызовы современности: медицина и фармацевтика, биология, сельское хозяйство, география и геология: монография [авт. кол. Горшкова А. С., Маевский Б. Й., Пашковская Н. В., Шаповалов В. В. и др.] – Одесса: КУПРИЕНКО СВ, 2016. – 180 с.(С. 80-91.).
18. Жданов А. П. Лимфоидные органы в условиях нормы и дестабилизации хлорорганическими пестицидами с последующей коррекцией: автореф. дисс. на соискание науч. степени доктора мед. наук: спец. 14.00.02 “Анатомия человека”, 03.00.25 “Гистология, цитология, клеточная биология” / А. П. Жданов. – М., 2005. – 41 с.
19. Горальський Л. Особливості гістоархітекτονіки імунних органів сільськогосподарських тварин / Л. Горальський // Ветеринарна медицина України. – 2003. – № 2. – С. 22-23.
20. Дунаєвська О. Ф. Особливості морфології селезінки овець романівської породи / О. Ф. Дунаєвська // Актуальні питання медичної науки та практики: Зб. наук. пр. ДЗ «ЗМАПО МОЗ України»; Вип. 82, Т. 2, К. 2. – Запоріжжя, 2015. – С. 171-177.
21. Вишневская, Т.Я. Особенности морфологии селезенки кошки / Т.Я. Вишневская // Известия Оренбургского государственного аграрного университета. - 2012. - №3 (35). - С. 256-258.
22. Гаврилюк-Скиба Г. О. Динаміка змін мікрометричних та морфометричних показників селезінки після експериментальної термічної травми / Г. О. Гаврилюк-Скиба, К. С. Волков, З. М.

Небесна // Biomedical and biosocial antropology. – 2013. – № 20.– с. 45 – 48.

23. *Тубол О. В. Постинкубационный морфогенез селезёнки у японских перепелов : автореф. дисс. на соискание уч. степени к. б. н.: спец. 16.00.02 «Патология, онкология и морфология животных» / О. В. Тубол. – Саранск, 2009 – 24 с.*

24. *Грушко М. П. Клеточный состав кроветворных органов половозрелых самок представителей класса рыб, земноводных и пресмыкающихся: автореф. дисс. на соискание науч. степеня доктора биол. наук: спец. 03.03.04 “Клеточная биология, цитология, гистология” / М. П. Грушко. – Астрахань, 2010. – 44 с.*

25. *Шевченко Б. П. Морфологические особенности селезёнки свиней породы ландрас в плодном и раннем постнатальном периодах развития / Шевченко Б. П., Озерной Е. В. // Изв. Оренбургского ГАУ. – 2014. – №2. – С. 185-189.*

26. *Моталов В. Г. Структурно-функциональная характеристика и закономерности морфогенеза селезёнки человека в постнатальном онтогенезе: автореф. дисс. на соискание науч. степеня доктора мед. наук: спец. 14.00.02 “Анатомия человека” / В. Г. Моталов. – М., 2002. – 47 с.*

27. *Морфофункциональные характеристики селезёнки человека / В. Б. Зайцев, Н. С. Федоровская, Д. А. Дьяконов [и др.] // Вятский медицинский вестник. – 2011. – № 3-4. – С. 3-6.*

28. *Минчёнок Е. Е. Некоторые защитные явления у молоди семги и горбушы / Е. Е. Минчёнок, Н. Г. Журавлёва // Вестник МГТУ. – 2006. – Т. 9. – №5. – С. 770-778.*

29. *Спирина Е. В. Амфибии как биоиндикационная тест-система для экологической оценки водной среды обитания: автореф. дисс.*

на соискание науч. степени канд. биол. наук: спец. 03.00.16
“Экология” / Е. В. Спирина. – Ульяновск, 2007. – 28 с.

V. TECHNICAL SCIENCES

УДК 69:661

ОЦІНКА ГІДРОФОБНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ МЕТОДОМ ВИЗНАЧЕННЯ ЗМОЧУВАНОСТІ

кандидат технічних наук, доцент, Токарчук В. В., Пригожа Г. В.,
Флейшер Г. Ю.

Національний технічний університет України «Київський політехнічний
інститут», Україна, Київ

Оцінено існуючі методики визначення гідрофобних властивостей цементів, вказано переваги та недоліки їх застосування. Запропоновано оцінювати гідрофобність дисперсних цементів за методиками визначення крайових кутів змочування та показників змочуваності. Виявлено переваги і недоліки методик та наведено рекомендації щодо доцільності їх застосування. Дослідження крайового кута змочування на поверхні дисперсного матеріалу або пресованих таблеток доцільно застосовувати, якщо цемент містить гідрофобну добавку. Дослідження змочуваності доцільно виконувати, якщо цемент містить гідрофобізуючу добавку. Обидві методики дозволяють визначити оптимальні концентрації добавок та порівнювати дію різних добавок на властивості цементів.

Ключові слова: гідрофобний цемент, методика, крайовий кут змочування, капілярне підняття, рівняння Уошборна

candidate of engineering science, associated professor Tokarchuk V. V., Pryhozha H. V., Fleisher H. U. Evaluation of water-repellent properties of cements according to wettability method / National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute", Ukraine, Kyiv

Methods of cement water-repellent properties are evaluated, advantages and disadvantages of their utilization are described. Evaluation of cement water-repellent properties according to methods of contact angle and wettability is proposed. Benefits and drawbacks of methods and guidelines of their utilization are given. The method of contact angle should be used if the cement is treated with water-repellent admixtures. The method of wettability should be used if the cement is treated with waterproofing admixtures. Both methods make possible to determine effective concentrations and compare different admixtures.

Key words: hydrophobic cement, method, contact angle, capillary ascension, Washburn's equation

Вступ. Гідрофобний цемент виготовляють шляхом введення невеликих кількостей спеціальних гідрофобних добавок (милонaft, олеїнова кислота) при помелі клінкеру. При цьому на цементних зернах утворюються тонкі адсорбовані шари з молекул гідрофобної добавки, завдяки чому цемент набуває ряд важливих властивостей з практичної точки зору.

Завдяки негіроскопічності гідрофобний цемент здатний зберігати свою активність навіть при тривалому перебуванні у вологих умовах. При безпосередньому короткочасному контакті з водою гідрофобний цемент не ґрудкується [1, с. 33]. Бетони та будівельні розчини на гідрофобному цементі характеризуються пониженими

капілярним поглинанням, водопоглинанням і водопроникністю та підвищеними морозостійкістю і довговічністю [2, с. 428].

Існують три «традиційні» методики по визначенню гідрофобних властивостей цементів, які наведені в різних літературних джерелах [2, с. 455; 3, с. 792; 4, с. 8]. Суть їх полягає у встановленні характерної плівки цементу на поверхні води, яка не тоне, та незмочуваності цементу краплями води. Основний недолік цих методик полягає в тому, що вони дозволяють лише визначити чи є цемент гідрофобним. Кількісної характеристики гідрофобних властивостей не передбачено.

Розроблені альтернативні способи виявлення та оцінки гідрофобних властивостей цементів. До них відноситься дослідження кінетики паро- або вологопоглинання [5, с. 108], кінетики виділення гідроксиду кальцію у розбавлених цементних суспензіях [6], визначення електроопору цементної суспензії [6]. Недоліком першого способу є тривалість проведення дослідження, а решти – складність їх виконання, особливо у практичних умовах.

Найбільш придатною методикою оцінки гідрофобних властивостей є визначення водопоглинання бетонів або розчинів [7, с. 86]. Однак, в такому випадку можна оцінити ефективність гідрофобних добавок та гідрофобні властивості виробів, а не самого цементу.

Мета і завдання. Вище викладені причини підтверджують доцільність задачі розробки методики оцінки гідрофобних властивостей дисперсних цементів, яка б була наочною, простою і швидкою у виконанні та дозволяла б кількісно оцінити гідрофобні властивості. Такими методиками можуть бути визначення крайового кута змочування та показника змочуваності [8, 9, 10].

Об'єкти та методи дослідження. Для дослідження були застосовані цемент ПЦ І-500 виробництва філії «Волинь-цемент» ПАТ

«ДЦУ», олеїнова кислота та дослідний гідрофобізатор «Д» на основі діетаноламиду жирних кислот.

Гідрофобні властивості оцінювалися за двома методиками:

- визначення крайового кута змочування;
- визначення змочуваності гідрофобного цементу з використанням рівняння Уошборна.

Для безпосереднього вимірювання крайового кута змочування застосовувався мікроскопічний метод. Краплі води наносилися на рівномірно розподілений шар гідрофобного цементу або на таблетки гідрофобного цементу, отримані під тиском 15 МПа. Якщо крайовий кут змочування становить менше 90° , матеріал гідрофільний, якщо більше 90° – гідрофобний.

Для опосередкованого вимірювання кута змочування застосовувалася методика з використанням рівняння Уошборна, розроблена на кафедрі хімічної технології композиційних матеріалів НТУУ «КПІ», яка базується на наступному рівнянні:

$$\frac{h^2}{t} = \frac{r \cdot \sigma \cdot \cos \Theta}{2\eta} \quad (1)$$

де h – висота капілярного підняття, м; t – час підняття, сек.; r – радіус капіляру, м; $\cos \Theta$ – косинус кута змочування; η – динамічна в'язкість змочуючої рідини, Па*с; σ – поверхневий натяг рідини, що змочує порошок, Н/м.

Перетворюючи це рівняння отримуємо:

$$\frac{2\eta \cdot h^2}{r \cdot \sigma \cdot t} = \cos \Theta \quad (2)$$

Враховуючи, що поверхневий натяг рідини та її динамічна в'язкість є постійними при даній температурі, висоту підняття та час можна визначити безпосередньо з експерименту, залишається одне невідоме – радіус капілярів порошку. Його визначають використовуючи в якості змочуючої речовини такі як гексан, гептан,

бензол. Вважається що кут змочування ними мінеральних поверхонь складає 0° , тобто $\cos\Theta = 1$. Таким чином, з рівняння Уошборна можна розрахувати радіус капілярів.

Суть методики полягає у нанесенні тонкого шару гідрофобного цементу на скляну пластинку. Пластину занурюють у ємність з рідиною і заміряють час підняття рідини на певну висоту. Дослідження проводять для однієї пластини у двох різних рідинах: воді та гексані. Вимірювання у гексані дають змогу розрахувати радіус капіляру, а вимірювання у воді дають змогу чисельно розрахувати крайових кут змочування водою.

Результати та обговорення. Результати дослідження гідрофобних властивостей цементів, оброблених олеїною кислотою та дослідним гідрофобізатором «Д» наведені в таблиці 1.

Таблиця 1

Крайовий кут змочування гідрофобних цементів

Вміст добавки, мас. %	Крайовий кут змочування краплі води на поверхні пресованих таблеток, град	Крайовий кут змочування краплі води на рівномірно розподіленому шарі, град	Крайовий кут змочування водою, розрахований за методикою капілярного підняття, град
0,00	0	0	60
Олеїнова кислота			
0,20	134	113	-
0,60	133	124	-
1,00	134	124	-
Дослідний гідрофобізатор «Д»			
0,08	0	0	72
0,20	0	0	76

0,60	0	0	88
1,00	0	0	84
1,40	0	0	75

З отриманих результатів можна зробити ряд висновків. По-перше, на визначення крайового кута змочування сильний вплив має спосіб приготування зразків і, зокрема, такий фактор як шорсткість поверхні. Можна побачити, що кути змочування на пресованих таблетках практично не відрізняються. Кути змочування на рівномірно розподіленому шарі цементу збільшуються при збільшенні вмісту добавки. Причому кути змочування на таблетках більші, ніж на рівномірному шарі тому, що поверхня шару має більшу шорсткість і можливе часткове поглинання краплі води. Оскільки, великі об'єми цементу зберігаються навалом, при застосуванні даної методики дослідження доцільно проводити на рівномірно розподіленому шарі цементу. В такому випадку моделюються умови зберігання близькі до практичних.

По-друге, методику визначення кутів змочування водою неможливо застосовувати у випадку цементу, обробленого гідрофобною добавкою, молекули якої мають «класичну» будову і складаються з функціональної групи та довгого вуглеводневого ланцюга. В такому випадку цемент на пластині водою не змочується через її високий поверхневий натяг. Можливо застосовувати інші полярні рідини з меншим поверхневим натягом. Оскільки, суть гідрофобізації цементу полягає у захисті його від впливу саме води та вологи, вказаний захід не є доцільним.

Напротивагу цьому, гідрофобізуючі добавки, молекули яких мають декілька функціональних груп, з яких не всі адсорбуються на поверхні цементу і можуть орієнтуватися у навколишнє середовище,

покрощують водовідштовхувальні властивості цементу і лише при певних концентраціях переводять його в розряд гідрофобних. Властивості цементів, оброблених такими добавками доцільно визначати лише за методом змочуваності, оскільки краплі води на шарі цементу та таблетках можуть поглинатися поверхнею.

Таким чином, можна зробити висновок, що для цементних систем олеїнова кислота є гідрофобною добавкою, оскільки крайовий кут змочування становить більше 90° , і властивості цементу покращуються при збільшенні вмісту добавки. Дослідний гідрофобізатор «Д» є гідрофобізуючою добавкою, оскільки кут змочування цементу менше 90° . Збільшення концентрації до 0,6 мас. % призводить до покращення водовідштовхувальних властивостей цементу і при вказаній концентрації він є практично гідрофобним. Подальше збільшення вмісту «Д» призводить до погіршення властивостей цементу.

Висновки. Для дослідження нових видів добавок доцільно використовувати обидві методики. В такому разі можна досить точно віднести добавку до гідрофобних або гідрофобізуючих; визначити, за яких концентрацій добавка є гідрофобізуючою, а за яких переводить цемент у розряд гідрофобних; чисельно порівняти ефективність різних добавок між собою та визначити їх оптимальні концентрації.

Література:

- 1. Казачек Г. А. Справочник мастера-строителя / Г. А. Казачек, Я. А. Роговин. – М: «Книга по требованию». – 2012. – 1037 с.*
- 2. Ружинский С. Все о пенобетоне / С. Ружинский, А. Портник, А. Савиных. – С-П.: ООО «Строй-Бетон». – 2006. – 630 с.*
- 3. Холин И. И. Справочник по производству цемента / И. И. Холин – М.: Рипол Классик. – 2013. – 860 с.*

4. ДСТУ Б В.2.7-46:2010 «Будівельні матеріали. Цементи загальнобудівельного призначення. Технічні умови».
5. Рояк С. М. Специальные цементы / С. М. Рояк, Г. С. Рояк. – М.: Стройиздат. – 1983. – 279 с.
6. RU 2008673, МПК G01N33/38. Способ определения гидрофобности цемента / Н. Ф. Кокнаев, И. С. Семириков. – Номер заявки: 5003152/33; заявл. 23.09.1991; опубл. 28.02.1994.
7. ДСТУ Б В.2.7-171:2008 «Будівельні матеріали. Добавки для бетонів та будівельних розчинів. Загальні технічні умови».
8. RU 2457464, МПК G01N24/08. Способ определения смачиваемости порошковых материалов / В. А. Архипов, Д. Ю. Палеев, В. Ф. Трофимов, А. С. Усанина. – Номер заявки: 2011107818/28; заявл. 28.02.2011; опубл. 27.07.2012.
9. Свицерский В. А. Оценка эффективности модификации минеральных наполнителей органическими агентами / В. А. Свицерский, А. В. Миронюк, Я. В. Миронюк // Сборник докладов 4-й Международной научно-технической конференции «СтройХИМИЯ». – 2009. – С. 78-84.
10. Миронюк О. В. Метод визначення поверхневої енергії гідрофобних порошкових матеріалів / О. В. Миронюк, П. В. Сиволапов, А. В. Придатко // Матеріали VII Міжнародної науково-технічної web-конференції «Композиційні матеріали». – 2014. – С. 134-137.

References:

1. Kazachek G. A. Sprovochnik mastera-stoitelia / G. A. Kazachek, Ya. A. Rogovin. – М.: “Kniga po trebovanyu”. – 2012. – 1037 s.
2. Ruzhynskiy S. Vsyе o penobетone / S. Ruzhynskiy, A. Portik, A. Savinykh. – S.-P.: ООО “Stroy-beton”. – 2006. – 830 s.

3. Kholin I. I. *Spravochnik po proizvodstvy tsementa / I. I. Kholin. – M.: Ripol Klassik. – 2013. – 860 s.*
4. DSTU B V.2.7-46:2010 “*Budivelni materialy. Tsementy zahalnobudivelnogo pryznachennia. Tekhnichni umovy*”.
5. Roiak S. M. *Spetsialnye tsementy / S. M. Roiak, G. S. Roiak. – M.: Stroyizdat. – 1983. – 279 s.*
6. RU 2008673, MPK G01N33/38. *Sposob opredeleniia gidrofobnosti tsementa / N. F. Koknaev, I. S. Semerikov. – Nomer zaiavki: 5003152/33; zaiavl. 23.09.1991; opubl. 28.02.1994.*
7. DSTU B V.2.7-171:2008 “*Budivelni materialy. Dobavky do betoniv ta budivelnykh rozchyniv. Zahalni tekhnichni umovy*”.
8. RU 2457464, MPK G01N24/08. *Sposob opredelenia smachivaemosti poroshkovykh materialov / V. A. Arhipov, D. Yu. Paleev, V. F. Trofimov, A. S. Usanina. – Nomer zaiavki: 2011107818/28; zaiavl. 28.02.2011; opubl. 27.07.2012.*
9. Sviderskiy V. A. *Otsenka effektivnosti modifikatsii mineralnykh nopolniteley organicheskimi agentami // V. A. Sviderskiy, A. V. Mironiuk, Ya. V. Mironiuk // Sbornik dokladov IV Mezhdunarodnoy nauchno-tekhnicheskoy konferentsii “StroyKHIMIA”. – 2009. – S. 78-84.*
10. Myroniuk O. V. *Metod vyznachennia poverkhnevoi energii hidrofobnykh poroshkovykh materialiv // O. V. Myroniuk, P. V. Sivolapov, A. V. Prydatko // Materialy VII Mizhnarodnoi naukovo-tekhnichnoi web-konferentsii “Kompozytsiini materialy”. – 2014. – S. 134-137.*

VI. PHILOSOPHICAL SCIENCES

УДК 261.7

ВПЛИВ ІДЕОЛОГЕМИ «МОСКВА – ТРЕТІЙ РИМ» НА СТАНОВЛЕННЯ САМОДЕРЖАВСТВА В РОСІЇ

Галіченко М. В.

Житомирський державний університет ім. Івана Франка, Україна,
Житомир

Проаналізовано вплив ідеологем «Москва – Третій Рим» на взаємини між церквою, державою та суспільством у контексті самодержавної моделі управління в Росії.

На підставі аналізу ідеологем встановлено, що можливість втілення Царства Божого пов'язана з православною церквою, яка може реалізувати свою місію лише у християнській державі через союз з царською владою. Цар постає захисником чистоти віри, прав православної церкви та її вірних. Реалізація цієї ідеологем дозволила підвищити авторитет влади правителя та відкрити можливості для зовнішньої експансії Росії.

Ключові слова: влада, месіанізм, православ'я, церква, експансія.

Галіченко М. В. Влияние идеологии «Москва – третий Рим» на становление самодержавия в России/ Житомирский государственный университет имени Ивана Франка, Украина, Житомир

Проанализировано влияние идеологии «Москва – Третий Рим» на взаимоотношения между церковью, государством и обществом в контексте самодержавной модели управления в России.

На основании анализа идеологемы установлено, что возможность воплощения Царства Божьего связана с православной церковью, которая может реализовать свою миссию только в христианском государстве через союз с царской властью. Царь является защитником чистоты веры, прав православной церкви и ее верующих. Реализация этой идеологемы позволила повысить авторитет власти правителя и открыть возможности для внешней экспансии России.

Ключевые слова: власть, мессианизм, православие, церковь, экспансия.

Galichenko M. V. Influence ideological «Moscow – third Rome» on the formation of autocracy in Russia/ Ivan Franko Zhytomyr State University, Ukraine, Zhytomyr

The influence of the ideology of «Moscow – Third Rome» on the relationship between church, state and society in the context of an autocratic model of governance in Russia.

On the basis of ideological found that the feasibility of the Kingdom of God is linked with the Orthodox Church, which can realize its mission only Christian country through an alliance with the royal power. King appears defender purity of faith, the rights of the Orthodox Church and its faithful. The implementation of this ideology has improved the credibility and authority of the ruler to open opportunities for foreign expansion in Russia.

Key words; power, messianism, orthodoxy, church, expansion.

Вступ. *Ідеологема «Москва – Третій Рим» відіграла важливу роль у процесі формування самодержавної моделі державно-церковних відносин у Росії. Цю роль можливо досягнути проаналізувавши історичні обставини утвердження самодержавства,*

його зовнішньо та внутрішньополітичні аспекти, форми та механізми взаємодії між світською та церковною владою, а також вплив церкви на об'єднання руських земель навколо Москви.

Розпад Радянського Союзу актуалізував питання про моделі розвитку Росії, які б відображали її історичний досвід державотворення, формували новий суспільний договір та механізми реалізації влади. На думку Л. І. Новікової та І. М. Сіземської, історія російської суспільної думки дозволяє виділити три моделі розвитку Росії: самодержавну, соціалістичну та ліберальну [10, с. 6]. Кожна з цих моделей має різні можливості для реалізації.

Найбільш прийнятною та перспективною для російського суспільства, на нашу думку, постає самодержавна модель управління. Це обумовлено тим, що формування та розвиток російської державності визначався наявністю самодержця, який контролював усі сфери життя суспільства.

Проблема становлення самодержавства в Росії є досить актуальною. Проте лише частина сучасних дослідників звертає увагу на вирішальне значення релігійного чинника у цьому процесі. Варто відзначити роботи М. Асонова, О. Гребенкіна, М. Долгіх, Г. Івакіна, О. Ляхової та ін. [1; 4; 5; 6; 9]. У цих роботах недостатньо відображено саме вплив ідеологем «Москва – Третій Рим» на процес становлення самодержавства, основні ідеї Філофея зазнали спрощення та розглянуті поза історичним контекстом.

Метою статті є дослідження впливу ідеологем «Москва – Третій Рим» на взаємини між церквою, державою та суспільством у контексті самодержавної моделі управління в Росії. Для досягнення мети слід виконати такі завдання: 1) проаналізувати політичні ідеї Філофея; 2) розглянути передумови та причини становлення

самодержавства в Росії; 3) охарактеризувати взаємини між державою та церквою в контексті самодержавної моделі управління.

Між ідеологемою «Москва – Третій Рим» та самодержавною моделлю існує чіткий хронологічний взаємозв'язок. На переконання більшості сучасних російських дослідників процес становлення самодержавства в Росії припадає на XV – XVI ст., коли виникає Московська централізована держава, спочатку у вигляді князівства, а потім – царства [1; 4; 5; 6; 7; 9]. Вінчання на царство Івана IV у 1547 році та проголошення патріархії Російської православної церкви у 1589 році постають головними віхами цього процесу. Поява ідеологеми «Москва – Третій Рим» у 20 – 30-х рр. XVI ст. безпосередньо передує цим подіям та ідеологічно їх обґрунтовує. Філофей проголошує Московське князівство останнім православним царством у світі. Він актуалізує необхідність практичної реалізації візантійського розуміння християнського царства, яке було окреслено у посланні 1393 року Вселенського патріарха Антонія IV великому князю Василю I. Патріарх наголосив на взаємозв'язку між церквою та царством. Він зазначав, що неможливо християнам мати церкву та не мати царя. Єдиною причиною для відмови від визнання влади царя є його відступ від вчення церкви, репресії проти неї, а також запровадження нововведень, які не відповідають церковним канонам та традиції. Тобто лише цар-єретик перестає бути царем. Царство та церква знаходяться у тісному союзі, доповнюють одне одну, тому їх неможливо розділити. Патріарх наголосив на тому, що може бути лише один цар. Апостол Петро сказав: «Бога бійтеся, царя шануйте». На думку Антонія IV, вживання титулу «цар» в однині є підтвердженням єдності християн під владою одного правителя. Незважаючи на напади ворогів, оточення Візантійської імперії

язичниками, імператор все рівно є найвищим правителем для всіх християн. Жоден інший правитель не може претендувати на його статус, бо він є богообраним. Отже, Москва аби бути «Третім Римом» потребувала власного царя та патріарха. Ця потреба актуалізується Флорентійською унією, яка дозволяє оголосити греків відступниками від православної віри, а імператора – єретиком. Саме тому не можливо погодитись з тими сучасними російськими дослідниками, які наголошують на обмеженому функціонуванні ідеологеми «Москва – Третій Рим», її маргінальному характері у порівнянні з ідеями московських книжників [12]. Особливо зважаючи на безпосередню згадку цієї ідеологеми у грамоті 1589 року про запровадження патріархії у Росії.

На думку А. Горського, у домонгольську добу титул «цар» використовувався переважно на позначення іноземних правителів. Його використання по відношенню до місцевих князів не передбачало претензій на створення царства [3]. Можна пригадати коронацію Данила Галицького легатом папи Інокентія IV. У 1257 році папа Олександр IV нагадав Данилові Галицькому про його королівський титул та його визнання католицькою церквою [14, с. 14].

Формування російського самодержавства пов'язано з включенням руських земель до складу Золотої Орди. Цьому сприяв ряд факторів. По-перше, монголи запровадили систему, котра ґрунтувалася на підкоренні підданих абсолютній владі правителя (хана). Князі, які отримували ярлик на правління, потрапляли в залежність від хана, спирались на його військову могутність для проведення власної політики, боротьби з конкурентами. На думку О. Гребенкіна, саме це сприяло нівеляції ролі народного віча, неможливості формування парламентських механізмів здійснення влади, відсутності станово-представницької структури. Монгольське

панування сприяло формуванню комплексу неповноцінності у російських правителів. Саме у цей період титул “цар” починає розумітись у значенні цілком суверенного правителя. Прагнення до незалежності поступово ототожнюється з необхідністю створення власного царства. Виникає постійне намагання компенсувати власну неповноцінність на зовнішній арені. На думку дослідника, ідеологема «Москва – Третій Рим» повинна була з одного боку зробити правлячу династію давнішою за монголів через зв'язок з Римом та Візантією, а з іншого – показати на фоні їхнього занепаду власну велич, правильність обраної самодержавної моделі [4, с. 151-152]. По-друге, саме підтримка Москви Ордою забезпечила їй перемогу над іншими центрами об'єднання земель колишньої Київської Русі (Новгород, Тверь, Нижній Новгород). Москва від вірного данника еволюціонувала у спадкоємця Орди, захопивши землі останньої та інтегрувавши у свою соціальну структуру татарські роди, які склали значну частину російського дворянства. Як зазначає Є. Шмурло, російське самодержавство зростала у двох напрямках: усвідомлення незалежності від інших держав та утвердження повноти влади московського князя у межах власної держави [15, с. 138]. Важливо наголосити на тому, що у монгольський період московський князь знаходився у подвійній залежності: у політичному плані від Золотої Орди, а в релігійному – від Візантійської імперії. Варто погодитись з думкою Д. Д. Оболенського про існування Візантійської співдружності націй [11]. Можливість такої подвійної політичної залежності була закладена релігійною політикою монголо-татар, які підтвердили та захистили права православної церкви на землях колишньої Київської Русі. Таким чином, в умовах феодальної роздрібненості і татарського панування православна церква перетворилась на єдиний об'єднуючий чинник. Призначення церковної ієрархії, яке

здійснювалося з Константинополя, дозволило зберегти духовно-політичну єдність Візантійської співдружності націй. Отже, стати повноправним царем та самодержцем московський князь міг лише після остаточного падіння цих політичних утворень. Флорентійська унія 1439 року дала можливість розпочати процес проголошення автокефалії Російської православної церкви, а падіння Візантійської імперії у 1453 році звільнило від підкорення владі імператора, як єдиного правителя усієї християнської ойкумени. Ці зміни зробили невідворотним зіткнення з Ордою.

Варто наголосити на тому, що влада хана сприймалася як легітимна, будь які спроби спротиву їй потребували покарання. Прикладом цього постають дві події пов'язані з діяльністю Дмитра Донського. У 1380 році він виступає проти Мамаю, який постає узурпатором, адже не належав до династії Чингізидів, а тому не міг стати ханом. Перемога на Куликовому полі не є перемогою над Ордою, не є запереченням влади татар. Влада татар встановлена Богом. Вона постає карою за гріхи руських князів періоду феодальної роздробленості. Для цього періоду є характерним ототожнення історії Русі з історією єврейського народу. Покараний за гріхи, він втрачає право на політичну владу та незалежність. Доля Києва у цей час дуже схожа на долю Єрусалиму. Святе місто, що переживає занепад та руйнування (у 1482 році кримські татари піддали місто жахливому грабунку). Саме тому, коли хан Тохтамиш вирушає 1382 року на Москву, Дмитро Донський залишає її. Він не має право воювати зі своїм правителем. Падіння Візантії принципово змінило ситуацію. Москва залишилася останньою православною державою, яка мала змогу відстояти свою самостійність. Трагічне переживання занепаду християнської імперії потребувало рішучих дій для порятунку православ'я. Це дало змогу активізуватись православному

духовенству. Саме воно переконало князя у необхідності позбавитись залежності від Орди. Необхідність розбудови автокефальної церкви потребувала сильної політичної влади. У цьому контексті поява ідеологеми «Москва – Третій Рим» постає цілком закономірним результатом діяльності руських книжників XV ст.

Однією з важливих передумов формування ідеологеми «Москва – Третій Рим» була боротьба між «йосифлянами» та «нестяжателями». Вона впливає на розуміння Філофеєм моделі державно-церковних відносин. У центрі полеміки між цими релігійними течіями знаходилися питання про церковні землеволодіння та посилення царської влади у Росії. Фактично у конфронтації знаходилися дві моделі розвитку держави: «Свята Русь» (панування церковної влади над світською) та «теократична імперія» (підкорення церкви владі царя). Ідеологема «Москва – Третій Рим» постає результатом «йосифлянського» підходу до розбудови державно-церковних відносин. Церква визнає право московського правителя на владу і підкоряється йому. Філофей наголосивши, що саме Москва є «Третій Рим» з одного боку позбавляє цього права інших претендентів (Тверь та Новгород), а з іншого створює можливість розбудувати теократичну імперію. На думку Г. Івакіна, в ідеологемі «Москва – Третій Рим» розвивається та уточнюється «йосифлянське» розуміння природи царської влади, її призначення, взаємини з підданими та церковною організацією. Досягненням Філофея, на думку дослідника, є розробка питання про значення законної царської влади для усієї руської землі. Влада московського князя Василя III пов'язується з правлінням Володимира Великого та Ярослава Мудрого [6, с. 89]. Отже, можна зробити висновок, що влада Москви є законною для усіх земель колишньої Київської Русі.

Відбувається об'єднання київського та московського періодів у російській державницькій традиції.

Політичні аспекти ідеологеми «Москва – Третій Рим» Філофей розкривав у посланнях до М. Г. Місюри-Мунехіна та до великого князя московського Василя Івановича. У першому посланні, аналізуючи причину занепаду папського Риму, окрім втрати чистоти віри, він звертає увагу на діяльність Карла Великого. У Філофея вона не поступається за негативними наслідками для християнського світу ересі Аполлінарія та діяльності папи Формози, який вважається одним з ініціаторів розколу між православними та католиками. Саме коронація імператором Священної Римської імперії Карла Великого призвела до розколу. Цей момент в політичному плані є надзвичайно важливим, адже якщо існує одна християнська церква, тоді має бути і один імператор, який виступає її захисником [2]. Проголошення Карла Великого імператором призводить до політичного конфлікту з візантійськими імператорами, який тільки загострює церковне протистояння, що в XI столітті завершиться остаточним розколом єдиної християнської церкви. Таким чином Карл Великий є узурпатором.

Філофей наголошував, що «Перший Рим» відпадає від віри і вже не може бути християнським царством. Розпочинається епоха «Другого Риму», яка завершиться захопленням у 1453 році турками Константинополя. Незважаючи на укладання Флорентійської унії 1439 року, яка сприймається як зрада православної віри, Константинополь все таки зберігає свою духовну сутність, але втрачає політичну незалежність [2]. Таким чином висловлюється думка, що православна церква може реалізувати свою місію лише при наявності сильної влади. Сильна влада оформлюється як влада царя, який безпосередньо відповідає за духовний стан своєї держави.

У посланні до великого московського князя Василя III конкретизується роль царя у християнському царстві. Московський цар – єдиний християнський цар в усьому Всесвіті. Він є вищим за римського та константинопольського правителів. Владі царя підкоряються усі християни, які зберегли православну віру незалежно від того, де вони мешкають, адже цар є опікуном та захисником вселенської святої апостольської церкви пресвятої Богородиці.

Філофей закликав князя пам'ятати про свою велику місію. Для її виконання треба пам'ятати про дві заповіді. Перша полягає у дотриманні чистоти віри через збереження практики освячення хресним знаменням. Неповага до хреста є, на думку апостола Павла, причиною загибелі. Друга заповідь наголошує на обов'язку князя дбати про наповнення церков єпископами, повагу до прав монастирів.

Це звернення, на думку більшості дослідників, пов'язане з затягуванням призначення новгородського єпископа. Завдяки піклуванню над православною цервою Василь III зможе зрівнятись у славі з Володимиром Великим та Ярославом Мудрим. Цар повинен уникати зростання у державі кривд, які наблизять прихід Антихриста. Окрему увагу Філофей звертав на обов'язок князя боротись з содомським гріхом. «І якщо добре впорядкуєш царство своє, тоді будеш сином світла та мешканцем небесного Єрусалиму, бо як вище тобі писав, так і тепер кажу: зберігай та утримуй, благочестивий цар, тому що всі християнські царства зійшлися в твоєму одному, що два Рими пали, а третій стоїть, четвертого ж не буде. І твоє християнське царство іншим не зміниться» [2].

Враховуючи велике значення, яке Філофей відводив у своїй ідеологемі «симфонії» світської та церковної влади, постає необхідність проаналізувати її реалізацію на різних етапах розвитку державно-церковних відносин у Росії.

Варто відзначити, що термін «симфонія» використовують, передусім, для позначання візантійської моделі державно-церковних відносин. Б. Успенський зазначає, що після падіння Візантійської імперії здійснюється спроба її реставрації у Московському князівстві. Москва прагне до побудови теократичної держави. Проте, відсутність інтенсивних контактів з Константинополем через не визнання самочинно проголошеної автокефалії Російської православної церкви, призводить до того, що росіяни орієнтуються не на реально існуючу традицію, а на власні уявлення про теократію, у якій ідеологія відіграє провідну роль. Відбувається запозичення форм, котрі наповнюються принципово новим змістом. Отже, Б. Успенський закликає враховувати специфіку російського розуміння харизми царя та патріарха, взаємовідносини між ними [14, с. 13]. Це є нова модель, яка потребує окремого аналізу в контексті самодержавної монархії.

С. Лур'є наголошує на тому, що у Російській імперії відбулося накладання релігійної та державницької парадигм: міць держави пов'язувалась з могутністю православ'я, зростання ролі православ'я відбувалося шляхом посилення держави. Результатом цього стала сакралізація держави. Російське перестало бути етнічною характеристикою, а постало державною. Таким чином православне стає російським. Кожен православний є належним до російської держави. Дослідниця вбачає головне завдання російської держави у розширенні меж православного світу та збільшенні чисельності православного народу [8, с. 56]. Це потребує союзу між державою та церквою, адже держава приєднує нові території, а церква має провести на них місіонерську роботу. Ідеологема «Москва – Третій Рим» стверджує, що Московське царство є останнім православним царством на землі. В основу цього царства покладена єдність православного царя та патріарха. Отже, в одному царстві має бути

уніфікована світська та церковна влада. Проте, у процесі реалізації цієї ідеології Російська імперія зіштовхнулася з проблемою Грузинської православної церкви, яка мала власного патріарха та більш давню православну традицію. Неможливість вирішити грузинське та вірменське питання та інтегрувати їх до офіційного російського православ'я, на думку С. Лур'є, зумовлює кризу російської імперської свідомості та неможливість остаточної реалізації зазначеної ідеології. Окрему увагу дослідниця пропонує звернути на те, що Російська імперія не зробила спроб захопити Константинополь, хоча мала кілька таких нагод у XIX ст. Вона вважає, що звільнення Константинополя призвело б до втрати Москвою статусу «Третього Риму». Візантійська імперія сприймалася як конгломерат різних народів, що сповідували православ'я. Вона було протилежністю Російській імперії. Ці імперії еднають універсалізм (православна віра домінує над етнічністю), ізоляціонізм (звеличення себе на фоні інших народів, які сприймаються як варвари), влада імператора охоплює увесь світ. Проте, у російському варіанті усі ці компоненти є протилежними візантійським [7]. Ізоляціонізм пов'язаний з психологічною травмою, коли раптово усі християни окрім росіян впали у єресь через Флорентійську унію. Таким чином, контакти з іноземцями перетворились на загрозу чистоті російської віри. Звідси універсалізм, який обмежує світ російським царством, де є справжня віра. Утвердження самодержавства, яке суттєво відрізнялося від візантійської автократії.

Розглянемо, яким чином «симфонія» була реалізована в державно-церковних відносинах Московського царства та Російської імперії.

Вперше принцип симфонії держави та церкви зафіксовано в передмові до 6 новели імператора Юстиніана (VI ст.), в якій

наголошується, що священство та царство є два служіння в єдиному державно-церковному тілі. Без християнської церкви немає християнської імперії, а загибель імперії загрожує існуванню церкви. На думку Д. Стремоухова, за часів Македонської династії візантійська ідеологія зазнала впливу месіанства й саме в такому варіанті потрапляє в результаті хрещення на руські землі [13, с. 427].

Спираючись на це, візантійські імператори залишили за собою право на призначення митрополита та єпископів для Київської Русі. Спроба призначення Ярославом Мудрим митрополитом Іларіона не змінила усталеної традиції. Феодальна роздробленість та монголо-татарська навала призвели до залежності збереження майнових прав церкви від ханської влади Золотої Орди та налагодження стосунків з місцевими князями. В свою чергу, князі були зацікавлені в підтримці з боку церкви, яка мала значну духовну владу та стійкий зв'язок з населенням.

Початок самостійного розвитку російського православ'я був пов'язаний з жорсткою боротьбою релігійних течій, які запропонували дві протилежні моделі розвитку держави: «Свята Русь» та теократія. Розпочинається процес побудови теократичної держави. На першому етапі спостерігається утвердження ідей про перевагу священства над владою князя. Як наголошував Йосип Волоцький: якщо цар підпадає під владу гріхів, то він перетворюється на мучителя. І владі такого царя можна не підкорятись. Тобто не уся влада від Бога. Проте згодом «йосифляни» зробили багато для сакралізації самодержавної влади в Росії та обґрунтування вселенського значення Московського царства, яке постало оплотом православ'я після падіння Візантійської імперії. Йосиф Волоцький зазначав, що влада російського правителя від Бога і він є самодержцем. При цьому він вірив, що церква зможе впливати на царя шляхом порад. Проте вже Іван IV вирішив

поставити себе над церквою та зробити свою владу необмеженою. Це завершилось трагічним конфліктом з митрополитом Філіпом.

XVII століття стало важким періодом випробування на міцність «симфонії» держави та церкви. Смута, яка призвела майже до загибелі Московського царства, поставила питання про можливість виконання владою функції захисту православ'я. Але православна церква, використовуючи свої міцні стосунки з населенням, змогла організувати протидію загарбникам та започаткувати й освятити нову династію Романових, захистивши «останнє православне царство» від зникнення. Нова династія намагалася відігравати важливішу роль в житті православного світу, а тому мала завершити політику самоізоляції та націоналізації. Показовим в цьому плані був період володарювання Олексія Михайловича. Його політика просування на Південь, включення українських та білоруських земель, планування визволення поневолених слов'янських народів Балкан сприяла остаточному утвердженню імперських устремлінь. Проте це потребувало проведення реформ російського православ'я.

Цю місію взяв на себе патріарх Нікон. Діяльність Нікона сприяла побудові рівноправних відносин між державою та церквою. Проте церковна реформа була досить негативно сприйнята православним населенням. Тому, з метою залагодження суспільного конфлікту, цар усуває патріарха й розпочинає епоху підпорядкування церкви державі. Розкол православної церкви призвів до того, що велика маса православного населення сприйняла реформу як відступ від православ'я, а, отже, загибель православного царства і перехід в пряму опозицію до влади, яка відтепер є владою Антихриста.

Петро I вирішує зробити основний наголос на політичній складовій ідеологеми «Москва – Третій Рим». З цією метою він вирішує побудувати нову столицю, яка буде нагадувати Рим. Таке

захоплення Заходом призводить до вестернізації Росії, яка порушує симфонію держави і церкви. Ліквідація патріаршества та заміна його Синодом, який став фактично державною установою, завдало величезної шкоди розвитку православної церкви. По-перше, церква втратила свою особисту свободу і була змушена займатись виконанням державних завдань замість порятунку душ та сприянню побудові Царства Божого на землі. По-друге, починається розкол між церквою та селянством, яке перестає бачити в образі священика свого захисника.

Висновки: Отже, з аналізу послання Філофея можна зробити наступні висновки стосовно політичного аспекту ідеологеми «Москва – Третій Рим».

По-перше, можливість втілення Царства Божого на пряму пов'язується з існуванням православної церкви, яка його вмішує. Лише православна церква зберігає чистоту віри, отже, лише правитель, що сповідує православ'я, може претендувати на реалізацію зазначеної ідеологеми. Це виключає можливість інтерпретації ідей Філофея католицькою та протестантською церквами.

По-друге, православна церква може реалізувати свою місію лише в християнській державі, в союзі з царською владою, тому проблема розбудови «симфонії» світської та церковної влади є вирішальною для реалізації ідеологеми «Москва – Третій Рим». Саме тому неможливість встановлення таких взаємин між патріархом Ніконом та царем Олексієм Михайловичем і призводить до церковного розколу в Російській православній церкві. Розкол руйнує довіру до царя як захисника чистоти православної віри. Він дозволяє грецьким єпископам судити російського патріарха. Патріарх Нікон, у свою чергу, посягнувши на владу царя, втрачає можливість бути

духовним авторитетом. Ідеологема стає надбанням старовірів, а не ідеологією Російської православної церкви. Секуляризація, здійснена Петром I, взагалі ставить питання стосовно християнського характеру його держави, яка має небагато спільного з консервативним Московським князівством.

По-третє, цар виступає захисником православної церкви та її прав. Філофей покладає на царя обов'язок дбати про стан церков та монастирів, контролювати поведінку та вчинки священників. Найяскравіше цей аспект буде реалізований під час правління Івана IV, який проголосив собі право виправляти душі підданих та нести персональну відповідальність перед Богом за духовний стан своєї держави. На думку Філофея, православна церква має діяти в інтересах людей.

Література:

1. Асонов Н. *Византизм и российская власть: уроки и смыслы* / Н. Асонов. // *Власть*. – 2010. – № 9. – С. 26–29.
2. *Библиотека литературы Древней Руси* / РАН. ИРЛИ; Под ред. Д. С. Лихачева, Л. А. Дмитриева, А. А. Алексеева, Н. В. Поньрко. – СПб.: Наука, 2000. – Т. 9: *Конец XIV – первая половина XVI века*. – 566 с. – Режим доступу до джерела: <http://lib.pushkijdom.ru/Default.aspx?tabid=4887>
3. Горский А. А. *Представления о «царе» и «царстве» в средневековой Руси (до середины XVI века)* / А. А. Горский. // *Царь и царство в русском общественном сознании: Сб. ст. Редкол.: Горский А. А. (отв. ред.) и др.* – М.: РАН. Ин-т рос. истории, 1999. – С. 17 – 37.

4. Гребенкин А. Н. Генезис и развитие самодержавия в России / А. Н. Гребенкин. // Вестник государственного и муниципального управления. – 2015. – № 1 (16). – С. 149–156.
5. Долгих Н. В. Политические мысли и правовые идеи Древней Руси / Н. В. Долгих. // Science Time. – 2014. – № 7. – С. 95–104.
6. Ивакин Г. А. Традиционализм как основа российской государственности (к истории формирования отечественной консервативной идеи) / Г. А. Ивакин. // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. – Тамбов: Грамота, 2013. – № 4 (30): в 3-х ч. – Ч. 1. – С. 88-91.
7. Лурье С. В. Община, империя, православие в русской этнической картине мира XV – XVI веков / С. В. Лурье. // Отечественные записки. – 2001. – № 1. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа до джерела: <http://www.strana-oz.ru/2001/1/obshchina-imperiya-pravoslavie-v-russkoy-etnicheskoy-kartine-mira-xv-xvii-vekov>
8. Лурье С. В. Российская империя как этнокультурный феномен / С. В. Лурье // Общественные науки и современность. – 1994. – № 1. – С. 56–64.
9. Ляхова Е. А. Особенности взаимоотношений православной церкви и централизованного государства (самодержавия) в XVI в. / Е. А. Ляхова. // Современные проблемы науки и образования. – 2012. – № 3. – С.
10. Новикова Л. И. Три модели развития России / Л. И. Новикова, И. Н. Сиземская. – М.: ИФ РАН, 2000. – 272 с.
11. Оболенский Д. Д. Византийское содружество наций. Шесть византийских портретов / Д. Д. Оболенский. – М.: Янус-К, 1998. – 655 с.

12. Сеницына Н. В. Третий Рим. Истоки и эволюция русской средневековой концепции. (XV – XVI вв.) / Н. В. Сеницына.– М. : Изд-во «Индрик», 1998. – 416 с.
13. Стремоухов Д. Москва – Третий Рим: источники доктрины / Д. Стремоухов. // Из истории русской культуры. – Т. II. – Кн. 1. Киевская и Московская Русь /Сост. А. Ф. Литвина, Б. А. Успенский. – М.: Языки русской культуры, 2002. – С. 425–444.
14. Успенский Б. А. Царь и патриарх: харизма власти в России (Византийская модель и ее русское переосмысление)/ Б. А. Успенский. – М.: Языки русской культуры, 1998. – 668 с.
15. Шмурло Е. Ф. Курс русской истории / Е. Ф. Шмурло; Отв. ред. акад. РАО А. А. Корольков. [Рос. акад. образования. Сев.-Зап. отделение]. – СПб.: Алатейя, 1999. – Т. 2. Русь и Литва. – 442 с.

References:

1. Asonov N. Vizantizm i rossiyskaya vlast: uroki i smysly / N. Asonov. // *Vlast*. – 2010. – № 9. – S. 26–29.
2. *Biblioteka literatury Drevney Rusi* / RAN. IRLI; Pod red. D. S. Likhacheva, L. A. Dmitrieva, A. A. Alekseeva, N. V. Ponyrko. – SPb.: Nauka, 2000. – Т. 9: *Konets XIV – pervaya polovina XVI veka*. – 566 s. – *Rezhim dostupu do dzherela*:
<http://lib.pushkijdom.ru/Default.aspx?tabid=4887>
3. Gorskiy A. A. *Predstavleniya o "tsare" i "tsarstve" v srednevekovoy Rusi (do serediny XVI veka)* / A. A. Gorskiy. // *Tsar i tsarstvo v russkom obshchestvennom soznanii* : Sb. st. Redkol.: Gorskiy A. A. (otv. red.) i dr. – М.: RAN. *In-t ros. istorii*, 1999. – S. 17–37.
4. Grebenkin A. N. *Genezis i razvitie samoderzhavtsya v Rossii* / A. N. Grebenkin. // *Vestnik gosudarstvennogo i munitsipalnogo upravleniya*. – 2015. – № 1 (16). – S. 149–156.

5. Dolgikh N. V. *Politicheskie mysli i pravovye idei Drevney Rusi* / N. V. Dolgikh. // *Science Time*. – 2014. – № 7. – S. 95–104.
6. Ivakin G. A. *Traditsionalizm kak osnova rossiyskoy gosudarstvennosti (k istorii formirovaniya otechestvennoy konservativnoy idei)* / G. A. Ivakin. // *Istoricheskie, filosofskie, politicheskie i yuridicheskie nauki, kulturologiya i iskusstvovedenie. Voprosy teorii i praktiki*. – Tambov: Gramota, 2013. – № 4 (30): v 3-kh ch. – Ch. 1. – S. 88-91.
7. Lure S. V. *Obshchina, imperiya, pravoslavie v russkoy etnicheskoy kartine mira XV – XVI vekov* / S. V. Lure. // *Otechestvennye zapiski*. – 2001. – № 1. – [Yelektronniy resurs]. – Rezhim dostupu do dzherela: <http://www.strana-oz.ru/2001/1/obshchina-imperiya-pravoslavie-v-russkoy-etnicheskoy-kartine-mira-xv-xvii-vekov>
8. Lure S. V. *Rossiyskaya imperiya kak etnokulturnyy fenomen* / S. V. Lure // *Obshchestvennye nauki i sovremennost*. – 1994. – № 1. – S. 56–64.
9. Lyakhova Ye. A. *Osobennosti vzaimootnosheniy pravoslavnoy tserkvi i tsentralizovannogo gosudarstva (samoderzhavtsya) v XVI v.* / Ye. A. Lyakhova. // *Sovremennye problemy nauki i obrazovaniya*. – 2012. – № 3. – S.
10. Novikova L. I. *Tri modeli razvitiya Rossii* / L. I. Novikova, I. N. Sizemskaya. – M. : IF RAN, 2000. – 272 s.
11. Obolenskiy D. D. *Vizantiyskoe sodruzhestvo natsiy. Shest vizantiyskikh portretov* / D. D. Obolenskiy. – M. : Yanus-K, 1998. – 655 s.
12. Sinitsyna N. V. *Tretiy Rim. Istoki i evolyutsiya russkoy srednevekovoy kontseptsii. (XV – XVI vv.)* / N. V. Sinitsyna.– M.: Izd-vo «Indrik», 1998. – 416 s.
13. Stremoukhov D. *Moskva – Tretiy Rim: istochniki doktriny* / D. Stremoukhov. // *Iz istorii russkoy kultury*. – T. II. – Kn. 1. *Kievskaya i*

Moskovskaya Rus /Sost. A. F. Litvina, B. A. Uspenskiy. – M.: Yazyki russkoy kultury, 2002. – S. 425–444.

14. *Uspenskiy B. A. Tsar i patriarkh: kharizma vlasti v Rossii (Vizantiyskaya model i ee russkoe pereosmyslenie) / B. A. Uspenskiy. – M.: Yazyki russkoy kultury, 1998. – 668 s.*

15. *Shmurlo Ye. F. Kurs russkoy istorii / Ye. F. Shmurlo; Otv. red. akad. RAO A. A. Korolkov. [Ros. akad. obrazovaniya. Sev.-Zap. otd-nie]. – SPb.: Alateya, 1999. – T. 2. Rus i Litva. – 442 s.*

CONTENTS

I. ECONOMICAL SCIENCES

Professor, Doctor of Economic Sciences, Vdovenko Nataliia

Global priorities for sustainable agricultural production 3

Kravchuk N.O.

SC-method estimating intellectual capital woodworking companies 17

Potapkin A. I., PhD in Pedagogical, Potapkina L. V.

Determination, purpose and tasks of innovations and innovative activity 29

Rozman A. M.

Construction of enterprise value-based management framework on the basis of system methodology 40

II. LEGAL SCIENCES

PhD in Legal Sciences Honcharenko I.B., PhD in Legal Sciences, senior researcher Mikhailova Y.O.

Peculiarities of the personnel training system for security and defense sector in leading countries of the world 58

III. PEDAGOGICAL SCIENCES

PhD in Pedagogical Sciences, Rostovska V. I.

The Formation of Information Culture of the Head of a Secondary Education Institution 71

IV. MEDICAL SCIENCES

Ph.D. in Biological Sciences, associate professor,

Dunaievskia O. F.

Morphological features of the splenic red pulp

88

V. TECHNICAL SCIENCES

PhD in Engineering Science, associated professor Tokarchuk V.

V., Pryhozha H. V., Fleisher H. U.

Evaluation of water-repellent properties of cements according to wettability method

99

VI. PHILOSOPHICAL SCIENCES

Galichenko M. V.

Influence ideological «Moscow – third Rome» on the formation of autocracy in Russia

108